P. Pavlov, I. Ianev, D. Cain

Istoria Bulgariei

29

Mică enciclopedie

CORINT

Redactori:
Camelia Donescu, Radu Badale

Tehnoredactare computerizată:
Eugen Fomino

Coperta:
Walter Riess

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-233-X

PLAMEN PAVLOV
IORDAN IANEV
DANIEL CAIN

ISTORIA BULGARIEI

Prefaţă:
Gheorghe Zbuchea

CORINT
Bucureşti, 2002

Date despre autori şi contribuţia lor la realizarea acestei lucrări

Plamen Pavlov (n. 1958) — Docent în cadrul Universităţii „Sf. Chiril şi Metodiu" din Veliko Târnovo, Bulgaria. În prezent, preşedinte al Agenţiei pentru bulgarii din străinătate, de pe lângă Consiliul de Miniştri al Republicii Bulgaria. Specializare în istoria medievală a popoarelor balcanice şi în istoria Bizanţului. Autor al mai multor monografii, enciclopedii şi manuale.

A elaborat capitolele I–III ale acestei lucrări.

Iordan Ianev (n. 1953) — Doctor în istorie. Cercetător în cadrul Direcţiei generale a arhivelor Consiliului de Miniştri al Republicii Bulgaria. În prezent, director în cadrul Agenţiei pentru bulgarii din străinătate, de pe lângă Consiliul de Miniştri al Republicii Bulgaria. Specializare în istoria modernă şi contemporană a Bulgariei. Autor al mai multor monografii şi studii.

A elaborat capitolele IV–V ale acestei lucrări.

Daniel Cain (n. 1972) — Doctorand al Universităţii Bucureşti. Specializare în istoria modernă şi contemporană a sud-estului Europei. Autor al mai multor articole şi studii despre situaţia politică din Bulgaria şi Macedonia.

A elaborat capitolul VI, a tradus capitolele I – V şi a realizat notele acestei lucrări marcate cu (n.t.).

PREFAŢĂ

Încă din perioada etnogenezelor europene, poporul român se învecinează de-a lungul Dunării cu poporul bulgar, destinele lor istorice împletindu-se apoi continuu, în diverse forme, până în zilele noastre. Dincolo de Dunăre, Bulgaria este astăzi o realitate politico–statală asemănătoare României din multe puncte de vedere, atât în ceea ce priveşte realităţile, cât şi perspectivele. Încă de multă vreme, marele istoric român Nicolae Iorga sublinia ideea că o cunoaştere corectă a istoriei naţionale a propriului popor este condiţionată de cunoaşterea trecutului istoric al vecinilor şi, mai departe, al întregii Europe — cunoaşterea istoriei universale. În acest context, studierea istoriei poporului bulgar de-a lungul veacurilor este benefică, chiar necesară. Trebuie să menţionăm faptul că, până în prezent, în limba română nu există o lucrare de sine stătătoare, originală sau traducere, privind evoluţia vecinilor noştri sudici. Au fost abordate doar anumite aspecte, mai cu seamă în cursuri şi manuale universitare, fiind mai amplu investigate doar relaţiile bilaterale în plan istoric, cultural etc., într-o serie de contribuţii care îşi au şi astăzi valoarea lor (Ion Bogdan, Nicolae Iorga, P.P. Panaitescu, Constantin Velichi, Elena Siupiur etc).

Nevoia unei prezentări monografice a evoluţiei istorice a lumii bulgare este acum împlinită prin lucrarea de faţă. Această sinteză de istorie a fost alcătuită în mod fericit prin colaborarea unor istorici, toţi relativ tineri, atât din Bulgaria:

P. Pavlov şi I. Ianev, cât şi din Romania, respectiv D. Cain. Şi în spaţiul bulgar, în ultimul deceniu a avut loc o amplă acţiune (de altfel, în desfăşurare) de reanalizare şi de rescriere a istoriei, mai vechi sau mai noi, prin înlăturarea a tot ceea ce a adus negativ regimul naţional–comunist, precum şi prin punerea în circulaţie a unei noi documentaţii, mai ales pentru perioada recentă. Lucrarea de faţă este rezultatul unui asemenea efort, înscriindu-se pe coordonatele moderne, contemporane, de abordare a trecutului.

În cadrul lucrării au fost menţionate, în măsura posibilului şi a structurii tematice, şi o serie de aspecte ale relaţiilor bilaterale, care au cunoscut şi lumini şi umbre. De o parte şi de alta a Dunării au existat şi există încă, între istorici mai cu seamă, viziuni diferite asupra unor capitole din istoria mai veche sau mai apropiată zilelor noastre. Problemele controversate precum etnogenezele, soarta seculară a ţinuturilor dobrogene, originea dinastiei Asăneştilor, problemele destinului istoric al românismului balcanic din diferitele zone sud-dunărene, relaţiile internaţionale în sud-estul Europei în secolul al XX-lea, ca să enumerăm doar câteva, au fost şi sunt abordate diferit de istoricii din cele două ţări. În fond, este o situaţie normală într-un efort de apropiere de adevărul istoric, cu condiţia existenţei obiectivităţii şi, mai cu seamă, a evitării unor răbufniri de naţionalism şi şovinism atât de prezent odinioară în această parte a Europei, care este departe încă de a cunoaşte liniştea şi securitatea cuvenită.

Oricum, nu putem ignora realitatea că în anumite capitole cititorul român va găsi afirmaţii şi interpretări diferite de cele ale istoricilor români (noi înşine, ca specialist, nu suntem întru totul de acord cu unele dintre cele cuprinse în carte). Credem că în astfel de cazuri este deschis şi chiar necesar de urmat drumul unor discuţii, mai cu seamă între specialişti, care suntem convinşi că vor avea loc,

existând de altfel, în ultimii ani, semne încurajatoare în această direcţie. Istoria are un important rol în educarea şi apropierea popoarelor. Această sinteză de istorie a poporului vecin şi prieten credem că va contribui atât la o apropiere pe drumul integrării europene, cât şi la o mai bună preţuire a importantelor valori şi tradiţii existente lângă noi.

Prof. univ. dr. Gheorghe Zbuchea
Universitatea Bucureşti

Capitolul I

ANTICHITATE ŞI EV MEDIU

I. Strămoşii

Teritoriul actual al Bulgariei reprezintă unul dintre cele mai vechi centre ale civilizaţiei umane în Europa. Primele date sigure care atestă activitatea umană datează din paleolitic, cu aproximativ 200 000–100 000 de ani î.Hr. Cei mai vechi locuitori atestaţi ai acestor ţinuturi sunt tracii, de origine indo–europeană, care se formează ca popor în epoca fierului, inclusiv în prima jumătate a primului mileniu î.Hr. Datele despre statalitatea timpurie a tracilor nu sunt prea numeroase şi, într-o anumită măsură, provin din legende. Homer povesteşte despre participarea puternicului „rege" trac Rezos la Războiul Troiei (cca 1200 î.Hr.). Regele trac este descris de marele poet antic ca un stăpânitor puternic şi cunoscut, care este aliat al Troiei. Acest lucru nu este surprinzător — în acea epocă, nordestul Asiei Mici intra în comunitatea etnică şi ligvistică tracică. Pentru o anumită perioadă, tracii îşi impun talasocraţia între Marea Neagră, Marea Marmara şi Marea Egee, fiind repede înlocuiţi de vechii greci. În secolele VIII–VII î.Hr., teritoriile tracice de la Golful Salonicului şi până la Delta Dunării intră în raza de acţiune a marii colonizări greceşti — sunt întemeiate Bizantion (din 330 d.Hr., Constantinopol, ulterior Istanbul), Apollonia (Sozopol), Anhialo (Pomorie), Mesembria (Nesebăr), Odessos (Varna), Dionysopolis (Balcic), Tomis (Constanţa) etc., legate de metropolele lor. Curând, între colonişti şi traci se stabilesc legături paşnice şi se creează o zonă largă de relaţii culturale. Întâietatea, în cadrul acestora, o au vechii

greci, care sunt deschişi spre influenţe din partea vecinilor lor traci. În plan politic şi militar supremaţia o au regatele tracice vecine coloniilor greceşti, între care, indiscutabil, cel mai puternic este statul odrizilor.

Odrizii[1] populează teritoriile de pe cursul râurilor Tundja şi Mariţa şi ajung pînă la Munţii Rodopi şi pe litoralul Mării Negre şi al Mării Egee. Drept întemeietor al Regatului odrizilor, autorii antici îl indică pe Teres (464 î.Hr) care, prin acţiuni energice, lărgeşte teritoriul acestuia până la Dunăre. Sub domnia succesorilor săi, Sparadoc (464– 444 î.Hr.), Sitalc (444–424 î.Hr.), Sevt I (424–cca. 407 î.Hr.), Regatul odrizilor este cel mai puternic stat din Balcani şi obligă Atena să-i cedeze jumătate din veniturile Ligii maritime. Amestecul odrizilor în treburile polisurilor greceşti atinge apogeul în timpul lui Cotis I (383–359 î.Hr.), care se manifestă ca un precursor al lui Filip al II-lea al Macedoniei şi al fiului acestuia, Alexandru cel Mare, în ceea ce priveşte ideea unei unităţi globale a „lumii" elenice. Cotis reuşeşte să-şi extindă controlul asupra litoralului nordic al Mării Egee însă subapreciază forţele încă inepuizabile ale Atenei. Regele odrid exercită o puternică influenţă asupra vechilor greci, dar este ucis de mercenari atenieni, iar planurile sale eşuează.

Macedonenii, ca popor, sunt foarte apropiaţi de traci, iar unii oameni de ştiinţă susţin chiar că structura lor tribală este asemănătoare cu cea a odrizilor, besilor şi dacilor. În secolul al V-lea î.Hr., Macedonia joacă un rol important în războaiele peloponesiace, iar în următorul secol obţine hegemonia în Balcani. Modelul este asemănător cu cel al statelor clasice antice, însă într-o formă mult mai primitivă. Elenizarea, în cazul vechilor macedoneni, este mult mai

[1] Populaţie tracică. Cunoscuţi şi sub numele de odrişi. (n.red.)

vizibilă în comparaţie cu ceilalţi traci, deşi şi unii şi ceilalţi continuă să rămână „barbari" pentru vechii greci. Ascensiunea Macedoniei începe în timpul lui Filip al II-lea (359–336 î.Hr.), aproape contemporan lui Cotis. Între anii 342–339 î.Hr., Filip cucereşte regatul odrizilor. Stăpânirea macedoneană în Tracia rămâne însă aproape simbolică şi se manifestă prin prezenţa câtorva garnizoane. Odrizii îşi păstrează o anumită autonomie. Hegemonia mondială atinsă de Alexandru al III-lea cel Mare (336–323 î.Hr.) nu este atât la unison cu interesele vechilor macedoneni şi ale lumii tracice, ca întreg, cât mai degrabă cu cele ale polisurilor greceşti şi ale oligarhiei militaro–administrative elenice, în plină formare.

După destrămarea imperiului lui Alexandru, statul odrizilor continuă să existe, însă în condiţiile unei puteri centrale slăbite şi ale afirmării unei puternice aristocraţii locale. Alături de odrizi îşi creează propriile forme statale şi celelalte comunităţi tracice importante — geţii (pe ambele maluri ale Dunării), dacii (pe teritoriul actual al României), tribalii (pe teritoriul de nord-vest al actualei Bulgarii şi al Serbiei). Cea mai vizibilă urmă în istoria Europei de Sud-Est o lasă dacii, prin conducătorii lor Burebista (82–44 î.Hr.) şi Decebal (87–106 d.Hr).

La începutul secolului al III-lea î.Hr., în Balcani năvălesc celţii cei războinici, care stăpânesc şi o parte din Asia Mică şi întemeiază un regat propriu pe teritoriul Bulgariei de astăzi, cu capitala la Tile, oraş încă nelocalizat. Regatul celt există până în anii '20 ai aceluiaşi secol, când este distrus de o răscoală a tracilor. Această eliberare de sub stăpânirea străină este însă de foarte scurtă durată şi coincide cu începutul cuceririlor romane în Peninsula Balcanică. Legiunile romane cuceresc Iliria şi Epirul, iar

după trei războaie distrug vechiul stat macedonean şi, în cele din urmă, ating ţinuturile tracilor (secolul al II-lea î.Hr.).

Moştenirea culturală a tracilor a început să trezească un interes deosebit abia în ultimele decenii. Devin tot mai numeroase dovezile care arată că tracii erau un popor cu o cultură dezvoltată, în ciuda absenţei unei limbi scrise şi a unui alfabet propriu. Credinţele lor sunt materializate în numeroase monumente, în vasele din aur şi argint din cadrul câtorva tezaure. Unele divinităţi tracice (Ares, Artemis, Dionysos) sunt însuşite de vechii greci, ulterior şi de romani, şi se răspândesc în întreaga lume antică. Aceste vechi divinităţi tracice sunt astăzi cunoscute de întreaga omenire, numele lor devenind simbolice, în ciuda faptului că puţini oameni ştiu şi conştientizează faptul că nu este vorba despre străvechi personaje mitologice greceşti, ci despre unele de origine tracică. Acelaşi lucru este valabil şi pentru unele personaje legendare ale vechii Tracii, precum mitologicul cântăreţ Orfeu şi conducătorul marii răscoale a sclavilor din Imperiul roman, Spartacus.

Arta tracică este cunoscută, în special, prin mormintele şi necropolele concentrate în regiuni precum Kazanlâk şi Tracia. Ea cunoaşte cea mai mare dezvoltare în secolul al IV-lea şi începutul secolului al III-lea î.Hr. Picturile superbe din mormântul de la Kazanlâk dezvăluie nu numai practicile unui cult al morţilor, ci şi modul de viaţă şi obiceiurile societăţii tracice. Un exemplu clasic pentru performanţele artistice ale tracilor îl reprezintă tezaurul de la Panaghiurişte. Obiectele de aici exprimă spiritul şi gustul localnicilor, dar au şi o mare influenţă greacă şi orientală.

Puternica influenţă elenistică, în forme variate şi evoluate, subliniază caracterul de sinteză al culturii tracilor. Aceştia, la rândul lor, au influenţat puternic dezvoltata civilizaţie greacă antică. Cultul pentru divinitatea tracică

Dionysos are un rol important în formarea tragediei şi comediei greceşti. Miturile şi cultul pentru faimosul cântăreţ trac Orfeu pătrund în viaţa spirituală a civilizaţiei antice. Moştenirea culturală tracică lasă o puternică amprentă şi în tradiţia populară bulgară. Bogata cultură muzicală bulgară, atât de diferită de a celorlalte popoare slave, a moştenit motive şi tehnici vocale din străvechea Antichitate.

Planurile Romei de cucerire a bazinului Mării Negre se lovesc de rezistenţa organizată de regele pontic Mithridates al VI-lea. De partea sa luptă detaşamente tracice, iar unul dintre comandanţii traci este aristocratul odrid Spartacus, conducătorul celei mai mari răscoale a sclavilor din istoria Romei antice (74–71 î.Hr.). Romanii au nevoie de aproape jumătate de secol pentru a pătrunde până la Dunăre. În 29–28 î.Hr., Câmpia Dunării este cucerită de Roma şi imediat este creată provincia Moesia. Politica iscusită a Romei îi atrage pe conducătorii traci în conflicte interne. Tulburările neîncetate nu fac altceva decât să deschidă drum cuceritorilor. În timpul împăratului Claudius este ucis Remetalk al III-lea (anul 45 î.Hr.), ultimul rege odrid dependent de Roma. Abia atunci întreaga Tracie este transformată în provincie romană. Romanii recurg imediat la aplicarea „modelului" lor în noile teritorii, însă manifestă toleranţă faţă de populaţia autohtonă. Autorităţile provinciale romane păstrează în anumite zone autonomia administrativă tracă până la începutul secolului al II-lea d.Hr. În 106, împăratul Traian îi învinge pe dacii lui Decebal şi mută graniţele Imperiului roman dincolo de curbura Carpaţilor. Începe epoca dinastiilor Antoninilor şi Severilor, în timpul cărora Moesia Inferior, Moesia Superior şi Tracia devin înfloritoare provincii romane. Mai multe sate tracice se transformă în oraşe bogate — Philippopolis (Plovdiv), Augusta Traiani (Stara Zagora), Serdica (Sofia), Naissus (Niş), Durostorum

(Silistra). Apar noi oraşe precum Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum (lângă Veliko Târnovo), Bononia (Vidin) etc. Teritoriile tracice atrag colonişti din Asia Mică, Siria, Iudeea, ca şi veterani romani. Se construiesc drumuri şi se creează un sistem articulat de comunicaţii, care transformă teritoriul actual al Bulgariei în centrul unei intense vieţi economice şi culturale. Deosebit de important este rolul său geostrategic, iar reţeaua de drumuri construită asigură mişcarea rapidă a legiunilor romane din Italia şi Europa Centrală spre Asia Mică sau graniţa dunăreană. Consolidarea statalităţii romane, contactele demografice şi etnice conduc spre răspândirea limbii latine ca limbă dominantă şi spre romanizarea populaţiei. În acelaşi timp, în ţinuturile la sud de Haemus, precum şi pe litoralul Mării Negre, domină limba greacă şi civilizaţia elenistă. Limba şi cultura tracică autentică se păstrează în unele sate şi oraşe din Moesia şi, în special, în ţinuturile muntoase.

Pe la mijlocul secolului al III-lea, Imperiul roman declanşează lupte grele cu goţii, popor germanic. Teritoriile de la sud de Dunăre sunt atacate şi de burgunzi, carpi, bastarni şi alte triburi „barbare" Între anii 270–272, Roma este obligată să abandoneze Dacia, iar greutatea acestor lovituri se concentrează asupra teritoriilor bulgare de astăzi.

În 330, împăratul Constantin cel Mare mută capitala imensului Imperiu din vechea Romă la Constantinopol, oraş care avea să fie numit de bulgari „Ţarigrad" (Oraşul împăraţilor). Atacurile barbarilor continuă — în 378, împăratul Valens este învins de vizigoţi şi moare la Adrianopol. Vizigoţii nu rămân multă vreme aici, continuându-şi migraţia spre Spania. Acelaşi lucru este valabil şi pentru compatrioţii lor, ostrogoţii, care la începutul secolului al V-lea se îndreaptă spre Italia. După împărţirea Imperiului roman, în 395, viitoarele ţinuturi ale Bulgariei

intră în cadrul Imperiului roman de răsărit (bizantin) şi joacă un rol considerabil în viaţa sa economică, politică şi culturală. Aici se nasc şi mulţi împăraţi răsăriteni, unii provenind chiar din rândul populaţiei locale, tracice.

Cultura bizantină timpurie capătă, la rândul său, forme dezvoltate. Oraşe ca Serdica, Philippopolis, Mesembria, Durostorum, Marcianopolis etc. au caracteristici sociale şi economice tipice oraşelor antice. Sunt ridicate biserici ca „Sfânta Sofia", care a dat actualul nume al vechii Serdica, aşa-numita „vechea mitropolie" din Nesebăr, „Basilica Roşie" de la Peruşiţa, bisericile din perioada bizantină timpurie de la Târnovo. În timpul lui Justinian I (527–565) sunt ridicate sau refăcute sute de fortăreţe de la Dunăre până la Marea Egee, care, într-o anumită măsură, determină direcţiile dezvoltării urbane în următoarele secole.

Locuitorii Moesiei, Traciei şi Macedoniei sunt printre primii adepţi ai creştinismului în Europa. În secolele IV–VII, aici există deja o organizare bisericească. În ciuda „năvălirilor barbare", episcopii locali participă activ în cadrul dramaticelor concilii ecumenice din secolele IV–V.

Fundamentul etnic al viitorului popor bulgar este constituit din aşa-numiţii protobulgari (vechii bulgari) şi din slavi care, treptat, se amestecă cu tracii şi cu alţi locuitori, mai puţin numeroşi, din Moesia, Tracia şi Macedonia. Este practic imposibil să se stabilească nişte procente ferme ale acestor elemente etnice, iar încercările de „numărare" a acestora nu pot fi decât pur ipotetice. Procesul formării poporului bulgar continuă timp de câteva secole. Lipsa unor surse directe şi a unui material arheologic şi antropologic suficient duce la apariţia unor concluzii foarte controversate, uneori chiar arbitrare.

Originea şi istoria timpurie a protobulgarilor provoacă dispute şi dă naştere unor ipoteze variate. Vechile teorii

ale identităţii acestora cu hunii şi o parte a fino–ugricilor aproape că nu mai au astăzi adepţi. Îndoieli au apărut şi în ceea ce priveşte teza originii altaice (turcice) a protobulgarilor[2]. Drept patrie a protobulgarilor este indicată Asia Centrală. Date sigure despre aceştia există în regiunea Caucazului de Nord, a litoralului Mării Caspice şi a Mării Azov. Vechii bulgari aveau o economie diversificată, în care un rol important îl deţinea creşterea animalelor. De asemenea, ei aveau tradiţii în construcţii — inclusiv pentru realizarea unor fortăreţe şi a unor sisteme de fortificaţie —, şi cunoşteau o serie de culturi agricole. Una din performanţele protobulgarilor este constituirea unui calendar, asemănător cu cel folosit în China antică, utilizat în Bulgaria chiar şi în secolul al X-lea.

Despre viaţa politică şi de stat a protobulgarilor putem vorbi din secolul al II-lea. Prima menţionare sigură este din 354, când bulgarii sunt deja un popor constituit şi cunoscut de Imperiul roman de răsărit. O parte a acestora sunt dislocaţi de huni în mişcarea lor spre vest. După moartea lui Attila (453) şi destrămarea „imperiului hun de stepă", bulgarii încep să joace un rol tot mai distinct ca aliaţi sau adversari ai Bizanţului. Probabil ei reprezintă principala masă a populaţiei conduse de Ernak (Irnik), cel mai mic fiu al lui Attila. Un rol important în secolul al VI-lea îl au triburile protobulgare ale cutrigurilor şi utigurilor. Hanul cutrigur Zabergan este adversar al Bizanţului, care îl foloseşte împotriva sa pe căpetenia utigurilor, Sandilh. În aceeaşi perioadă, există cazuri de stabilire a protobulgarilor pe teritoriile bizantine. Disputele dintre cutriguri şi utiguri,

[2] Cea mai răspândită teorie în mediile academice este cea a apartenenţei protobulgarilor la comunitatea etnică şi lingvistică turco–altaică. (n.t.)

susţinute de Imperiul bizantin, slăbesc forţa acestora. Teritoriile lor ajung curând sub stăpânirea avarilor şi a popoarelor turcice de vest. La începutul secolului al VII-lea bulgarii, în rândul cărora rolul de frunte îl joacă tribul unogundurilor, sunt conduşi de Bat-Organ. În 619, acest puternic şi autoritar stăpânitor bulgar vizitează Constantinopolul şi încheie o alianţă cu Bizanţul. Bat-Organ, nepotul său Kubrat şi alţi fruntaşi bulgari trec la creştinism — fapt consemnat de contemporani şi care creează astăzi diferite ipoteze. Marea masă a populaţiei rămâne însă păgână, crezând în suprema divinitate Tangra.

Către 631–632 bulgarii, conduşi de Kubrat, din neamul dinastic Dulo, scapă de dependenţa faţă de avari. În 635, stăpânitorul bulgar încheie o nouă alianţă cu împăratul bizantin Heraclius şi primeşte înaltul titlu roman de „patricius." „Bulgaria Veche", zisă „Bulgaria Mare" — aşa cum o denumesc cronicarii bizantini —, formată de Kubrat, este un stat puternic care exercită o serioasă influenţă asupra popoarelor din jur. Până la moartea lui Kubrat (cel mai probabil în anii '60 ai secolului al VII-lea), aceasta rămâne consolidată, diferitele triburi şi teritorii fiind stăpânite de fiii săi. Înainte de a muri, Kubrat le cere fiilor lui să păstreze unitatea statală, însă sub loviturile chazarilor (popor înrudit cu bulgarii) vin zile grele pentru „Marea Bulgarie." Fiul cel mai mare şi moştenitorul lui Kubrat, Bat-Bayan, nu rezistă expansiunii chazarilor şi se supune conducătorilor acestora. Fraţii săi refuză să facă acelaşi lucru, dar nu sunt în stare să organizeze o rezistenţă comună. Sub presiunea chazarilor, ei se retrag în direcţii diferite, sperând să poată menţine statul bulgar.

Slavii se stabilesc la sud de Dunăre în secolul al VI-lea şi mai ales în secolul al VII-lea. Cei ce aparţin triburilor din grupa de sud-est, desemnaţi convenţional ca „slavi dacici"

sau „slavi bulgari", au o caracteristică etno-culturală distinctă, trăsături de limbă etc. Acestea deosebesc „sclavinii" (aşa cum îi numesc autorii bizantini pe slavii bulgari) de triburile cele mai apropiate de ele, sârbe şi croate, precum şi de celelalte popoare slave. Triburile care se stabilesc în Macedonia de astăzi, în Tesalia, chiar şi în Peloponez şi Asia Mică sunt parte inseparabilă din aceeaşi grupă dacică prezentă în Balcani.

Slavii bulgari devin vecini direcţi ai Bizanţului în secolul al V-lea. Împreună cu ei, un pericol pentru Imperiul bizantin prezintă şi anţii, parte a slavilor răsăriteni. În 512, împăratul Anastasius I ridică „Zidul cel lung" (între Marea Neagră şi Marea Marmara) care barează drumul „barbarilor" către capitala Imperiului. Năvălirile slave devin sistematice şi în masă în timpul lui Justinian cel Mare (527–565) — perioadă în care forţele armate imperiale sunt angajate în lupte grele în zona mediteraneană, în special în Italia. Din aceeaşi perioadă datează primele stabiliri ale grupurilor de slavi la sud de Dunăre, destul de limitate. Construirea câtorva zeci de fortăreţe pe linia Dunării, în apropierea principalelor drumuri şi treceri, încetineşte colonizarea slavă. Continuă raidurile îndrăzneţe până adânc în interiorul Imperiului. Apariţia puternicului caganat avar, cu nucleul în Panonia, joacă rolul unui catalizator specific al presiunii slave în direcţia sudică, în cea de-a doua jumătate a secolului al VI-lea. Încercarea împăratului Mauricius de a se revanşa faţă de slavi şi avari, în perioada 592–601, este prea târzie. Revolta armatei dunărene, în frunte cu uzurpatorul Phocas (602–610), duce la prăbuşirea graniţei nordice a imperiului. În timpul domniei lui Heraclius (610–641), când imperiul se luptă pe viaţă şi pe moarte cu Persia şi arabii, colonizarea slavă se transformă într-un proces ireversibil. Dobrogea, Moesia, Tracia şi Macedonia,

într-o mare măsură şi actuala Albanie şi Grecie (inclusiv Peloponezul şi insulele egeene) sunt colonizate cu comunităţi ale „sclavinilor" bulgari. O parte din aceste triburi sunt supuse de Bizanţ iar cu scurgerea timpului altele, de exemplu „cele şapte triburi", sunt tratate ca „federaţi"[3]. Slavii sunt în faza cristalizării unor tradiţii politice proprii şi nu au aproape nici un fel de experienţă statală. Coaliţiile dintre diferitele triburi se destramă repede, conducătorii lor sunt mai degrabă căpetenii militare decât monarhi. Slavii sunt păgâni şi, asemănător confraţilor lor din Europa Centrală şi de Nord-Est, cred în mai multe divinităţi (Perun, Dajbog, Hors, Svarog, Lada etc.).

II. Formarea Bulgariei dunărene

Loviturile chazarilor îl obligă pe Bat-Bayan să accepte supremaţia noilor cuceritori, păstrând numai o parte din teritoriile „Bulgariei Vechi" Sub numele de „Bulgaria Neagră", această comunitate are un rol politic chiar şi la mijlocul secolului al X-lea, după care este slăbită şi cucerită de pecenegi. Triburile conduse de legendarul Kotrag migrează la nord, înspre cursul mijlociu al Volgăi şi Kama, unde întemeiază „Bulgaria de pe Volga", celălalt mare stat bulgar în Evul Mediu, care, în secolul al X-lea, trece la islamism. Aceasta rămâne o importantă forţă politică şi culturală în nordul îndepărtat până în timpul hegemoniei tătare din secolul al XIII-lea. În secolul al XVI-lea, „bulgarii" de pe Volga sunt cuceriţi de Rusia. Alt fiu al lui Kubrat, Aleţc, migrează cu oamenii săi în caganatul avar, de unde fuge în posesiunile bizantine din Italia şi, în cele din urmă,

[3] Aliaţi ai Imperiului bizantin, însărcinaţi cu paza graniţelor. (n.t.)

intră în slujba longobarzilor, care stăpânesc partea nordică a ţării.

Cele mai importante consecinţe le are însă migrarea bulgarilor conduşi de Asparuh, cel de-al treilea fiu al lui Kubrat, care se retrage înspre vest, către cursurile inferioare ale Niprului, Nistrului şi Dunării. Asparuh încearcă, ani în şir, să menţină teritoriile apusene ale „Bulgariei Vechi." Pe teritoriile dintre Nistru şi Dunăre, el intră în contact cu unele triburi slave. Un rol esenţial în istoria bulgară are şi Kuber, cel de-al cincilea fiu al lui Kubrat. În fruntea unei comunităţi bulgare, care pentru o anumită perioadă pierde legătura cu oamenii lui Asparuh, acesta se stabileşte în Panonia. Caganatul avar îi aşază pe bulgarii lui Kuber în regiunea Sirmium (astăzi Sremska Mitrovica, Serbia), adică lângă drumurile de acces către Bizanţ.

Asparuh se consolidează în aşa-numitul Onglos[4] — teritoriu care cuprinde pământurile dintre Delta Dunării, cursul Prutului şi cel al Nistrului. Bulgarii ridică fortificaţii şi încep să năvălească la sud de Dunăre. Bizanţul nu este în măsură să reacţioneze, în special între 674–678, când Constantinopolul este asediat de arabi. După ce scapă de acest pericol, împăratul Constantin al IV-lea Pogonat (668–685) întreprinde o campanie, nemaiîntâlnită prin proporţii în Balcani, împotriva noilor invadatori. Sunt mobilizate toate trupele europene şi asiatice disponibile, precum şi flota, iar împăratul preia comanda expediţiei. De remarcat că armata imperială a acţionat pentru ultima oară la graniţa dunăreană în anul 601. Acest lucru arată că apariţia lui Asparuh la graniţa nordică imperială era considerată extrem de periculoasă.

[4] Teritoriul mai este cunoscut şi sub denumirea de Bugeac. (n.t.)

Campania de la gurile Dunării nu evoluează însă în conformitate cu aşteptările bizantinilor. Bulgarii se retrag în fortăreţe, iar acţiunile se desfăşoară fără şanse de succes. Potrivit cronicarului Theophanes, Constantin, bolnav de podagră, pleacă cu o navă imperială la Mesembria pentru tratament şi le ordonă ofiţerilor săi să continue operaţiunile militare. Armata, descurajată, consideră plecarea împăratului drept fugă şi, în consecinţă, se retrage în panică spre sud. Bulgarii reacţionează fulgerător, atacându-i şi distrugându-i pe romei[5]. Asparuh cucereşte teritoriile până la Varna şi Munţii Stara Planina Orientali. El supune şi triburile slave din Moesia, care până în acel moment aveau statut de federaţi. Acest lucru are loc în anul 680, iar atacurile bulgarilor în Tracia continuă şi în anul următor. După înfrângerea grea de pe Dunăre, Constantin al IV-lea, ocupat şi cu disputele religioase din imperiu, caută pacea. Prin acordul de pace din 681, Bizanţul se obligă să plătească bulgarilor un tribut anual. Deşi, din punct de vedere oficial, bulgarii sunt consideraţi probabil federaţi, în practică, Bizanţul recunoaşte noul statu-quo din Balcani.

Astfel, începe istoria primului ţarat bulgar (680–1018). Asparuh pune bazele unui organism statal, care întruneşte atât caracteristicile „imperiului de stepă" (moştenite de la huni şi avari), ale „regatului barbar", cât şi vechile tradiţii statale ale bulgarilor. Triburile slave, supuse prin plata unui tribut, îşi păstrează o anumită autonomie însă conducătorii se supun puterii absolute a stăpânitorului bulgar. Severii sunt aşezaţi în zona estică a Munţilor Stara Planina, pe graniţa cu Bizanţul, iar celelalte triburi pe restul întinderii graniţei cu imperiul şi pe cea cu caganatul avar (probabil

[5] *Romei* este denumirea folosită pentru desemnarea populaţiei grecizate a Imperiului bizantin. (n. t.)

pe râul Timoc şi la nord de Dunăre, inclusiv Carpaţii). La nord, teritoriul iniţial al Bulgariei cuprinde o parte din teritoriile actuale ale României, Moldovei şi Ucrainei[6].

Către 701, Asparuh moare pe graniţa de nord-est, probabil undeva pe lângă Nipru sau Nistru, în timpul luptelor cu chazarii. Tradiţia populară îl transformă pe fondatorul Bulgariei dunărene într-un erou epic care a creat „mari oraşe" (Pliska şi Dristor–Silistra) şi construcţii defensive „între Dunăre şi mare", pentru a-şi apăra poporul. Imediat după 680, centrul statului este mutat la Pliska.

Kuber întemeiază încă o „Bulgarie" în Balcani, tot în jurul anului 680. El se ridică împotriva avarilor şi se stabileşte împreună cu bulgarii săi în actuala Macedonie, în regiunea dintre Bitolia şi Prilep. Forţele lui Kuber sunt mai mici şi, de aceea, recunoaşte imediat suzeranitatea Bizanţului. Întreţine relaţii şi contacte cu slavii din jur. În jurul anului 695 oştirile lui Kuber încearcă să cucerească Salonicul şi se confruntă de câteva ori cu trupele bizantine. O parte din aceşti protobulgari sunt strămutaţi de Bizanţ în alte locuri şi intră, din secolul al IX-lea, împreună cu slavii din jur, în graniţele primului ţarat bulgar, cu capitala la Pliska.

Asparuh este urmat la tron de fiul său, Tervel, una dintre cele mai importante figuri din întreaga istorie bulgară. Statul este consolidat şi, în 705, are loc primul său amestec serios şi deosebit de reuşit în treburile interne ale Imperiului bizantin. Tervel l-a adăpostit pe împăratul detronat Justinian al II-lea, care a fugit din Peninsula Crimeea, unde era exilat. Printr-o acţiune militară îndreptată împotriva Constantinopolului, bulgarii îl repun pe tron pe Justinian. Drept

[6] La nord de Dunăre, teritoriul iniţial al Bulgariei cuprindea doar regiunea Bugeacului, regiune care astăzi se află în componenţa teritorială a Ucrainei. (n. red.)

mulţumire, împăratul îi acordă lui Tervel titlul de „cezar", după rang, al doilea titlu în ierarhia romano-bizantină — caz fără precedent în istoria medievală[7]. Acest titlu este perceput de supuşii săi ca fiind aproape egal cu cel imperial. Conducătorul bulgar este creştin, deşi există controverse legate de data când a trecut la creştinism — înainte de, sau la 705. Bizanţul face concesii teritoriale Bulgariei, între Stara Planina şi Strandja, plăteşte un tribut anual şi oferă daruri scumpe. În 716 cele două state încheie un nou tratat, care conţine importante clauze politice şi comerciale. Între 717–718, Tervel sprijină Bizanţul, dându-le o lovitură distrugătoare arabilor care asediau Constantinopolul. Potrivit cronicilor medievale, trupele hanului bulgar omoară 22 000 de arabi, victorie care, împreună cu succesele bizantine obţinute pe mare, transformă ofensiva arabă într-un eşec total. Victoria bulgarilor şi bizantinilor asupra arabilor, neînvinşi până în acel moment, are un puternic răsunet în lumea creştină de atunci.

Tervel menţine relaţii strânse şi cu bulgarii lui Kuber din Macedonia de astăzi, după cum se menţionează într-o inscripţie de pe aşa-numitul „Călăreţ de la Madara." Acest grandios relief în piatră este realizat la ordinul său şi probabil îl înfăţişează ca un stăpânitor biruitor. Este cunoscută şi o pecete a „cezarului Tervel". Nu este exclus ca în timpul său să înceapă transformarea Pliskăi dintr-o tabără militară într-o reşedinţă statală.

Informaţiile despre statul bulgar până la mijlocul secolului al VIII-lea sunt deosebit de modeste. Relaţiile cu Bizanţul sunt paşnice, iar date despre domnitori nu găsim

[7] Titlul de „cezar" este încadrat, în această perioadă, în ierarhia aulică bizantină. Sub forma slavizată de „ţar", va deveni, din timpul lui Simeon cel Mare (893–927), titlul oficial al suveranilor bulgari. (n. red.)

decât în „Imenicul hanilor bulgari[8]". În perioada 754–767 ţara este cuprinsă de o puternică criză, complicată de campaniile energicului împărat bizantin Constantin al V-lea. Către 754, Kormisoş înlătură vechea dinastie Dulo, însă lupta pentru putere continuă între familiile fruntaşe. Bulgaria suferă grele înfrângeri în 763 şi 766–767. Patru stăpânitori (Teleţ, Pagan, Toktu şi Umar) sunt ucişi, iar alţi doi (Sabin şi Telerig) sunt nevoiţi să se refugieze în Imperiul bizantin. Ţara începe să iasă din această criză în timpul lui Telerig (768–777) şi, mai ales, al lui Kardam (777–803). Telerig reuşeşte, în 775, să facă inofensivă reţeaua de spionaj bizantină de la Pliska şi să revigoreze activitatea militară împotriva Imperiului. În timpul lui Kardam, echilibrul militar se restabileşte, Bulgaria recurge, treptat, la contraatacuri şi în două rânduri, în 791 şi 796, obţine succese decisive împotriva armatei bizantine.

Marele han Krum (803–814) este considerat de unii istorici drept întemeietorul unei noi dinastii, care domneşte până în 1018. În timpul acestui talentat conducător militar şi de stat, Bulgaria îşi extinde mult teritoriul înspre nord-vest, în detrimentul caganatului avar, care se destramă sub loviturile francilor. Bizanţul este neliniştit de extinderea teritorială şi de consolidarea vecinei sale nordice, însă intenţiile agresive ale împăratului Nikephor I Genikos dau frâu liber, în practică, lui Krum pentru a acţiona înspre sud-est. În 809, bulgarii cuceresc importanta cetate Serdica (Sofia) şi încep să pătrundă pe cursul râului Struma către Macedonia de astăzi şi Marea Egee. Revanşa căutată de Bizanţ se materializează prin campania lui Nikephor spre

[8] Imenicul hanilor bulgari — inscripţie în piatră care conţine o listă cu numele hanilor bulgari. Inscripţia este redactată în două etape, în Evul Mediu timpuriu. (n. t.)

Pliska (811). Cu ajutorul armatei sale uriaşe, împăratul cucereşte şi incendiază capitala bulgară, refuzând propunerile de pace ale lui Krum. Principalele forţe bulgare sunt însă intacte, iar dramaticul conflict se termină prin înfrângerea şi uciderea lui Nikephor I în trecătoarea Vărbiţa (26 iulie 811), în încercarea sa de retragere la sud de Munţii Balcani. Potrivit credinţei protobulgarilor, din craniul duşmanului ucis este fabricată o cupă rituală turnată în bronz cu care Krum toasta alături de cnezii slavi. Şocul loviturii bulgare împotriva Bizanţului este foarte puternic, deoarece Nikephor este primul împărat care moare pe câmpul de luptă după Valens, în urmă cu mai bine de patru secole (378). Fructificând această situaţie între 811–813, Krum dă grele lovituri Imperiului şi ajunge la zidurile Constantinopolului. Conducătorul bulgar cucereşte şi distruge mai multe oraşe şi cetăţi bizantine din Tracia Orientală şi strămută populaţia locală în teritoriile sale de dincolo de Dunăre[9]. În neputinţa lor, bizantinii încalcă principiile diplomaţiei şi îi întind o cursă lui Krum înaintea tratativelor oficiale cu împăratul Leon al V-lea Armeanul. Krum este rănit în timpul atacului, însă reuşeşte să scape. Cuprins de furie, hanul devastează împrejumirile capitalei bizantine şi cucereşte Adrianopolul (astăzi Edirne, Turcia). Cronicarii bizantini îl prezintă pe Krum într-un mod paradoxal — ca un „barbar" crud, dar şi instruit. Bulgarii transportă în ţara lor, în special la Pliska, statui, coloane şi alte monumente de cultură din oraşele bizantine cucerite.

Krum emite primele legi de stat scrise, valabile pentru întreaga populaţie din ţară. El întreprinde şi primii paşi

[9] Localnicii au fost, după izvoarele bizantine, strămutaţi în „Bulgaria de dincolo de Dunăre", adică în teritoriul Bugeacului, sub forma unei colonii autonome. Ei au revenit în Imperiul bizantin după un sfert de secol, cu ajutorul flotei imperiale. (n. t.)

spre o reformă administrativă globală îndreptată spre o centralizare a puterii. Moare în ajunul unei noi campanii împotriva capitalei bizantine (13 aprilie 814).

Fiul lui Krum, Omurtag (815–831), încheie o pace stabilă cu Bizanţul, care permite adoptarea unor măsuri active în alte direcţii. În anii '20 ai secolului al IX-lea, bulgarii cuceresc definitiv fostele teritorii avare până la râul Tisa, inclusiv regiunea actualei capitale ungare, Budapesta. Încercările francilor de a pătrunde în Balcani sunt parate de flota dunăreană, care incendiază satele france de pe Dunărea Mijlocie şi Drava. Omurtag îi alungă pe cnezii triburilor slave care au colaborat cu francii, înlocuindu-i cu guvernatori numiţi de Pliska. Se poartă un război şi împotriva hanatului chazarilor, care trece printr-o grea criză, iar trupele bulgare pătrund în teritoriul dintre Nistru şi Nipru, fapt care arată că bulgarii nu şi-au uitat teritoriul stăpânit anterior.

Domnia lui Omurtag este perioada reformelor şi a unei ascensiuni culturale. Este restaurată capitala distrusă, Pliska, dându-i-se o înfăţişare monumentală, şi se construiesc cetăţi din piatră şi palate întărite. Omurtag extinde tradiţia marcării unor evenimente deosebite şi a cinstirii unor personalităţi prin inscripţii monumentale pe coloane de piatră. Este emisă şi seria unor „medalioane" din aur ale lui Omurtag, considerate de unii specialişti drept primele monede bulgare. Omurtag adânceşte reformele interne — ţara este împărţită într-o largă „regiune interioară" şi nouă provincii („comitate"), unde triburile îşi pierd vechea autonomie locală. În cadrul puterii centrale, un rol important joacă kavhanul (un fel de vizir), itşergu-boìl (răspunzător de ordinea internă), kanartikin (moştenitorul tronului) şi consiliul „marilor boili" (boieri).

Ascensiunea statului continuă şi în timpul lui Malamir (831–836) şi al lui Presian I (836–852). Bulgarii se impun în cadrul unor conflicte locale cu Bizanţul, încearcă să-i cucerească pe sârbi şi pe croaţi şi îşi consolidează poziţiile pe cursul mijlociu al Dunării. În graniţele statului intră Philippopolis şi Tracia nordică, iar trupele bulgare pătrund până în Munţii Rodopi şi pe litoralul Mării Egee. În timpul lui Presian, Macedonia şi o parte din Albania de astăzi intră în cadrul teritoriului Bulgariei, cu ajutorul slavilor locali şi al urmaşilor bulgarilor lui Kuber. Aşa cum rezultă din ultimele cercetări arheologice, pe teritoriile slab populate din actuala Macedonie de pe Vardar, autorităţile bulgare colonizează supuşi din cadrul teritoriului său statal de atunci[10].

Deoarece Malamir este minor, iar după moartea sa este urmat de nepotul său, Presian, la rândul său minor, conducerea statului se află în mîinile regentului — kavhanul Isbul. Tocmai în această perioadă se conturează în întregime panorama culturii păgâne bulgare, în a cărei formare se simte şi influenţa Bizanţului creştin. Datorită politicii reuşite a lui Krum, Omurtag, a kavhanului Isbul şi a lui Presian I, Bulgaria se afirmă ca una dintre cele trei „mari puteri" ale Europei de atunci, concurentă a Imperiului bizantin şi a Imperiului francilor.

III. Creştinarea bulgarilor

Procesul de centralizare a statului şi de cristalizare etnică, de creştere a prestigiului său internaţional şi a puterii sale militare duce, irevocabil, la acceptarea creştinismului de către bulgari (864). Acest act, de o mare importanţă

[10] Prin Macedonia de pe Vardar se înţelege teritoriul actual al Republicii Macedonia. (n.t.)

istorică, este realizat de hanul Boris-Mihail (852–889), fiul lui Presian I, şi va întregi caracterul etno-cultural al poporului bulgar. Boris compensează lipsa unor succese militare printr-o diplomaţie abilă şi obţine rezultate politice remarcabile. Ajunge la ideea adoptării creştinismului cu mult înainte de 864. La început, el caută sprijinul Imperiului german, ceea ce înseamnă că se orientează spre papa de la Roma. Situaţia politică impune o altă cale — în 863, Bulgaria şi Germania, pe de o parte, şi Bizanţul şi Moravia Mare, pe de altă parte, se află în război. Bulgarii sunt înfrânţi de bizantini, iar ţara este lovită de cutremure şi alte „semne ale destinului". În noua conjunctură, hanul doreşte ca botezul să fie săvârşit de Patriarhia de la Constantinopol. La început, sunt botezaţi suveranul şi apropiaţii săi, după care este săvârşită creştinarea în masă a întregii populaţii (864 – 866)[11].Păturile conservatoare ale aristocraţiei se declară împotriva „relei legi" (865). În fruntea trupelor sale credincioase, Boris înăbuşă răzmeriţa, iar 52 de neamuri boiereşti sunt distruse până la ultima spiţă.

Creştinismul este menţionat pe teritoriul actual al Bulgariei încă din secolele I–II. Venirea slavilor şi a bulgarilor distruge, într-o mare măsură, vechea organizare religioasă, iar păgânismul noilor colonizatori începe să domine. În ciuda acestui fapt, credinţa în Hristos este răspândită şi printre protobulgari, însă într-un cerc mult mai restrâns. Aşa cum s-a menţionat, Kubrat şi Tervel sunt creştini, probabil şi alţi reprezentanţi ai dinastiei Dulo. Chiar şi în timpul păgânilor inveteraţi Krum, Omurtag şi Malamir,

[11] Boris s-a botezat, luându-şi numele creştin Mihail, după cel al împăratului bizantin Mihail al III-lea, şi titlul slav de cneaz, care avea sensul de principe. (n.t.)

în palatul bulgar locuiesc şi creştini. Persecuţiile împotriva creştinilor (prizonierii bizantini din Bulgaria) din timpul lui Krum şi Omurtag au o motivaţie politică şi nu una religioasă. Dinastia domnitoare bulgară dă Bulgariei primul martir „propriu" al credinţei în Hristos — Enravota-Boian, primul fiu al lui Omurtag, executat la ordinul fratelui său, Malamir. Pe de altă parte, creştinarea este rezultatul unei evoluţii interne a societăţii bulgare şi a principalelor forţe sociale, în frunte cu principele, iar pe de alta, aderarea la învăţăturile lui Hristos este şi un proces firesc al schimbărilor sociale de amploare şi al reformelor statale din secolul al IX-lea. Noua religie îi uneşte definitiv într-un singur popor pe bulgari, slavi şi urmaşii vechii populaţii (în special tracii). Pe plan internaţional, creştinarea consolidează şi legitimează prezenţa puternică, în Europa de Sud-Est şi parţial în Europa Centrală, a statului bulgar, în plină formare.

Aderarea la religia creştină aduce în Bulgaria un numeros cler bizantin. Deşi mulţi dintre preoţi erau de origine slavă, prezenţa supuşilor celui mai mare inamic trezeşte neîncredere, nemulţumire şi suspiciuni în ceea ce priveşte loialitatea lor. În Imperiul bizantin, creştinarea bulgarilor este considerată, deseori, drept o recunoaştere benevolă a suzeranităţii bizantine. Locul şi conştiinţa de sine a Bulgariei dictează necesitatea unei biserici şi a unei limbi de cult proprii. Boris încearcă să rezolve această problemă complicată folosindu-se de concurenţa tradiţională dintre Constantinopol şi Roma. Refuzul Bizanţului de a permite o asemenea decizie duce la întreruperea aproape totală a relaţiilor bilaterale şi la un dialog înteţit cu papalitatea (866–869), exprimat cel mai bine în „Răspunsurile papei Nicolae I la întrebările bulgarilor". Roma tărăgănează, de asemenea, luarea deciziilor dorite de Boris, ceea ce duce la reluarea dialogului cu Bizanţul, care este dispus la un

compromis. În cele din urmă, cneazul obţine independenţă religioasă prin intermediul unui arhiepiscop bulgar autocefal, cu înalt cler şi dioceză proprii. În cadrul unei şedinţe extraordinare a celui de al VII-lea Conciliu ecumenic, de la Constantinopol (4 martie 870), diplomaţii lui Boris ridică „problema bulgară", care este rezolvată într-un mod favorabil. Bulgaria obţine numirea primului său arhiepiscop — Sf. Iosif (Ştefan) — şi propria dioceză bisericească, iar supremaţia Noii Rome este doar teoretică. În cadrul următorului conciliu ecumenic această situaţie este confirmată şi capătă statut definitiv. După 886–893, legând creştinarea de discipolii şi activitatea lui Chiril şi Metodiu, Bulgaria obţine limba sa de cult, bulgara veche[12]. Boris este un practicant convins al noii credinţe şi, în 889, pentru prima dată în istoria de până atunci a Bulgariei, renunţă de bună voie la tron şi se călugăreşte.

Vladimir-Rasate (889–893), cel mai mare fiu al lui Boris-Mihail, încearcă să schimbe orientarea politică a ţării. Pe plan intern, acţiunile sale subminează poziţiile bisericii şi ale noii credinţe. Boris părăseşte mănăstirea şi, cu ajutorul oamenilor săi de încredere, îl înlătură de la domnie pe Vladimir, pedepsindu-l prin orbire. Coroana îi este dată lui Simeon, iar capitala este mutată de la Pliska la Veliki Preslav. Această rupere definitivă cu trecutul păgân este decisă de o „adunare naţională", desfăşurată în noua capitală, în 893. Bătrânul cneaz se reîntoarce la mănăstire unde rămâne până la moartea sa (2 mai 907). Boris-Mihail este canonizat de Biserica ortodoxă bulgară, iar memoria „sfântului ţar" este venerată de toţi domnitorii bulgari medievali.

[12] Unii cercetători numesc această limbă slavonă, limba slavă veche, alţii printre care şi autorii vorbesc de limba bulgară veche sau de slavo-bulgară. (n. red.)

Formarea culturii creştine bulgare pune bazele lumii ortodoxe slavo–bizantine. În secolele IX–X, în componenţa acestei comunităţi intră Bulgaria (inclusiv Macedonia de astăzi), Serbia, Vechea Rusie (Rusia, Ucraina şi Belarus), iar în secolele XIII–XIV şi marele cnezat al Lituaniei. În secolul al XIV-lea se alătură şi voievodatele Ţara Românească şi Moldova care folosesc, până în secolele XVII–XVIII, bulgara veche drept limbă oficială şi de cult. Bulgara veche devine a treia „limbă clasică" în Europa medievală, alături de latină şi greacă.

Bazele civilizaţiei bulgare vechi sunt puse de către călugării bizantini — savanţi şi misionari creştini — Sfinţii Constantin-Chiril Filosoful (827–869) şi Metodiu (815–885). Originea celor doi fraţi este subiectul unor dispute îndelungate şi al unor ipoteze foarte diferite. Ei se nasc la Salonic dintr-o familie mixtă, tipică pentru periferia bizantină — tatăl este un ofiţer superior, iar mama, cel mai probabil, provenea din rândul aristocraţiei slave locale. Chiril şi Metodiu au, bineînţeles, conştiinţa unor romei, însă, pe linie maternă, sunt slavi. Metodiu, care este mai mare decât Constantin (Chiril), are o carieră militară şi administrativă, la care renunţă pentru a deveni călugăr şi egumen al unei mănăstiri din Asia Mică. Acesta dă dovadă de calităţi remarcabile încă din copilărie şi este trimis la celebra Şcoală Superioară din Constantinopol, unde devine unul dintre cei mai apropiaţi discipoli ai marelui intelectual şi viitor patriarh, Photios. Mai târziu, el devine bibliotecar al Catedralei partriarhale „Sf. Sofia" şi profesor de filozofie la Şcola Superioară. Bizanţul îl foloseşte pe acest strălucit teolog, filozof şi filolog în câteva misiuni diplomatice pe lângă arabi, chazari şi alani. După 851, Constantin intră în mănăstirea Polihron, unde se ocupă de ideea creării unui alfabet slav şi a unei limbi literare slave. Potrivit cronicii

vieţii Sf. Chiril, această sarcină este trasată de însuşi împăratul bizantin, deoarece imperiul dorea de mult să-i includă pe slavii „săi" şi să dispună de o „armă" culturală de influenţă în marea lume slavă. În 855, Constantin-Chiril Filozoful creează, cu ajutorul lui Metodiu, primul sistem grafic slav — cel glagolitic. Alfabetul ţine cont de fonetica slavă, iar drept fundament este folosit dialectul bulgar vechi din zona Salonicului. Cu ajutorul unui cerc restrâns de discipoli, cei doi apostoli încep o largă activitate de predare, care fac Cuvântul lui Dumnezeu accesibil pentru slavi.

În 863, Bizanţul îi trimite pe Chiril şi Metodiu în îndepărtata Moravie Mare. Cneazul Rostislav, stăpânitorul acestui stat medieval (pe teritoriul de astăzi al Cehiei, Slovaciei şi, parţial, al Ungariei), se luptă pentru „emancipareа" de sub dominaţia clerului german. Prin sosirea misiunii la Velehrad începe educarea clerului slav şi efectuarea slujbei religioase în limba slavonă. Influenţa politică şi bisericească bizantină în Europa Centrală este primită cu rezerve de Biserica apuseană, iar de clerul german, cu adversitate nedisimulată. În cel de-al patrulea an al misiunii în Moravia Mare, Constantin-Chiril şi Metodiu călătoresc spre Constantinopol, iar la întoarcere vizitează Roma pentru a-şi exprima loialitatea faţă de papa Adrian al II-lea. Între timp, Chiril se impune într-o dispută aprinsă desfăşurată la Veneţia. Clerul local remarca aşa-numita „dogmă trilingvă", potrivit căreia limbi sacre sunt doar latina, greaca şi ebraica (ivrit). Făcând referire la practica orientală (sirienii, armenii şi gruzinii au alfabete proprii şi îl slăvesc pe Dumnezeu în propria limbă de secole), Constantin îi învinge pe oponenţii săi. Papa, din considerente politice, binecuvântează misiunea şi recunoaşte limba slavonă ca a patra limbă de cult, fapt istoric cu profunde urmări asupra tuturor teritoriilor slave. Şederea celor doi fraţi la Roma durează mai mult de

un an, timp în care liturghia în slavonă se aude în biserici, iar discipolii lui Constantin şi Metodiu primesc demnităţi chiar de la papă. Constantin se îmbolnăveşte grav, se călugăreşte sub numele de Chiril şi moare la 14 februarie 869. El este înmormântat la Biserica „San Clemente", iar mormântul său este considerat sfânt de către bulgari.

După moartea lui Constantin-Chiril, prin bulă papală, Metodiu este numit arhiepiscop al Dunării Mijlocii şi Panoniei. El este legat papal pentru un teritoriu şi mai mare în care, prin tradiţie, intră şi Sirmium, în acea perioadă oraş bulgar. Date despre contacte între Metodiu şi autorităţile bulgare lipsesc, însă ele au existat cu siguranţă, aşa cum demonstrează evenimentele din 886. Indiferent de bunăvoinţa papală declarată, „standardele" bisericeşti occidentale din acea epocă pun în continuare sub semnul întrebării dreptul la slujbă în propria limbă, în acest caz slavona, iar Metodiu este obligat să citească Evangheliile şi Faptele apostolilor mai întâi în latină şi abia apoi în slavonă.

Puternicul cler german continuă să conteste drepturile lui Metodiu, iar în 870 el este judecat, pe nedrept, de o adunare locală şi aruncat în închisoare. Arhiepiscopul este eliberat abia în 873 de către papa Ioan al VIII-lea şi activitatea misiunii se normalizează. Metodiu organizează o biserică autocefală în Moravia Mare urmând, probabil, modelul bulgar. În 879, slujba în slavonă este limitată şi mai mult de papă. Autorităţile statale din Moravia Mare nu conştientizează pe deplin importanţa operei lui Chiril şi Metodiu, iar noul cneaz Svatopluk este înclinat chiar spre unele concesii extreme în faţa clerului german. În ciuda acestui fapt, Metodiu continuă traducerea textelor biblice, scrie predici, rugăciuni şi imnuri religioase originale până la moartea sa (6 aprilie 885).

Moartea lui Metodiu este ultimul acord, tragic, al misiunii în Moravia. Noul arhiepiscop, Dorazd, un discipol apropiat al lui Chiril şi Metodiu, este înlăturat de clerul german. Ceilalţi discipoli sunt alungaţi într-un mod ruşinos, iar cei mai tineri sunt chiar vânduţi ca robi negustorilor evrei, de la care sunt răscumpăraţi de împăratul bizantin Vasile I. Kliment, Naum şi Anghelarie, cei mai reprezentativi continuatori ai apostolilor, sunt expulzaţi şi pleacă în Bulgaria „... la care năzuiau de mult", aşa cum se menţionează în „Cronica vieţii Sf. Kliment de la Ohrida". Ei sunt întâmpinaţi de guvernatorul bulgar al Belgradului, care îi trimite, imediat, la cneazul Boris-Mihail. Cneazul nu numai că îi întâmpină solemn, dar le şi creează cele mai propice condiţii pentru activitatea culturală şi de creaţie. El cere Constantinopolului să-i trimită în Bulgaria şi pe ceilalţi discipoli. Astfel, fosta grupă de discipoli a sfinţilor fraţi vine în Bulgaria, în componenţă aproape completă, pentru a se transforma dintr-o misiune călugărească în coloana vertebrală a vechii civilizaţii bulgare.

În 886, statul bulgar devine adevărata patrie a culturii şi literaturii slavone. Limba şi alfabetul celor doi fraţi se întorc în mediul lor natal. Spre deosebire de Moravia Mare, aici opera se bucură de un sprijin puternic şi fără rezerve din partea statului. Reforma culturală şi religioasă ajunge în centrul atenţiei ideologiei şi politicii de stat. Prin sprijinul decisiv al lui Boris-Mihail se creează două mari centre de cultură şi literatură — în capitala Pliska (după 893, Veliki Preslav) şi în Ohrida —, alături de care se află şi o serie de mănăstiri. Astfel, Bulgaria, una dintre cele trei „mari puteri" ale Europei medievale timpurii, începe să se transforme, cu paşi rapizi, şi într-o a treia „mare putere" a culturii creştine europene.

IV. „Secolul de aur" al lui Simeon cel Mare

Domnia lui Simeon I (893–927) marchează apogeul primului ţarat bulgar. Bulgaria obţine hegemonia politică şi militară în Balcani, o extindere teritorială maximă, însoţită de o ascensiune culturală nemaintâlnită prin proporţii. Cel mai remarcabil conducător bulgar din Evul Mediu este o personalitate care greu poate fi caracterizată pe scurt. Simeon este cel de-al treilea fiu al lui Boris-Mihail, numit „copilul păcii" (născut în 864). A primit o strălucită educaţie în cadrul celebrei Şcoli Superioare din Constantinopol. Se pare că Boris-Mihail l-a pregătit pe fiul său pentru a deveni conducătorul spiritual al bulgarilor. Simeon devine, într-adevăr, călugăr, iar după 886 se întoarce la Pliska şi se implică în activitatea culturală şi literară, împreună cu Naum, Kliment de la Ohrida, Ioan Exarhul şi alte personalităţi de frunte ale tinerei biserici şi culturi creştine.

Evenimentele din 893 schimbă drastic soarta tânărului Simeon şi, implicit, a întregii Bulgarii. Pe tron se urcă un conducător ambiţios şi educat, care cunoaşte foarte bine ideologia „imperialismului" bizantin. În 894, împăratul Leon al VI-lea mută, în mod arbitrar, piaţa de mărfuri bulgare de la Constantinopol la Salonic, aducând prejudicii atât negustorilor, cât şi „prestigiului" politic al autorităţilor de la Preslav. În mod surprinzător pentru Bizanţ, Simeon răspunde printr-un război fulgerător care escaladează prin atragerea maghiarilor de partea bizantinilor. În ciuda supremaţiei asupra bizantinilor în Tracia, cneazul suferă două înfrângeri grele din partea „barbarilor" de la nord. Discipol strălucit al „şcolii" bizantine, Simeon aruncă împotriva maghiarilor alţi „barbari" — pecenegii. Drept rezultat al atacului bulgaro–peceneg, maghiarii sunt nevoiţi să-şi părăsească satele din nordul Mării Negre şi să se strămute în

Panonia. Bulgaria învinge Bizanţul, lucru care se repetă şi în două alte conflicte locale, în 899 şi 904. Imperiul pierde noi teritorii la sud — graniţele bulgare ajung până la 20 de km de Salonic şi până la Marea Adriatică.

Relaţiile bulgaro–bizantine intră într-o nouă fază în 913, când cneazul Simeon se amestecă decisiv în lupta dinastică pentru coroana imperială bizantină. Astfel, se naşte ideea „imperiului bulgaro–bizantin" Potrivit unor principii bizantine, Simeon este „fiul spiritual" al împăratului. Adevăratul fiu (Constantin al VII-lea Porfirogenetul) este socotit rodul unei legături amorale şi împotriva legii. Regenţa minorului Constantin suferă de pe urma contradicţiilor interne şi nu se poate împotrivi lui Simeon, care ajunge cu armata sa în faţa zidurilor Constantinopolului. Patriarhul Nicolae Misticul poartă negocieri şi cedează în faţa cererii unei căsătorii dinastice între Constantin şi fiica lui Simeon. Cneazul trebuie să primească titlul special de „tată al împăratului", care i-ar permite să influenţeze direct viaţa politică a Imperiului. Triumful este însă de scurtă durată — la Constantinopol are loc, în 914, o lovitură de palat, iar noua regenţă denunţă acordul cu Simeon. Între cele două părţi izbucneşte un conflict, care continuă până în 927. Hegemonia bulgară în Balcani devine totală după ce Simeon distruge armata bizantină, care l-a atacat, pe râul Aheloi, la 20 august 917. Bulgarii asediază de câteva ori Constantinopolul, pătrund adânc până în Tesalia, ajungând pâna la Atena, iar Bizanţul cere pace. În dorinţa sa de a cuceri „Noua Romă", conducătorul bulgar negociează acţiuni comune pe mare şi pe uscat împreună cu arabii (923), însă imperiul reuşeşte să evite această alianţă, cumpărându-i cu daruri scumpe pe conducătorii arabilor. Simeon se autointitulează „imperator al bulgarilor şi romeilor", iar scrisorile sale sunt însoţite de peceţi care

poartă inscripţiile „basileu al romeilor" şi „basileu pacificator." În ideologia statală bulgară se consolidează titlul de „cezar/ţar", care este similar celui roman „imperator" şi celui greco-bizantin „basileu." Din Bulgaria, titlul trece şi în vocabularul politic al ruşilor. Conflictul se personalizează şi mai mult după venirea la putere, în 919, printr-o lovitură de palat, a lui Roman I Lecapenos. Se schimbă scrisori dure, Simeon îl numeşte pe Roman „tiran" şi continuă să sublinieze „drepturile" sale asupra imperiului. Între timp, „imperialismul" lui Simeon duce la intervenţii numeroase în treburile interne ale Serbiei, culminând prin cucerirea sa (924), precum şi la un război, fără rezultat, împotriva croaţilor.

Ideile ţarului Simeon, oricât de radicale ar părea, nu sunt doar rezultatul propriei ambiţii, nici al reacţiei „în oglindă" a universalismului bizantin. Ele exprimă moralul ridicat al societăţii şi aristocraţiei bulgare, rezultat al „gândirii imperiale" de secole a vechilor bulgari. Hegemonia politico–militară în Balcani şi dezvoltarea culturală accentuată în timpul ţarului–intelectual duc la contestarea decisivă a pretenţiilor imperiale bizantine. Astfel, Simeon întoarce „imperialismul" romano–bizantin la 180 de grade şi respinge „dreptul exclusivităţii" unui stat asupra altor popoare creştine.

Domnia lui Simeon este „un secol de aur" şi pentru tânăra cultură creştină. În istoria Bulgariei nu va mai fi atinsă niciodată o asemenea armonie între un stăpânitor educat, Mecena al culturii, şi eforturile bisericii şi elitei culturale. În cercul intelectual al lui Simeon intră Sf. Kliment de la Ohrida, Sf. Naum, Cernorizeţ Hrabăr, episcopul Constantin de la Preslav, presbiterul Grigorie, Ioan Exarhul şi alţi autori necunoscuţi, a căror operă depăşeşte repede graniţele Bulgariei, pentru a se transforma într-un tezaur literar pentru toţi slavii ortodocşi. Operele lor sunt transcrise,

secole la rând, în Rusia, Serbia şi în alte ţări, iar influenţa culturii slavone lasă urme adânci în culturile lor naţionale.

Simeon îl lasă drept urmaş pe fiul său, Petăr, rezultat din cea de-a doua căsătorie, în timp ce primul său născut, Mihail, este trimis la mănăstire. Tânărul ţar îl are drept regent pe unchiul său, experimentatul kavhan Gheorghi Sursuvul. După o acţiune demonstrativă împotriva Bizanţului încep negocierile şi se încheie aşa-numita „pace trainică." Bulgarii determină Imperiul bizantin să-şi încalce principiile, cele ale „unei splendide izolări", şi pentru prima dată o prinţesă romeică devine soţia unui stăpânitor „barbar." Lui Petăr îi este recunoscut titlul de „basileu (ţar) al bulgarilor", iar capului bisericii bulgare, demnitatea de patriarh. Pacea era în interesul ambelor părţi dacă ţinem cont de obositoarele războaie şi de calamităţile naturale din 927 şi din următorii ani. Împotriva lui Petăr există însă o opoziţie internă, care face speculaţii cu noua politică faţă de Bizanţ. În 928 şi 930 sunt organizate încercări de lovituri de palat, conduse de fraţii ţarului, Ivan şi Mihail. În 931 sârbii, sprijiniţi în secret de Bizanţ, înlătură suzeranitatea bulgară. Atacurile maghiarilor din 934, 948, 958, 962 îi creează, de asemenea, probleme lui Petăr. Bizanţul nu acordă sprijinul solicitat de Bulgaria, iar ţarul este nevoit să încheie un tratat de alianţă cu conducătorii maghiarilor, prin care le permite să folosească teritoriul Bulgariei pentru a năvăli în Bizanţ. Petăr restabileşte parţial influenţa politică bulgară în Serbia, care îi plăteşte tribut. În 944, ţara suferă din cauza unei năvăliri a pecenegilor, provocată de cneazul rus Igor. Se ajunge, în 966, la o ruptură în relaţiile bulgaro–bizantine. Împăratul Nikephor al II-lea Phocas refuză să mai plătească tribut anual Bulgariei (care se achita din 927) şi recurge la o campanie demonstrativă împotriva acesteia, fără rezultate deosebite. Nedorind să rişte încă

un război greu, Bizanţul îi aruncă împotriva lui Petăr pe ruşii şi varegii cneazului kievean Sviatoslav. În 968, Sviatoslav debarcă surprinzător în Delta Dunării şi distruge oastea bulgară. La vestea acestei înfrângeri, ţarul Petăr suferă un atac de apoplexie şi se retrage la mănăstire, unde moare în scurt timp (30 ianuarie 969). Ţarul Petăr este canonizat de biserica bulgară, fiind singurul stăpânitor care a mai primit această înaltă recunoaştere, alături de Sf. Cneaz Boris-Mihail.

Cunoscutul punct de vedere al „declinului" din timpul ţarului Petăr este incorect — în ciuda greutăţilor, Bulgaria, per ansamblu, îşi menţine teritoriul şi armata sa puternică. Sub domnia sa apare cunoscuta „erezie bulgară" — bogomilismul. Apariţia acestei puternice învăţături eretice se datorează atât vechilor doctrine dualiste (maniheismul)[13], cât şi posibilităţii ca Evanghelia să fie citită şi interpretată în propria limbă de mase mai largi ale societăţii. Drept fondator al ereziei este considerat popa Bogomil, probabil un preot obişnuit sau un călugăr sărac. Se pare că erezia se naşte în Tracia, în jurul Plovdivului. În regiunea Philippopolis, în secolele VIII–X, Bizanţul colonizează câteva „valuri" de eretici. Într-adevăr, bogomilismul este puternic influenţat de mai vechile erezii dualiste (mai ales de paulicianismul armeano–bizantin), însă are şi o serie de trăsături originale. Pe primul loc se află dualismul său moderat şi ascetismul subliniat[14]. Ideile bogomilice,

[13] Religie întemeiată în secolul al III-lea, bazată pe dualismul binelui şi răului, răspândită în Persia, Asia Centrală, Siria, Mesopotamia şi Egipt. (n. t.)

[14] Erezia bogomilică propovăduia egalitatea socială, întoarcerea la biserica primitivă, traiul simplu în comunităţi, eliberarea ţăranilor aserviţi şi a robilor, nesupunerea faţă de biserica oficială opulentă şi faţă de statul opresor. (n. t.)

care tratează lumea terestră ca fiind plină de nedreptate şi drept creaţie a lui Satan (spre deosebire de „împărăţia Cerului", Dumnezeiască), se răspândesc şi în afara graniţelor Bulgariei şi au o influenţă puternică în lumea creştină, în special în Europa Apuseană.

V. Samuil şi „epopeea bulgară" (971–1018)

Între 968–971 Bulgaria se află într-o situaţie extrem de grea, fiind supusă agresiunii cneazului kievean Sviatoslav şi puternicului amestec bizantin. În prima sa expediţie, cneazul rus, folosindu-se de superioritatea numerică a armatei sale şi de elementul surpriză, îi înfrânge pe bulgari în Delta Dunării şi ocupă o parte din cetăţile bulgare din zonă. Diplomaţia bulgară îi aruncă pe pecenegi împotriva Kievului, fapt care îl obligă pe Sviatoslav să se întoarcă în ţara sa.

Pus la punct de Sviatoslav, Bizanţul permite tânărului ţar Boris al II-lea (969–971), care se afla atunci la Constantinopol, să se întoarcă la Preslav. Noua alianţă bulgaro–bizantină este însă ineficace. În 969, Sviatoslav atacă Bulgaria în fruntea unor noi forţe şi cucereşte chiar Veliki Preslav. Lui Boris al II-lea îi este impusă o falsă „alianţă" garantată de prizonieratul, în practică, al ţarului şi al celor mai importanţi boieri, iar la Preslav este instalată o garnizoană rusă.

Dar ambiţiile lui Sviatoslav se dovedesc iluzorii. El este înconjurat la Dristra (Silistra), pe Dunăre, de trupele împăratului bizantin Ioan Tzimiskes (969–976) şi, după trei luni de asediu, este obligat să capituleze. Partea răsăriteană a ţării este ocupată, în cele din urmă, de forţele bizantine, Boris al II-lea este luat prizonier, dus la Constantinopol şi detronat. Imperiul nu este însă în stare să cucerească

întregul teritoriu bulgar. Într-o parte din teritoriile vestice, statalitatea bulgară este menţinută de fiii comitelui Nicola, aşa-numiţii comitopuli — David, Moisei, Aron şi Samuil. Comitopulii trimit, în 973, o solie la curtea împăratului german Otto I, prin care demonstrează că ţaratul bulgar continuă să existe.

În 976, bulgarii înlătură autoritatea bizantină şi trec la o contraofensivă decisivă. Cad şi primele jertfe: David şi Moisei sunt ucişi în acelaşi an[15]. În 978, Boris al II-lea şi fratele său, Roman, reuşesc să fugă din Constantinopol. Boris este însă ucis din greşeală, iar Roman, deşi eunuc, este recunoscut de Aron, Samuil şi toţi nobilii bulgari drept ţar legitim. Încercarea lui Vasile al II-lea de a năvăli adânc în teritoriul ţării şi de a cuceri Serdica, în 986, eşuează după înfrângerea suferită în trecătoarea Poarta lui Traian. Folosindu-se de conflictele apărute în Imperiului bizantin, Samuil eliberează teritoriile bulgare de la nord-est (Preslav, Pliska, Dristra, o parte din teritoriile de la nord de Dunăre, probabil până la Nistru). După capturarea (991) şi moartea, în închisorile bizantine, a ţarului Roman (997), pe tronul bulgar este ales Samuil. Fratele său mai mare, Aron, fiind executat în 987, acuzat de colaborare cu Bizanţul. În lupta dramatică cu Imperiul, Bulgaria bate, treptat, în retragere în faţa acestuia, care o depăşeşte din punct de vedere economic, demografic, militar şi care beneficiază şi de o conjunctură internaţională favorabilă. După anul 1000, Vasile al II-lea începe cucerirea sistematică a teritoriilor bulgare. Deznodământul vine prin lupta de la Kimbalongu (29 iulie 1014), când Samuil este înfrânt şi 15 000 dintre soldaţii săi sunt luaţi prizonieri şi orbiţi. La fiecare o sută de soldaţi este lăsat

[15] David este ucis la un loc numit „Stejarii frumoşi" de nişte vlahi călători. Aceasta este prima menţiune a denumirii de „vlah". (n. t.)

un singur conducător cu un ochi, după care această armată, înjosită şi schilodită, este trimisă înapoi la ţarul său — crimă care îi aduce lui Vasile al II-lea porecla sinistră de „Bulgaroctonul" (ucigătorul de bulgari). La vederea soldaţilor săi, ţarul Samuil suferă un atac de cord şi moare (6 octombrie 1014) la reşedinţa de la Prespa (pe insula Sf. Ahil de pe lacul Prespa, astăzi pe teritoriul Greciei).

În timpul lui Gavril Radomir (1014–1015) şi Ivan Vladislav (1015–1018), Bulgaria rezistă tot mai greu presiunii bizantine, la care se adaugă şi luptele interne, oboseala acumulată, disperarea şi neîncrederea în rostul continuării rezistenţei. După moartea neaşteptată a lui Ivan Vladislav (februarie 1018), cea mai mare parte a aristocraţiei, inclusiv ţarina Maria şi patriarhul David, capitulează în faţa lui Vasile al II-lea, care intră victorios în capitala Ohrida. Moştenitorul tronului, Presian al II-lea, şi o parte a armatei continuă lupta în munţii din Albania de astăzi şi în nord-vestul îndepărtat — cetatea Srem (astăzi Sremska Mitrovica, Serbia). După o rezistenţă înverşunată, ţaratul bulgar cade sub stăpânirea bizantină, care va fi înlăturată abia în 1186, prin răscoala boierilor din Târnovo, Petru şi Asan.

VI. Bulgaria sub stăpânirea bizantină (1018–1186)

Cucerirea teritoriilor bulgare de către Imperiul bizantin duce la serioase schimbări administrative, economice şi etnice. În cele trei provincii principale, în care este împărţit ţaratul cucerit („Bulgaria", „Paristrion" şi „Sirmium"), pătrunde administraţia bizantină, în timp ce aristocraţia bulgară rămâne pe plan secundar. Cea mai mare şi mai bogată este provincia „Bulgaria", cu centrul la Skopje, care

include principalele teritorii ale Bulgariei lui Samuil. Paristrionul are „capitala" la Dorostolon (Silistra) şi devine, în curând, scena unor lupte dure cu nomazii care năvălesc — pecenegi, uzi şi cumani. Regiunea vestică, de graniţă, are centrul la Sirmium, spre care sunt îndreptate intenţiile agresive ale Ungariei. În ţinuturile bulgare pătrund forme mai dezvoltate ale sistemului economic şi financiar bizantin care, de multe ori, duc la înrăutăţirea vizibilă a condiţiilor în care trăiesc bulgarii de rând. Introducerea sistemului bizantin de impozitare este însoţit de samavolnicii, corupţie şi tot felul de abuzuri care, nu de puţine ori, provoacă răscoale şi rezistenţă din partea bulgarilor.

Prima mare răscoală care vizează renaşterea ţaratului bulgar izbucneşte în toamna lui 1040, în regiunea Belgrad şi pe râul Morava (în special pe teritoriul de astăzi al Serbiei sudice, Macedoniei şi Greciei de Nord). Conducătorul ei este Petăr Delian, considerat nepot al ţarului Samuil, probabil un uzurpator. Prin acţiuni decisive, Delian obţine sprijinul masiv al bulgarilor dintre Dunăre şi Marea Egee şi ajunge la o distanţă primejdioasă, pentru Bizanţ, de Salonic. Victoriile bulgare nu pot evita, însă, contradicţiile interne apărute după sosirea, în tabăra răsculaţilor, a lui Alusian, cel de-al doilea fiu al lui Ivan Vladislav şi frate al lui Presian al II-lea. Răscoala eşuează prin trădarea lui Alusian. Răsculaţii sunt înfrânţi de romei, iar Delian este luat prizonier şi transportat la Constantinopol (1041).

A doua încercare serioasă de renaştere a ţaratului datează din 1072–1073. Iniţiatorul acesteia este urmaşul foştilor kavhani, Gheorghi Voitech, din Skopje. Bulgarii îl aleg ca ţar pe strănepotul lui Samuil, Constantin Bodin, fiul cel mic al cneazului sârb din Diocleea (Muntenegru). Bodin este încoronat ca ţar sub numele de Petăr, în cadrul adunării de la Prizren (astăzi în Kosovo, în secolul al XI-lea cu o importantă populaţie bulgară). În scurt timp, sunt

eliberate Skopje, Niş, Sredeţ, Ohrida şi alte oraşe bulgare, însă Constantin-Petăr Bodin nu este acceptat de întreaga aristocraţie. Mulţi dintre boieri îl consideră pe ţar drept o creaţie a sârbilor, alţii se tem pentru propria situaţie şi privilegii. Unii aristocraţi bulgari trec în tabăra bizantină, iar îndoieli are chiar iniţiatorul mişcării, Gheorghi Voitech. Astfel, răscoala este înăbuşită.

Alături de aceste două încercări serioase de restabilire a statalităţii dispărute, în teritoriile bulgare a izbucnit o serie de mişcări cu un caracter regional sau primitiv „antifeudal."

Un element puţin cunoscut al activităţii politice a bulgarilor în Bizanţ este participarea reprezentanţilor aristocraţiei la luptele dinastice pentru tronul bizantin. Cel mai vizibil se manifestă Presian al II-lea, care, în două rânduri (între 1026 şi 1029), este pretendent la coroana bizantină. Acţiunile cneazului bulgar dovedesc menţinerea celor mai radicale idei politice în sânul elitei bulgare, chiar şi în condiţiile unei stăpâniri străine. În acest sens, Presian caută o soluţie favorabilă a problemei ridicate de Simeon cel Mare, cea a „drepturilor bulgarilor" asupra puterii „imperiului romeic." Atunci când, în 1057, pe tronul bizantin urcă Isaac I Comnen, iar împărătească devine sora lui Presian, acest lucru este privit, într-o anumită măsură, ca o căsătorie dinastică. Câteva decenii mai târziu, bulgarul Boril este acuzat de aspiraţii la coroana bizantină (1081).

Consolidarea Bizanţului în timpul Comnenilor a dus la trecerea de la formele active de rezistenţă la cele pasive. Abuzurile fiscale, corupţia, slaba protecţie împotriva incursiunilor nomazilor şi ale cruciaţilor creează condiţii favorabile pentru consolidarea bogomilismului, paulicianismului şi a altor învăţături şi concepţii neortodoxe.

Stăpânirea bizantină nu găseşte în Bulgaria un suport social solid şi durabil. Fără a fi obiectul unei discriminări cu un scop bine determinat, bulgarii sunt acceptaţi şi trataţi ca

un popor străin, cucerit. Boierimea bulgară care, pe de o parte, îşi menţine, iar pe de alta, o dată cu scurgerea timpului, îşi recapătă puterea economică, morală şi de autoritate, se împacă greu cu poziţia secundară în propria ţară.

VII. Eliberarea şi consolidarea ţaratului bulgar (1186–1207)

Semnele de criză din Bizanţ, de la sfârşitul secolului al XII-lea, întăresc tendinţele antibizantine, care sunt fructificate cu iscusinţă de boierii din Târnovo, fraţii Theodor (Petru) şi Asan, legaţi prin familie de vechea aristocraţie bulgară[16]. Înfrângerile suferite de armata bizantină din partea ungurilor şi a normanzilor între 1183–1185, precum şi noile abuzuri fiscale au mobilizat rapid forţele antibizantine din ţară. În primăvara lui 1186, cu ocazia sfinţirii bisericii „Sf. Dimitrie" din Târnovo, construită de Asăneşti, fratele mai mare, Theodor, este proclamat ţar bulgar, sub numele de „Petru."

Petru şi Asan proclamă drept ţel eliberarea tuturor teritoriilor bulgare şi legitimează noua conducere statală ca

[16] Problema caracterului etnic al celui de-al doilea ţarat bulgar (statul vlaho–bulgar, aşa cum este cunoscut în istoriografia română) este viu dezbătută. Istoriografia bulgară exclude participarea elementului vlah la constituirea statalităţii din perioada Asăneştilor. Termenul de „vlah", menţionat de cronicarii bizantini, este considerat de mulţi istorici bulgari drept sinonim pentru „păstor" şi nu ca o mărturie a existenţei romanităţii sud-dunărene. De fapt, prin înşişi primii Asăneşti, componenta vlahă a jucat un rol glorios, dar scurt, în cadrul statului vlaho–bulgar format de Asăneşti. Vlahii din Vlahia sud-dunăreană a Asăneştilor nu aveau forţa demografică, economică şi socială pentru a-şi asigura, un timp mai îndelungat, o poziţie dominantă în stat. După moartea lui Ioniţă Caloian, Imperiul vlaho–bulgar se va „bulgariza" treptat sub urmaşii săi. (n. red)

succesoare a ţaratului bulgar dispărut în 1018. Prima lor acţiune vizează eliberarea vechii capitale, Veliki Preslav. Înfrânţi de împăratul Isaac al II-lea Anghelos, în Balcanii Răsăriteni, Petru şi Asan fug la nord de Dunăre, unde încheie o alianţă strategică cu cumanii. Cu ajutorul acestora, în toamna lui 1186, ei eliberează nordul Bulgariei şi o parte din Tracia şi declară, în mod deschis, că năzuiesc să unească într-un singur stat Moesia, Tracia şi „Bulgaria" (provincia bizantină cu acelaşi nume, cu capitala la Skopje, adică Macedonia de astăzi), „...aşa cum a fost cândva..." Drept capitală oficială a statului, la început, este desemnat Veliki Preslav, unde se stabileşte conducătorul suprem, Petru, în timp ce co-regentul Asan are reşedinţa la Târnovo.

Bulgarii compensează supremaţia militară bizantină prin acţiuni curajoase şi energice, conduse în special de talentatul Asan, încoronat de fratele său mai mare drept ţar asociat la domnie încă de la începutul războiului de eliberare. În 1188, după asediul nereuşit asupra cetăţii Loveci[17], Bizanţul încheie un armistiţiu, însă relaţiile se înrăutăţesc din nou după sprijinul bulgar acordat celei de-a treia cruciade (1189–1190), când trupele cruciate, conduse de împăratul german Frederic I Barbarossa, traversează teritoriile bulgare. În cursul negocierilor cu Barbarossa, bulgarii îi cer să-i dea lui Petru „coroana imperiului grecesc", ceea ce înseamnă că ideile lui Simeon cel Mare nu sunt uitate. După plecarea cruciaţilor, Isaac al II-lea Anghelos întreprinde o campanie de pedepsire, pe mare şi uscat, şi reuşeşte să asedieze Târnovo. Rezistenţa înverşunată a bulgarilor, în frunte cu Asan, îl obligă să se retragă şi, într-o trecătoare, romeii cad într-o capcană întinsă de bulgari şi suferă o gravă înfrângere, asemănătoare cu cele din 811 şi 986.

[17] Oraş situat în partea central-nordică a Bulgariei actuale. (n. red.)

Treptat, energicul Asan apare în prim plan în detrimentul lui Petru, în special după diferendele de ordin tactic apărute între cei doi în 1193. În timp ce Petru înclină spre o pace de compromis cu Bizanţul, Asan este în fruntea celor mai radicale forţe din ţară. Nu se ajunge la ruptură, însă conducător devine cel de-al doilea frate, sprijinit de cel de-al treilea — Ioniţă, numit Caloian. Prin acţiuni decisive, Asan eliberează Serdica (1193), pătrunde până la Marea Egee şi distruge forţele bizantine în Tracia Răsăriteană (1194). La porunca lui Petru şi Asan, în Macedonia acţionează boierul Dobromir Hriz, care reuşeşte să întemeieze „un regat" pe cursul Vardarului. În rândurile boierimii apar însă nemulţumiri legate de mâna forte a lui Asan, care sunt alimentate şi de intrigile Bizanţului. Într-o ceartă aparentă de familie, ţarul este ucis de vărul său Ivanco (1195 sau 1196) care cucereşte, în fruntea adepţilor săi, Târnovo. Societatea bulgară nu-l acceptă însă pe uzurpator, iar oştile lui Petru asediază oraşul. Încercările de amestec bizantin îl compromit definitiv pe Ivanco, care fuge în tabăra împăratului Alexios al III-lea Anghelos. Astfel, Petru preia, din nou, puterea în stat, însă, la scurt timp cade, la rândul său, victimă unui complot boieresc (1197).

Întreaga putere este preluată de cel mai mic frate, Ioniţă Caloian, care parează opoziţia boierilor şi reuşeşte să-i atragă de partea sa pe Hriz şi Ivanco şi să dea grele lovituri imperiului. În 1202 se încheie pacea, iar ţarul eliberează Belgradul şi Branicevo de sub stăpânirea maghiară. Puterea bulgară crescândă atrage atenţia papei Inocenţiu al III-lea, care năzuieşte să-i atragă pe bulgari în orbita Romei. Dialogul se activează în legătură cu cucerirea Bizanţului de participanţii la cea de-a patra cruciadă.[18] La 7 noiembrie

[18] În corespondenţa sa cu Ioniţă, papa recunoştea originea romană a acestuia, numindu-l conducător al „vlahilor şi bulgarilor". (n. red.)

1204, Bulgaria şi Curia papală încheie o uniune religioasă, Caloian primeşte titlul de „rex", iar arhiepiscopul Vasile pe cel de „primat." Recunoaşterea supremaţiei papale are loc în condiţiile păstrării dogmelor ortodoxe. În corespondenţa sa cu papa, Caloian se semnează cu încăpăţânare drept „imperator", iar primatul Vasile apare ca „patriarh", ceea ce exprimă punctele de vedere bulgare. Bunele relaţii cu papa nu pot rezolva contradicţiile dintre Imperiul latin, al cruciaţilor, şi bulgari. Împăratul Balduin I de Flandra respinge propunerile unei bunei vecinătăţi, iar la 14 aprilie 1205, lângă Adrianopol, cavalerii occidentali suferă o grea înfrângere din partea bulgarilor şi a aliaţilor acestora, cumanii. Balduin este luat prizonier şi dus la Târnovo unde, mai târziu, în condiţii neclare, este executat. Oraşele bizantine, care de la început l-au recunoscut pe Caloian drept stăpânitor, încep să-l trădeze. Ţarul răspunde la aceste trădări prin represiuni. El se autoproclamă „ucigător de romei" şi afirmă că se răzbună pentru crimele săvârşite de Vasile al II-lea Bulgaroctonul. Caloian eliberează teritoriile bulgare din Macedonia, pătrunde în actuala Albanie şi Kosovo şi se amestecă în treburile interne ale Serbiei. Astfel, Bulgaria devine cea mai puternică forţă din Balcani însă, în timpul asediului Salonicului (toamna lui 1207), ţarul cade victimă unui complot boieresc, la fel ca şi fraţii săi, Asan şi Petru.

După puternice frământări interne, tronul de la Târnovo este ocupat de nepotul lui Caloian, Borilă (1207–1218), în timp ce fiul minor al lui Asan I, Ioan Asan al II-lea (recunoscut drept moştenitor legitim al coroanei), fuge în cnezatul kievean. Noua domnie este contestată, iar separatismul slăbeşte puterea militară a ţaratului, deşi Borilă încearcă să continue politica expansionistă a lui Caloian. El îi învinge pe latini lângă Borui (astăzi Stara Zagora), în 1208, însă este învins de aceştia lângă Plovdiv. Uzurpatorul caută sprijinul

păturii ortodoxe radicale, convocând un „mare sinod ortodox" împotriva bogomililor (1211), însă nu se decide să denunţe unirea cu Roma. Insuccesele militare ale lui Borilă îi permit lui Ioan Asan al II-lea şi fratelui său, Alexandru, să revină în ţară cu mercenari ruşi şi, după un scurt război civil, să-l îndepărteze de la tron.

Ioan Asan al II-lea (1218–1241) este recunoscut drept „cel mai mare dintre toţi ţarii bulgari" chiar de contemporanii săi. Printr-o diplomaţie abilă şi lovituri militare bine gândite, el recapătă o parte din teritoriile pierdute de Borilă. Apogeul puterii militare şi politice bulgare vine după bătălia de la Klokotniţa (9 martie 1230), când Ioan Asan al II-lea îl învinge şi îl ia prizonier pe împăratul de Salonic, Theodor Angelos, care îl atacase[19]. Atitudinea umană faţă de prizonierii bizantini şi sprijinul populaţiei bulgare locale au permis mutarea, fără vărsare de sânge, a graniţelor „...de la mare la mare", potrivit spuselor unui contemporan. În Bulgaria intră teritorii întinse, de la Carpaţi până la Marea Egee, de la cursul inferior al Mariţei până la Marea Adriatică, Belgrad şi Albania de astăzi.[20] La Salonic şi în Serbia sunt puşi stăpânitori Manuel Comnen şi Ştefan Vladislav, însuraţi cu fetele ţarului de la Târnovo. Supremaţia lui Ioan Asan este recunoscută şi de baronii occidentali de la Constantinopol, care proiectează o căsătorie între minorul Balduin al II-lea şi prinţesa bulgară Elena. Astfel, hegemonia bulgară se apropie de statu-quo-ul din timpul lui Simeon cel Mare. Credincios tradiţiei, Ioan Asan al II-lea se semnează ca „imperator şi autocrator al

[19] Imperiul de la Salonic şi cel de la Niceea apar în urma cuceririi Constantinopolului de către cruciaţi (1204) şi a formării Imperiului latin (1204–1261). (n. t.)

[20] Nici un fel de dovezi materiale sau spirituale (tradiţii) nu atestă o stăpânire a celui de-al doilea ţarat bulgar la nordul Dunării. (n. red.)

bulgarilor şi bizantinilor." Aspiraţiile bulgare la moştenirea bizantină motivează aristocraţia occidentală de la Constantinopol să respingă ideea unei uniuni dinastice şi să-l invite ca regent al imperiului pe fostul rege al Ierusalimului, Jacques de Brienne (1231).

Înrăutăţirea relaţiilor bulgaro–bizantine duce la ruperea uniunii cu Roma şi la apropierea de Imperiului bizantin de la Niceea. În 1235, la soborul religios de la Lampakos (Asia Mică) este recunoscută patriarhia de la Târnovo printr-un act semnat de ceilalţi patriarhi ortodocşi — al Constantinopolului (aflat, atunci, „în exil" la Niceea), al Alexandriei, al Antiohiei şi al Ierusalimului. Drept prim lider spiritual este ales monahul Sf. Ioachim I, un apropiat al lui Ioan Asan al II-lea. De acum înainte, scaunul religios de la Târnovo este, în practică, al doilea ca importanţă în comunitatea ortodoxă, care, în câteva cazuri (de exemplu în timpul aşa-numitei uniri de la Lyon, din 1274), chiar pune în discuţie supremaţia Constantinopolului. Exemplul bulgar se reflectă asupra vieţii religioase a altor ţări ortodoxe, în special asupra Serbiei şi Rusiei Moscovite.

Alianţa dintre Bulgaria şi Niceea duce la izolarea Imperiului latin, iar la Roma ţarul bulgar este declarat „schismatic." Ioan Asan al II-lea duce, însă, o politică echilibrată şi năzuieşte să păstreze un statu-quo favorabil Bulgariei. Căsătoria sa cu Irina Comnena este o încercare de a renaşte Imperiul de la Salonic, ca o „contrapondere" faţă de cel de la Niceea, tot mai puternic. Ţarul urmăreşte atent şi situaţia de la Est, de unde vin veşti tot mai neliniştitoare — în 1236, Europa Răsăriteană este atacată de mongolii (tătari) conduşi de hanul Batu, nepot al „cuceritorului lumii", Ginghis han. Tătarii distrug „imperiul de stepă" al cumanilor, supun cnezatele ruseşti, incendiază Kievul (sfârşitul lui 1240), năvălesc în Ungaria şi Germania. În 1241, în Europa

Occidentală se răspândeşte zvonul că „ţarul bulgarilor" i-a înfrânt pe cuceritorii asiatici — forţele lui Ioan Asan înfrâng însă numai câteva detaşamente disparate ale tătarilor care au trecut Carpaţii. Îndepărtarea acestui serios pericol oriental nu este însă în puterea Bulgariei şi nici a vreunui alt stat din Europa Centrală şi de Est. În toiul acestor evenimente, Ioan Asan al II-lea, care încă nu împlinise 50 de ani, moare (în jurul datei de 22 iunie 1241).

Hegemonia politică în Balcani, prin care sunt unificate toate teritoriile sfinte bulgare (Moesia, de la Delta Dunării până la Belgrad, Tracia, de la gura Mariţei până la Salonic, întreaga Macedonie)[21], precum şi legitimarea Patriarhiei de la Târnovo, creează condiţii prielnice pentru o ascensiune economică şi culturală. Ioan Asan al II-lea emite monede de aur şi cupru şi dezvoltă relaţii economice cu Dubrovnikul (Ragusa). Reşedinţa de la Târnovo capătă o înfăţişare monumentală şi este construit un puternic sistem de fortificaţii. Ioan Asan ridică biserica „Sfinţii 40 de mucenici", emblematică pentru tradiţia bulgară. În biserică este montată coloana cu aşa-numita „inscripţie de la Târnovo" a hanului Omurtag, precum şi o alta din timpul lui Krum, aduse probabil din vechea cetate de scaun de la Pliska. Astfel, stăpânitorul subliniază continuitatea dezvoltării statale seculare. Târnovo dispune şi de un bogat pantheon sacru — Petru, Asan, Caloian şi Ioan Asan al II-lea aduc moaştele câtorva sfinţi, dintre care de cea mai mare popularitate se bucură Sf. Ioan de la Rila şi Sf. Vineri, rămasă în tradiţia ortodoxă drept „de la Târnovo" Dintre numeroasele mănăstiri se remarcă, în mod deosebit,

[21] Prin „teritorii sfinte bulgare" autorul înţelege teritoriile în care există o populaţie bulgară sau cele care s-au aflat, într-un moment dat, în graniţele primului şi celui de-al doilea ţarat bulgar. (n. red.)

complexul mănăstiresc în piatră de pe râul Rusenski Lom, de unde provine şi primul patriarh de la Târnovo, Ioachim. Timpul a cruţat o parte infimă a literaturii din timpul primilor Asăneşti. Cel mai însemnat monument literar din secolul al XIII-lea este *Sinodicul ţarului Borilă*, care cuprinde tezele ortodoxe luate din scrierile bizantine mai vechi privind combaterea bogomilismului.

VIII. Bulgaria în secolele XIII–XIV

În 1242–1243, Bulgaria este distrusă de tătarii hanului Batu, fondatorul noii „superputeri" din Europa de Răsărit — aşa-numita „Hoardă de Aur", de pe teritoriul actual al Rusiei sudice şi al Ucrainei. Bulgaria este nevoită să plătească un tribut anual tătarilor şi să suporte raidurile acestora, care destabilizează puterea sa la nord de Dunăre. Serbia se desprinde din orbita influenţei bulgare (1243), iar Imperiul de la Niceea, care îşi consolidează puterea, aşteaptă un moment potrivit pentru o revanşă bizantină faţă de bulgari. Complicată este şi situaţia politică din capitala Târnovo. Elita care guvernează este frământată de contradicţii, iar în lipsa unei „mâini forte" la centru, aristocraţia provincială începe să ridice capul. Ţarul minor Căliman I Asan (1241–1246) cade victima unei conspiraţii şi este ucis de mama sa vitregă, Irina Comnena. Pe tron urcă fiul minor al acesteia, Mihail al II-lea Asan (1246–1256), fapt care este folosit imediat de împăratul niceean Ioan al III-lea Ducas Vatatzes. Ungaria cucereşte, din nou, regiunile Belgrad şi Branicevo. Fără prea mari dificultăţi, cumpărându-i pe boierii provinciali, Niceea obţine o parte importantă a teritoriilor bulgare din Tracia, litoralul Egeii şi sudul Macedoniei. Între 1253–1254 Mihail Asan poartă împotriva

Serbiei un scurt război, lipsit însă de rezultate, şi încheie un tratat militar şi comercial cu Dubrovnikul. Un rol important în planurile celor de la Târnovo îl are fostul cneaz rus Rostislav, vasal al regatului maghiar, ce stăpânea în Slavonia şi în teritoriile bulgare de la nord-vest, pierdute anterior. Mihail Asan o ia de soţie pe fata acestuia, iar între 1254–1256 încearcă să-şi ia revanşa în faţa Niceei, cu ajutorul cneazului şi al cumanilor. După câteva ciocniri, încep negocierile de pace, pe care ţarul le încredinţează, neprevăzător, lui Rostislav. Cneazul este, însă, cumpărat de bizantini şi încheie o pace extrem de nefavorabilă pentru Bulgaria, prin prevederile căreia trebuiau redate toate teritoriile eliberate. Trădarea socrului îl costă pe tânărul Mihail al II-lea Asan tronul şi viaţa, acesta fiind ucis de vărul său, Căliman al II-lea Asan (1256), care nu reuşeşte însă să-şi consolideze poziţiile la Târnovo şi este, la rândul său, ucis. Rostislav încearcă să obţină coroana bulgară, însă se loveşte de rezistenţa fermă a bulgarilor şi este nevoit să părăsească ţara.

Astfel, ţara cade în vârtejul unor grele lupte interne, dublate de un brutal amestec străin. Tronul este ocupat de nepopularul Mitzo Asan (1256–1257), ginerele lui Asan al II-lea, care este însă, în curând, izgonit din Târnovo. O parte considerabilă a boierilor, cutremuraţi de situaţia catastrofală, se unesc în jurul lui Constantin Tich, de la Skopje. Problema dinastică este repede rezolvată — noul ţar se însoară cu Irina, nepoata lui Ioan Asan al II-lea, şi îşi adaugă la numele său şi pe cel de „Asan." Constantin Tich Asan nu este în măsură să-l înfrângă uşor pe Mitzo, care încearcă să facă să renască vechea capitală Veliki Preslav şi chiar să emită o monedă proprie. Alungat din Preslav, pretendentul îşi consolidează poziţiile în Mesembria. Războiul civil, în care Niceea (din 1261 este refăcut

Imperiul bizantin) îi sprijină pe ambii pretendenţi, în funcţie de interesele sale concrete, se termină abia în 1263. Atunci, Mitzo cedează Bizanţului ţărmul sudic al Mării Negre, primind în schimb titlul de „despot" şi întinse proprietăţi în jurul vechii Troia din Asia Mică. Ţarul Constantin are o soartă nefericită iar încercările sale de a restabili vechea putere a bulgarilor se lovesc de interesele puternicilor săi vecini (Bizanţul, Hoarda de Aur, Ungaria), precum şi de opoziţia internă. Reforma financiară iniţiată de acesta, menită să consolideze vistieria statului, îl face nepopular în rândul mulţimii. Cea mai mare daună este adusă Bulgariei de alianţa Bizanţului cu hanul tătar Nogai. Incapacitatea de a stopa atacurile înteţite ale tătarilor îl discreditează definitiv pe Constantin, iar ţara devine arena unei răscoale ţărăneşti, fără precedent prin proporţiile sale. Împotriva aristocratului de tradiţie se ridică porcarul Ivailo (1277–1280), singurul „ţar ţăran" din istoria europeană.

Indiferent de originea sa modestă, Ivailo se dovedeşte a fi un politician înzestrat şi un talentat conducător de oşti. Răscoala se aprinde în regiunea răsăriteană a Munţilor Stara Planina. Alături de adepţii săi, Ivailo distruge câteva hoarde de tătari, după care începe să cucerească oraşe şi regiuni. Ţarul Constantin este înfrânt şi moare în timpul primei ciocniri cu răsculaţii, care asediau capitala. Împăratul bizantin Mihail al VIII-lea Paleologul urmăreşte cu atenţie situaţia creată şi îi propune lui Ivailo mâna fiicei sale, încercând astfel să-l transforme în propria sa marionetă în Bulgaria. După refuzul categoric al fostului porcar, împăratul îl trimite în Bulgaria în fruntea oştilor sale pe fiul lui Mitzo Asan, care primeşte numele de Ioan Asan al III-lea. Agresiunea bizantină face posibilă ajungerea la un compromis între conducătorul răscoalei şi ţarina Maria. Târnovo îşi deschide porţile în faţa lui Ivailo, care se

căsătoreşte cu ţarina şi îl recunoaşte drept moştenitor pe fiul acesteia, Mihail. Ivailo se dovedeşte a fi un conducător militar capabil, care duce un război pe două fronturi — împotriva tătarilor şi a Bizanţului. Superioritatea adversarului este însă evidentă. Asediat la Silistra, ţarul Ivailo începe negocierile cu Nogai şi, la rândul său, devine vasal al tătarilor. Între timp, zvonul morţii ţarului-porcar deschide porţile capitalei Târnovo pentru marioneta bizantină Ioan Asan al III-lea (1279–1280). Lipsit de calităţile unui şef de stat, urât de bulgari şi atacat neîncetat de Ivailo, Ioan Asan al III-lea fuge din Târnovo, iar tronul este ocupat de „marele voievod" (comandantul oştii), Gheorghe I Terter (1280–1292). În ciuda originii sale cumane, noul ţar este recunoscut drept conducător al boierimii pentru mulţi ani, iar Ivailo nu este în măsură să i se împotrivească. Ţarul ţăran se duce în tabăra lui Nogai unde, la sugestia bizantinilor, este ucis în timpul unui ospăţ.

Gheorghe I Terter încearcă să consolideze puterea centrală, însă eforturile sale se lovesc de rezistenţa puternicei boierimi locale. În acelaşi timp, boierii bulgaro–cumani Dărman şi Kudelin, din regiunea Branicevo (astăzi în Serbia), înlătură stăpânirea ungară. Amestecul brutal al tătarilor nu poate fi însă parat — nici prin trimiterea ca ostatic a fiului ţarului, Teodor Sviatoslav, nici printr-o căsătorie dinastică între una dintre fiicele ţarului şi Ceaka, urmaşul lui Nogai. În 1292, Gheorghe Terter abdică şi îşi caută adăpost în Bizanţ. Cu sprijinul lui Nogai, coroana este obţinută de boierul Smileţ (1292–1298). Uzurpatorul nu este recunoscut de boierul din Vidin, Şişman. Acesta încearcă să îndrepte agresiunea sârbă spre teritoriile lui Dărman şi Kudelin, însă este învins şi fuge în tabăra lui Nogai. Amestecul hanului tătar îl determină pe regele sârb Ştefan Milutin să retrocedeze posesiunile lui Şişman.

În 1298, Smileţ moare şi este urmat la tron de fiul său minor, Ivan Smileţ. În cadrul regenţei, un rol important îl joacă ţarina-mamă, patriarhul Ioachim al III-lea şi despotul Eltimir. Despotul este fratele lui Gheorghe I Terter însă, prin căsătorie şi posesiuni, este atras în tabăra rudelor lui Smileţ. Despre tot ceea ce se întâmpla în Târnovo şi în ţară, ultimul cuvânt îl va avea Nogai. Hegemonia tătară ajunge la apogeul său. În 1300, separatistul tătar este distrus de hanul legitim al Hoardei de Aur, Tohta. Ceaka şi Teodor Sviatoslav fug, în mod surprinzător, în Bulgaria. Târnovo refuză să-i primească pe oaspeţii „nedoriţi", însă Teodor Sviatoslav cumpără câţiva fruntaşi şi intră în oraş. Aventurismul prinţului bulgar este bine cântărit — în scurt timp îl execută pe Ceaka, al cărui cap este trimis duşmanului său de moarte, Tohta.

Prin încoronarea lui Teodor Sviatoslav (1300–1321), este depăşită hegemonia tătară şi începe procesul de stabilizare internă şi restabilire a poziţiilor externe pierdute anterior. Hanul Hoardei de Aur, Tohta, redă Bulgariei controlul asupra teritoriilor până la râul Nistru, cu importantul port Cetatea Albă (astăzi Belgorod Dnestrovski, Ucraina). Prin acţiuni abile, Teodor Sviatoslav îşi consolidează poziţiile la sud de Munţii Stara Planina. După victoria decisivă asupra bizantinilor pe râul Skafida (în regiunea Burgas), în 1302, şi după înlăturarea unchiului său, despotul Eltimir (unul dintre exemplele semnificative ale separatismului de la începutul secolului al XIV-lea), ţarul cucereşte ţărmul Mării Negre, până în sud, la Strandja. În iarna lui 1307–1308, grâul bulgăresc este „leacul împotriva foamei" la Constantinopol, iar imperiul este nevoit să ceară pace. Despotul Vidinului, Mihail Asan Şişman, este, de asemenea, atras spre Târnovo, deşi îşi păstrează autonomia.

Tânărul Gheorghe al II-lea Terter (1321–1322), fiul lui Teodor Sviatoslav, sporeşte presiunea în Tracia folosindu-se de războiul civil din Bizanţ şi recuperează regiunea Plovdiv. Tânărul ţar moare, în condiţii neclare, eveniment care rea prinde lupta pentru tronul de la Târnovo. Gheorghe al II-lea Terter nu are urmaşi direcţi, iar luptele interne sunt stopate prin alegerea despotului Mihail drept ţar bulgar (1323–1330). Stăpânitorul de la Vidin este urmaş al Asăneştilor şi văr al răposatului Teodor Sviatoslav, pe linia paternă (cumană). Mihail este un iscusit om de stat, care are vechi relaţii cu o serie de state — Hoarda de Aur, Serbia, Ungaria, Veneţia. El se implică în luptele dinastice bizantine şi, în 1328, elaborează un plan secret de cucerire prin surprindere a Constantinopolului. Planul eşuează după ce este descoperit de spionajul bizantin. În timpul ţarului Mihail, neîncrederea dintre Bulgaria şi Serbia se accentuează. Acest stăpânitor energic năzuieşte să dea o ripostă cuceririlor sârbeşti din actuala Macedonie. Astfel, se ajunge la bătălia de la Velbujd (astăzi Kiustendil)[22], unde sârbii nu respectă armistiţiul abia încheiat şi atacă, prin surprindere, forţele bulgare neorganizate (28 iulie 1330). În încercarea de a pune armata în stare de luptă, ţarul Mihail este greu rănit şi moare în scurt timp.

Regele sârb Ştefan Deceanski, învingătorul de la Velbujd, se mulţumeşte cu negocieri, iar la Târnovo este încoronat nepotul său, Ivan Ştefan (1330–1331). Forţele patriotice din ţară nu acceptă însă influenţa sârbă şi, după mai puţin de un an, tânărul ţar este alungat. Pe tron urcă ţarul Ivan Alexandăr, nepotul lui Mihail al III-lea Şişman, care devine întruchiparea „Apusului de aur" al Bulgariei medievale.

---

[22] Oraş în vestul Bulgariei, la sud-vest de Sofia. (n. red.)

Ivan Alexandăr înlătură rezistenţa separatiştilor din Vidin şi din regiunea Niş, obţine o victorie decisivă împotriva împăratului bizantin Andronic al III-lea la Rossokastron (astăzi, Burgas), în 1332, şi restabileşte, temporar, puterea centrală. Intervenţia sa în războiul civil bizantin are drept rezultat obţinerea Plovdivului şi a unei părţi din Rodopi (1345). Ţarul încearcă să depăşească tendinţele centrifuge, caracteristice societăţilor balcanice din secolul al XIV-lea, prin desemnarea fiilor săi drept guvernatori ai celor mai importante regiuni (Vidin, Preslav, Sredeţ). Ivan Alexandăr este primul stăpânitor european care nu numai că se însoară cu o femeie din cea „de-a treia categorie socială", dar mai mult, cea de-a doua sa soţie este evreica Teodora a II-a, cunoscută în tradiţia bulgară drept „Sara Teodora" Evreica este creştinată şi chiar face donaţii generoase bisericilor şi mănăstirilor, însă relaţiile cu marea familie regală se înrăutăţesc. Ivan Alexandăr acordă prioritate fiilor Teodorei a II-a, în faţa celor ai primei sale soţii, Teodora I[23]. Într-adevăr, fiii ei, Mihail Asan şi Ioan Asan al IV-lea, cad în primele lupte cu turcii otomani (în jur de 1354), însă Ivan Straţimir nu devine succesor şi este trimis la Vidin. Tronul de la Târnovo este „păstrat" pentru Ivan Şişman, fiul evreicei Teodora a II-a. La sfârşitul domniei lui Ivan Alexandăr, Bulgaria este implicată în evenimentele legate de înaintarea turcilor în Balcani. Atacat de Bizanţ şi Ungaria, ţarul cere ajutorul noilor „barbari" şi, în consecinţă, cade în izolare pe plan internaţional.

Domnia lui Ivan Alexandăr marchează o nouă ascensiune a culturii bulgare. Doctrina religioasă a isihasmului, pornită de la mănăstirile de pe muntele Athos, se bucură

[23] Teodora I este fata lui Basarab I, domnitorul Ţării Româneşti. (n. t.)

de sprijinul larg al ţarului bulgar[24]. Fondatorul isihasmului, Sf. Grigorie din Sinai, îşi găseşte adăpost, împreună cu călugării săi, în Paroria (Strandja), iar ucenicii săi bulgari, Sf. Teodosie de la Târnovo şi Sf. Romil de la Vidin, exercită o puternică influenţă asupra vieţii religioase din Târnovo şi din ţară. Sf. Patriarh Eftimie, ucenic al lui Teodosie, creează o adevărată şcoală literară la Târnovo, a cărei influenţă depăşeşte graniţele ţării, pătrunzând în Serbia, Ţara Românească, Moldova şi teritoriile ruseşti. Înflorirea arhitecturii şi a artei decorative este dovedită chiar şi de puţinele monumente şi miniaturi salvate de timp, cum ar fi celebrul *Evangheliar de la Londra* (păstrat în British Museum). În anii apusului său, Bulgaria medievală influenţează, din nou, spiritual întreaga lume ortodoxă slavă şi romanică.

Procesele de descentralizare economică şi politică, tipice secolelor medievale, nu ocolesc Bulgaria. Ele se manifestă mai târziu, în comparaţie cu Europa Occidentală, însă într-o formă specifică şi pronunţată. Acest lucru se datorează unui pericol extern mereu prezent (cumani, tătari, turci otomani, cruciaţi), neîncetatelor conflicte dintre statele balcanice, slăbiciunii oraşelor — ca factor social şi politic — şi modelului monarhiei autoritare. Statul a reuşit parţial, în timpul lui Caloian şi Ioan Asan al II-lea, să unească toate teritoriile locuite de bulgari. Hegemonia tătară, mult mai aspru exercitată în Bulgaria decât în alte state balcanice, şi crizele interne permit vecinilor (Bizanţul, Ungaria şi Serbia) să stăpânească, timp de decenii, regiuni şi ţinuturi bulgare. Contradicţiile interne,

[24] Isihasmul este o mişcare religioasă din secolul al XIV-lea, cu caracter mistic şi ascetic, care are o influenţă considerabilă asupra societăţii bizantine contemporane. Această concepţie mistico-religioasă va deveni ulterior doctrina oficială a Bisericii bulgare. (n. t.)

nu de puţine ori, au permis desprinderea unor teritorii de către puternicii boieri care tindeau fie spre scaunul de la Târnovo, fie spre formarea unor proprii „Bulgarii locale". Un cavaler german din secolul al XIV-lea scrie că a fost succesiv în „trei Bulgarii", adică în acele părţi care aveau drept capitale Târnovo, Vidin şi Caliacra. În realitate, „Bulgariile locale" sunt mai numeroase, dacă se au în vedere realităţile politice concrete, însă, întotdeauna, Târnovo a rămas metropola „Marii Bulgarii".

Încercările de formare a unor cnezate locale, de către boieri puternici, există încă de la sfârşitul secolului al XII-lea şi începutul secolului al XIII-lea. La sfârşitul secolului al XIII-lea şi în primele decenii ale secolului al XIV-lea se formează „statalităţi" mai durabile — cele ale Şişmanilor, (la Vidin), ale lui Smileţ şi rudelor sale (în regiunea munţilor Sredna Gora), iar Balica şi familia sa (probabil o ramură a dinastiei Terterilor), în Dobrogea. Numele provinciei este dat de cel al celui mai cunoscut despot dobrogean — Dobrotici, fratele lui Balica. Urmaşul său este Ivanco, în timpul căruia regiunea cade sub stăpânirea turcă[25].

Procesul cuprinde şi acele teritorii bulgare care în secolul al XIV-lea nu se află în componenţa ţaratului. În teritoriile de dincolo de Dunăre ale Bulgariei, unde populaţia vlahă (românească) creşte în secolele XIII–XIV, se formează voievodatul Ţării Româneşti. „Nucleul" statalităţii româneşti se formează în graniţele vechii puteri provinciale bulgare din timpul Asăneştilor. Influenţa bulgară se simte şi în Moldova, care în timpul lui Teodor Sviatoslav şi

[25] După moartea lui Ivanco, domnitorul Ţării Româneşti, Mircea cel Bătrân, ia în stăpânire întreaga moştenire teritorială a despotului Dobrotici, ceea ce l-a adus în conflict cu turcii şi Imperiul bizantin, care revendicau aceste teritorii. Deci, Dobrogea a făcut parte din statul medieval Ţara Românească. (n. t.)

probabil, parţial, şi în timpul lui Ivan Alexandăr se află sub stăpânire bulgară.[26] Teritoriile actualei Macedonii sunt pierdute de ţarii bulgari în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Iniţial, ele se află sub stăpânirea Bizanţului, care pierde, treptat, aceste ţinuturi în favoarea Serbiei, ce devine tot mai puternică. După moartea lui Ştefan Duşan (1355), marele ţarat sârb se destramă. În teritoriile etnice bulgare din Macedonia se formează statalităţi locale, mai importante fiind cele ale regelui Vukaşin şi ale fiului său, Marco (Krali Marco, aşa cum este cunoscut în folclorul bulgar), cu capitala la Prilep, precum şi cea a lui Constantin Deianov-Dragaş, cu centrul la Velbujd. Pentru contemporani, inclusiv pentru autorii sârbi, bizantini, albanezi şi turci de atunci, aceste formaţiuni statale sunt guvernate de „domnitori bulgari".

Cucerirea otomană stopează evoluţia normală a acestor procese.

[26] Teoria autorului pleacă de la caracterul exclusiv bulgar al statului Asăneştilor, care restabileşte graniţele primului ţarat bulgar. Istoricii bulgari pornesc de la premisa eronată că avarii au stăpânit întreg spaţiul românesc, şi chiar la nord de acesta, între cursul mijlociu al Dunării şi Nistru şi afirmă că, prin distrugerea stăpânirii avare, Krum şi-a extins autoritatea asupra teritoriului României actuale, al Republicii Moldova şi al unei părţi din Ucraina, la vest de Nistru. În realitate, în urma înfrângerii avarilor, al căror stat a fost în Panonia şi care nu au exercitat decât o autoritate nominală asupra părţii de apus a spaţiului românesc, Krum a ocupat doar un teritoriu cuprins între Carpaţi şi Tisa, cu părţi din Banat. Nu există nici o dovadă că bulgarii au stăpânit alt spaţiu românesc nord-dunărean, cu excepţia celui din Bugeac, pe care se aşezase Asparuh. De altfel, tradiţia întemeierii Ţării Româneşti şi a Moldovei menţionează existenţa unui „descălecat" din Transilvania şi nu de la sud de Dunăre. (n. red.)

IX. Bulgarii şi cucerirea otomană

Primul val al migraţiei turceşti spre teritoriul Bizanţului începe încă din secolul al XI-lea. Unul din primii comandanţi militari bizantini care se luptă cu succes împotriva turcilor selgiucizi este Aron, fiul ţarului Ivan Vladislav. Detaşamente bulgare participă la lupta decisivă de la Mantzikert (1071), în care armata împăratului Roman Diogenes (fost guvernator al provinciei „Bulgaria", cu capitala la Skopje) este distrusă. Astfel, Imperiul bizantin pierde iniţiativa strategică în Anatolia, unde se formează sultanatul turcilor selgiucizi. Împotriva expansiunii turce, împreună cu trupele bizantine, luptă şi voluntari bulgari sau trupe regulate cu conducătorii lor, la sfârşitul secolului al XIII-lea şi începutul secolului al XIV-lea.

Atacurile turceşti în Balcani, la jumătatea secolului al XIV-lea, ating, în mod direct, ţinuturile în care locuiesc bulgarii — atât cele din cadrul ţaratului lui Ivan Alexandăr, cât şi cele aflate sub stăpânire bizantină sau sârbă. În lupta împotriva acestor raiduri cad fiii ţarului Ivan Alexandăr, Ioan Asan al IV-lea şi Mihail Asan (în jurul anilor 1354–1355).

Cucerirea Bulgariei a început în 1370–1371, când cad centrele regionale Plovdiv şi Borui (astăzi Stara Zagora). Ţarul Ivan Şişman (1371–1395) este nevoit să accepte o pace nefavorabilă dictată de Murad I şi să i-o dea drept soţie pe sora sa, Kera-Tamara. În lupta de la Cernomen (septembrie 1371), turcii distrug trupele despotului Ivan Uglieşa şi ale regelui Vukaşin, în care se înrolaseră şi mulţi bulgari din Macedonia şi Tracia Egeeană. Expansiunea otomană devine ireversibilă. În 1377, Bulgaria, cu centrul la Târnovo, este supusă unei noi agresiuni, iar Ivan Şişman este nevoit să se recunoască drept vasal al turcilor otomani. Acelaşi lucru îl fac şi alţi domnitori din teritoriile

bulgare — Ivan Straţimir, regele Marco, Constantin Deianov. Otomanii nu pierd prilejul de a încălca acordurile încheiate, în folosul lor. După mai multe încercări nereuşite, turcii cuceresc Sofia, prin înşelăciune (1385), urmată de Pirot şi Niş (1386) — cele mai vestice cetăţi ale ţaratului de la Târnovo. În 1388, Murad I dă o puternică lovitură teritoriilor lui Ivan Şişman, pentru a stopa formarea unei coaliţii alături de Serbia. Rămas fără sprijinul vecinilor, ţarul de la Târnovo este nevoit să ceară pacea. El pierde cetăţile Şumen, Provadia, Dristor. Principalele forţe bulgare sunt scoase din funcţie şi se rupe legătura teritorială cu despotul Ivanco din Dobrogea. Succesul împotriva lui Şişman îi permite lui Murad să organizeze o mare expediţie împotriva cneazului sârb Lazăr, terminată prin memorabila bătălie de la Kosovopolje (15 iunie 1389). În vara lui 1393, sultanul Baiazid I asediază Târnovo, iar, la 17 iulie, capitala istovită cade în mâinile cuceritorului. Populaţia capitalei este supusă unor crude represalii — 110 fruntaşi sunt ucişi, liderul spiritual al bulgarilor, patriarhul Eftimie, este surghiunit, iar o parte din locuitori sunt strămutaţi în alte zone, mai îndepărtate.

Ivan Şişman îşi păstrează o parte din teritorii, cu centrul la Nicopole. La 3 iunie 1395, ultimul domnitor de la Târnovo, acuzat de colaborare cu duşmanii otomanilor (ungurii şi vlahii), este capturat printr-un şiretlic şi decapitat la porunca lui Baiazid. Ajutorul aşteptat vine cu întârziere — cruciada regelui maghiar Sigismund ajunge, într-adevăr, la Nicopole, însă suferă o usturătoare înfrângere (septembrie 1396). După înfrângerea creştinătăţii, vine rândul ţarului Ivan Straţimir — la sfârşitul lui 1397 (cel mai des este pomenit 1396) el este capturat de Baiazid şi moare într-o închisoare din capitala turcă de atunci, Brusa. Soarta Vidinului nu este însă foarte clară, fapt care lansează ipoteza ca ţarul

Constantin (fiul lui Straţimir) să-l fi stăpânit, ca vasal al sultanului otoman, şi în secolul al XV-lea. După ce Baiazid este învins de Tamerlan, la Ankara (1402), în statul otoman se declanşează lupte interne. Ţarul Constantin participă activ la aceste evenimente şi îl sprijină pe vărul său, Frujin (fiul lui Ivan Şişman, emigrant în Ungaria). În 1413, Constantin, împreună cu alţi domnitori creştini din Balcani, încheie o pace cu sultanul Mahomed I. Într-o anumită formă, ţaratul de la Vidin există probabil până în 1421–1422, când este distrus de sultanul Murad al II-lea.

Căderea Bulgariei medievale sub stăpânirea otomană este rezultatul unei serii de factori de ordin intern şi extern. Dispariţia statalităţii bulgare este consecinţa atât a unei realităţi politice concrete din secolele XIV–XV, cât şi a relativei extenuări a acesteia drept rezultat al „permanentului război" purtat de bulgari (asemenea Bizanţului şi altor ţări din Europa de Est) cu nomazii care năvăleau din interiorul Asiei. Este de ajuns să menţionăm că expansiunea otomană vine imediat după greaua hegemonie tătară. Cucerirea Bulgariei face parte dintr-un proces care cuprinde întreaga Europă de Sud-Est şi Orientul Apropiat (Bizanţul, Serbia, Albania, parţial Ungaria, Ţara Românească, Moldova şi Ucraina, Siria, Egipt şi Caucaz), care au propriile proiecţii asupra istoriei europene şi mondiale[27]. Prăbuşirea statului secular al bulgarilor, unul dintre cei mai importanţi piloni ai civilizaţiei ortodoxe, reprezintă o grea lovitură, atât pentru locuitorii săi, cât şi pentru cultura europeană, ca întreg.

[27] Voievodatele Ţara Românească şi Moldova nu au făcut niciodată parte efectiv din Imperiul otoman, autoritatea turcească fiind exercitată indirect, pe baza unui regim al capitulaţiilor, de către domnitori creştini şi prin instituţiile proprii acestui spaţiu etnic. (n. red.)

X. Bulgaria, bulgarii şi lumea medievală

În existenţa sa seculară, Bulgaria medievală a avut intense legături politice, economice şi culturale cu state şi popoare, mai mult sau mai puţin învecinate. Statalitatea bulgară se naşte în Evul Mediu, iar prezenţa sa „pe lume" defineşte un model de autoidentificare şi formare a unei civilizaţii proprii. Pe de altă parte, Bulgaria se inspiră din experienţa politică şi spirituală a altor civilizaţii, mai vechi (în primul rând, Bizanţul) şi transmite „radiaţia sa culturală" şi altor popoare — sârbi, români, ruşi, albanezi.

Relaţiile bulgarilor cu popoarele balcanice sunt, indiscutabil, de primă importanţă. Deşi primul ţarat bulgar nu este doar un stat balcanic, în înţelesul contemporan al cuvântului (el cuprindea şi teritorii din Europa Centrală, de exemplu, actuala Transilvanie şi Ungaria, la est, până la Nistru, iar în timpul lui Omurtag, până la Nipru)[28], marea parte a populaţiei sale şi cele mai importante centre politice, economice şi culturale sunt localizate în Moesia, Tracia şi Macedonia. Relaţiile cu Imperiul bizantin, cel mai important partener al politicii balcanice bulgare, se remarcă printr-o serie de perioade de pace şi colaborări economice şi culturale. Însă, în ansamblu, domină controversele politice şi războiul. Acest duel secular (secolele VII–XI) a dăunat într-o mare măsură ambelor state, fapt care se reflectă asupra soartei istorice a Europei Răsăritene. În timpul existenţei primului ţarat bulgar, chiar şi după adoptarea creştinismului (864) sau după „pacea trainică" şi recunoaşterea lui Petăr drept ţar (927), imperiul nu a renunţat la pretenţiile sale faţă de teritoriile bulgare, pe care le trata ca pe vechile sale „sfinte" teritorii.

[28] Primul ţarat bulgar nu a cuprins teritoriile menţionate de autor. (n. red.)

Al doilea ţarat bulgar se naşte în cadrul luptei împotriva puterii bizantine, care îşi urmăreşte principiile, fără nici un fel de modificări. Ura tradiţională şi amestecurile reciproce în treburile interne ale celuilalt stat domină şi în secolul al XIV-lea. În timpul expansiunii otomane, ambele state nu reuşesc să găsească un limbaj comun şi baza unei alianţe împotriva pericolului de moarte reprezentat de Islam.

În Bizanţ, în special în secolele XIII–XIV, întotdeauna a existat populaţie bulgară, care nu era inclusă în limitele statului medieval. În întreaga perioadă, din secolul al VII-lea până în secolul al XV-lea, în Bizanţ trăiesc personalităţi de seamă, familii întregi de origine slavo-bulgară — patriarhul Constantinopolului, Nikita (secolul al VIII-lea), răsculatul Toma Slavul, fraţii Chiril şi Metodiu (slavi pe linie maternă). Mai târziu, aici se stabilesc familii rezultate din prizonieri bulgari sau refugiaţi politici, printre care se remarcă urmaşii lui Ivan Vladislav şi descendenţii nefericitului ţar Ioan Asan al III-lea.

Relaţiile politice bulgaro–sârbe au un alt specific. Într-o mare măsură primul şi, parţial, cel de-al doilea ţarat bulgar joacă faţă de Serbia un rol asemănător celui avut de Imperiul bizantin faţă de Bulgaria. În secolele XIII–XIV, Serbia începe, în mod serios, să-i concureze şi să-i ameninţe pe vecinii săi bulgari. Ştefan Duşan îşi măreşte statul mai ales în dauna teritoriilor cu populaţie bulbară din Macedonia şi subliniază mândru în documente că stăpâneşte o parte din „ţaratul bulgar." Influenţa bulgară în Serbia rămâne însă puternică. Împreună cu alte personalităţi, precum ţarina Elena, soţia lui Duşan, trebuie să-l menţionăm şi pe Grigore Ţamblac[29]. Cultura bulgară şi componenta etnică „bulgarizează", măcar

[29] Originea bulgară a lui Grigore Ţamblac este contestată de mulţi istorici. (n. red.)

în parte, din cauza scurtei perioade, cnezatele rezultate după destrămarea ţaratului sârb. Krali Marko şi Constantin Deianov apar şi ei în multe documente drept „ţari bulgari"

Ţara Românească şi Moldova apar în secolul al XIV-lea în graniţele vechii puteri provinciale bulgare, iar în acestea locuieşte o populaţie bulgară compactă[30]. Limba bulgară nu este doar oficială şi religioasă, ci chiar vorbită în masă, cel puţin până în secolul al XVII-lea.[31] Călugării români şi biserica au un ctitor în persoana bulgarului Nicodim de la Tismana, iar în Moldova lucrează Grigore Ţamblac şi mulţi alţi ucenici ai şcolii literare de la Târnovo.

Din secolul al IX-lea şi până în secolul al XI-lea, albanezii au locuit pe teritoriul Bulgariei, iar în venele urmaşilor acestora curge şi sânge slav, bulgar. Teritorii albaneze intră în graniţele Bulgariei şi în timpul lui Ioan Asan al II-lea, iar în secolul al XIV-lea o parte din Albania de astăzi este guvernată de fratele lui Ivan Alexandăr. Mase compacte de bulgari locuiesc, în Evul Mediu, în Tesalia, Kosovo şi în alte ţinuturi balcanice.

Legăturile politice dintre bulgari şi ruşi, luate per ansamblu, sunt episodice, dacă nu luăm în calcul agresiunea lui Sviatoslav. Până în secolul al XI-lea, neamul bulgarilor şi cel al vechilor ruşi au graniţă comună, pe râul Nistru,

---

[30] Afirmaţiile istoricului bulgar, se bazează pe supoziţii, nu pe dovezi şi mărturii. (n. red.)

[31] Influenţa culturală a statului bulgar, acceptată de bunăvoie de către români, a făcut ca în decursul secolului al X-lea slava veche bisericească să se răspândească în mediile culte. Slavona a fost adoptată ca limbă de cultură şi a fost folosită şi ca limbă de stat în cancelariile domneşti, în inscripţii, scrisori, documente juridice, cronici, între secolele X–XVII. Nu se poate face însă confuzie între limba slavonă, similară, ca funcţie, latinei medievale, şi limba bulgară, în diferitele etape de evoluţiei istorice. Românii au folosit alfabetul chirilic până în deceniul al şaptelea al secolului al XIX-lea. (n. red.)

sfărâmată, mai târziu, de pecenegi şi cumani. Comerţul rusesc, pe drumul maritimo–fluvial „de la varegi la greci", este puternic legat de porturile bulgare de pe Dunăre şi de la Marea Neagră, precum Pereiaslavăţ, Mesembria şi altele. În secolele XII–XIV există contacte temporare, ca fuga lui Ioan Asan al II-lea în teritoriile ruseşti.

Mult mai consistentă, care are, într-adevăr un rol istoric pentru poporul vechilor ruşi, ucrainieni şi bieloruşi, este influenţa culturală a Bulgariei medievale. Potrivit unui letopiseţ, primul mitropolit kievean, de la sfârşitul secolului al X-lea, Mihail, este „bulgar". Una dintre soţiile Sf. Vladimir, mama sfinţilor naţionali ruşi Boris şi Gleb, era „bulgăroaică" Prima cneaghină ortodoxă rusă, Olga (jumătatea secolului al X-lea), mai târziu este considerată bulgăroaică (în secolul al XVI-lea), pentru a se sublinia că creştinismul rusesc are un serios fundament istoric. Bizanţul este cel care i-a creştinat pe ruşi, însă oamenii care au săvârşit această acţiune grandioasă sunt, în special, bulgari. Limba şi cultura slavo-bulgară reprezintă acel teren favorabil fără de care civilizaţia rusă ar fi fost de neînchipuit. Un nou „val" al influenţei culturale bulgare observăm în anii cuceririi otomane, când se remarcă numele lui Ciprian şi al lui Grigore Ţamblac.[32]

În ciuda contactelor restrânse, bulgarii şi statul lor sunt bine cunoscuţi în Imperiul francilor, precum şi în ţările

[32] Mitropolitul Ciprian şi-a început activitatea în Bulgaria, iar după 1390 s-a aflat în fruntea Mitropoliei de la Moscova, pe care a condus-o până în 1406. El a alcătuit scrieri religioase pe baza tradiţiei bulgare pentru biserica ortodoxă rusă. Grigore Ţamblac, de origine balcanică, şi-a desăvârşit educaţia la muntele Athos şi şi-a desfăşurat activitatea în Bulgaria, Serbia, Rusia şi Moldova. A alcătuit numeroase scrieri, între care un loc aparte îl ocupă vieţile sfinţilor, ale persoanelor politice sanctificate de Biserica Ortodoxă. (n. t.)

urmaşe ale acestuia — Franţa, Germania şi Italia. Ameninţarea venită din partea lui Krum obligă Bizanţul, contrar voinţei sale, să recunoască titlul imperial al lui Carol cel Mare. Raidurile trupelor lui Omurtag împotriva francilor, misiunile bulgare la curtea lui Ludovic cel Pios, a lui Arnulf şi a lui Otto I sunt reflectate în analele occidentale. Eposul francez „Cântecul lui Roland" îi aminteşte pe bulgari şi pe marele ţar Samuil. Luptele cruciaţilor în Bulgaria şi, în special, victoriile obţinute de Caloian şi Ioan Asan al II-lea au răsunet în Occident.

Sub aspect economic şi politic, cele mai active sunt contactele cu republicile italiene Veneţia şi Genova. Cu acestea se semnează acorduri şi tratate comerciale (Ivan Alexandăr, despotul Dobrotici), precum şi cu Dubrovnikul — satelitul balcanic al Veneţiei. Sunt cunoscute şi legăturile politice cu Regatul Neapolelui.

Ungaria se formează, în parte, şi pe teritoriile bulgare şi, secole la rând, este un adversar periculos în regiunea din nord-vest. La etnogeneza maghiarilor participă şi grupuri de protobulgari, iar în secolele X–XI maghiarii supun teritoriile bulgare populate cu slavi bulgari. În secolele XII–XIV, Ungaria are tendinţe expansioniste şi pătrunde tot mai adânc în graniţele bulgare, fapt care pune Bulgaria într-o situaţie grea, în lipsa unui aliat puternic. În anii cuceririi otomane, Ungaria depune eforturi pentru a contracara acest fenomen, fără a propune bulgarilor o colaborare cu drepturi egale. Deşi catolicismul este o piedică în calea influenţei bulgare spre Tisa, aceasta totuşi există, fapt evident prin răspândirea ideilor bogomilice. Limba bulgară este cunoscută în Ungaria şi reprezintă un mijloc pentru contacte nu

[33] Afirmaţia autorului trebuie privită cu serioase rezerve. Nu se poate documenta o astfel de utilizare a limbii bulgare. (n. red.)

numai cu Bulgaria, ci şi cu populaţia românească din Transilvania, Moldova şi Ţara Românească.[33]

Un element deosebit de important şi insuficient cunoscut al politicii externe îl reprezintă relaţiile cu popoarele de stepă. Asemenea relaţii au existat cu chazarii (de la Asparuh, până la acţiunea lui Omurtag împotriva lor), cu avarii, cu maghiarii, cu pecenegii (obiect al unei atenţii deosebite din partea lui Simeon, Petăr şi chiar a lui Ivan Vladislav) şi cumanii. Ultimii sunt cei mai serioşi aliaţi ai bulgarilor în secolele XII–XIII, iar o parte dintre aceştia se contopesc cu populaţia bulgară. Cu Hoarda de Aur a tătarilor lucrurile stau mult mai diferit. În principiu, nomazii provoacă daune chiar şi atunci când sunt aliaţi, însă nimic nu se poate compara cu deceniile grele ale hegemoniei tătare.

Ca întreg, prezenţa Bulgariei în viaţa internaţională a Europei medievale este considerabilă. Importanţa sa pe plan internaţional este mai pronunţată în secolele IX–X, când primul ţarat bulgar este una dintre cele „trei mari puteri" ale Europei, alături de Bizanţ şi Imperiul francilor. Stăpânirea bizantină şi situaţia internaţională complicată, neîncetatele năvăliri barbare, hegemonia tătarilor, cucerirea otomană — toate acestea se reflectă asupra soartei istorice, deloc uşoare, a bulgarilor din secolele XII–XIV. În ciuda unei evidente încetiniri a ritmului de dezvoltare a economiei şi, parţial, a culturii, al doilea ţarat bulgar rămâne un avanpost al civilizaţiei creştine în nevralgica Peninsulă Balcanică — la graniţa dintre Europa şi Asia, dintre stepele nomazilor şi Europa Centrală. Distrugerea sa de un cuceritor complet străin de tradiţiile europene reprezintă o grea pierdere, nu numai pentru poporul bulgar, ci şi pentru civilizaţia ortodoxă şi cea europeană, în general.

Capitolul II

STĂPÂNIREA OTOMANĂ ÎN TERITORIILE BULGĂREŞTI (SECOLELE XV–XVII)

Căderea Bulgariei sub stăpânirea otomană întrerupe, brusc, evoluţia politică, economică şi culturală a bulgarilor. Cucerirea izolează Bulgaria de descoperirile ştiinţifice, tehnologice, geografice şi culturale din Europa şi o aruncă în postura unei ţări înapoiate, în cadrul unui imperiu tiranic şi retrograd. Societatea bulgară suferă pierderi extraordinar de grele prin distrugerea, asimilarea sau marginalizarea forţelor sale conducătoare. Teritoriile bulgare sunt subordonate, în întregime, sistemului birocratic şi legislativ otoman, complet străin. Populaţia devine o „raia" fără drepturi, o „turmă" umană supusă unor realităţi de provenienţă străină, cu diferenţe religioase, culturale şi de mentalitate. În plan economic apar formele islamice conservatoare de proprietate asupra pământului, iar instituţiile noii religii primesc un statut privilegiat. Bulgarii sunt supuşi unui sistem de dublă exploatare, de către stat şi de către persoane fizice, la care se adaugă, de multe ori, tot felul de abuzuri şi violenţe. Discriminarea se manifestă chiar şi în ceea ce priveşte traiul de zi cu zi — creştinii nu au voie să poarte haine scumpe, iar bisericile nu pot fi mai mari şi mai înalte decât geamiile. În timpul proceselor, spusele unui martor musulman valorează mai mult decât mărturia a zeci de bulgari.

Politica statului otoman naşte fenomene monstruoase, precum aşa-numita „taxă de sânge" — o dată la câţiva ani, zeci de băieţi bulgari, cu vârste între 10 şi 18 ani, sunt luaţi

cu forţa de lângă părinţii lor, forţaţi să treacă la islamism şi să devină ieniceri. Această practică începe încă din secolul al XIV-lea şi continuă până în secolul al XVII-lea. Violenţa puterii străine duce la forme individuale, de grup sau în masă ale islamizării. Aceasta are loc, de obicei, prin forţă iar atunci când există cazuri „de bunăvoie" ele sunt rezultatul discriminării economice şi sociale a creştinilor. Victimă a acestui proces devine marea parte a boierimii bulgare care a supravieţuit după cucerire. „Spahiii" (micii boieri) creştini scad treptat la număr, iar de cele mai multe ori trec la islamism. În anumite cazuri, unităţi ale armatei otomane, în special ienicerii, grupări militarizate ale populaţiei musulmane, ordinele călugăreşti islamice supun la o islamizare în masă zone întregi cu populaţie creştină. Bogomilii din Bulgaria sunt mai flexibili la islamizare, iar bulgaro–mahomedanii sunt cunoscuţi sub numele de *pomaci*. Ei populează, astăzi, în special, regiuni din zona Munţilor Rodopi şi din Macedonia. În perioada stăpânirii otomane, bulgarii care au trecut la islamism şi care trăiesc în zone cu o populaţie turcă numeroasă (precum în Bulgaria de nord-est şi în Dobrogea) sunt supuşi unei puternice influenţe etno–culturale, religioase şi psihologice. Aceasta duce la uitarea limbii bulgare şi la treptata lor turcizare.

Stăpânirea otomană, care a durat aproape cinci secole, nu a fost acceptată niciodată de bulgari, iar speranţa renaşterii „ţaratului bulgar" a rămas vie, în ciuda ştergerii amintirii statului medieval. Rezistenţa împotriva stăpânirii străine a început încă din timpul cuceririi şi nu se va opri niciodată, indiferent de formele mai mult sau mai puţin pronunţate pe care le cunoaşte în anumite perioade. Scopurile sale sunt păstrarea credinţei, familiei şi a naţionalităţii, rezistenţa împotriva modelului impus de exploatare economică şi a discriminării, precum şi eliberarea politică.

Până la sfârşitul secolului al XV-lea, stăpânirea otomană nu se consolidează suficient de bine, iar rămăşiţele statalităţii creştine în Balcani (în Bizanţ, Serbia etc.) dau speranţă bulgarilor că vor putea păstra sau restabili situaţia lor precedentă. Ţaratul de la Vidin îşi păstrează, probabil până către 1422, într-o anumită formă, autonomia. Aşa-numita răscoală a lui Constantin şi Frujin (1408–1413) are drept scop restabilirea statu-quo-ului din timpul părinţilor lor, respectiv Ivan Straţimir şi Ivan Şişman. În 1443–1444 bulgarii sprijină masiv cruciada condusă de regele polono–ungar Vladislav şi de Iancu de Hunedoara. Este vorba despre detaşamente militare bulgare, despre trecerea oraşelor şi satelor de partea cruciaţilor, însă înfrângerea de la Varna (10 noiembrie 1444) pune capăt speranţelor într-o eliberare de sub stăpânirea otomană.

După cucerirea Constantinopolului, în 1453, statul otoman se transformă într-un imperiu universal al islamului. Sub stăpânirea sa cad, una după alta, Serbia, Bosnia, Albania, Ungaria şi o parte din Austria. Armatele turceşti supun Africa de Nord, nordul de Mării Neagre, ajung până la Volga şi asediază Viena. În această situaţie, bulgarii nu sunt în măsură să pună în practică acţiuni importante de eliberare naţională. Principala formă de rezistenţă împotriva stăpânirii străine o reprezintă mişcarea haiducilor, care capătă diferite forme şi proporţii.

Haiducia este cea mai răspândită formă de protest împotriva stăpânirii otomane şi este întâlnită până la mijlocul secolului al XIX-lea. Începuturile sale se pierd în vremea cuceririi otomane, iar primii haiduci coincid, probabil, cu ceea ce a rămas din oştirea bulgară medievală. Despre acţiunile haiducilor se menţionează des încă din secolele XV–XVI. Principala sarcină a haiducilor era apărarea populaţiei din satele şi zonele de unde proveneau căpitanul şi oamenii săi.

De cele mai multe ori, motivul pentru care apucau calea munţilor îl constituia răzbunarea personală faţă de o nedreptate comisă, cinstea batjocorită, jafurile din partea otomanilor etc. Bineînţeles, haiducii se bucură de sprijinul populaţiei locale. Nu de puţine ori, ei îi pedepsesc nu numai pe reprezentanţii autorităţilor turceşti, ci şi pe fruntaşii bulgari (aşa-numiţii *ciorbadjii*) care colaborează cu aceştia.

În calitate de potenţial aliat al puterilor europene care se luptau cu Imperiul otoman, bulgarii sunt obiectul diferitelor proiecte politice încă de la începutul secolului al XV-lea. În legătură cu planurile şi acţiunile Habsburgilor izbucneşte, în 1564–1565, răscoala de la Mariovo şi Prilep, în Macedonia de astăzi. Arhiepiscopii de Ohrida, Gavril şi Atanasie, întreprind călătorii în Europa (în anii '80–'90 ai secolului al XVI-lea) şi exprimă disponibilitatea bulgarilor de a sprijini „Crucea" împotriva „Semilunii". Într-un asemenea context se produce prima răscoală de la Târnovo, pregătită de boierul Teodor Balina şi mitropolitul de Târnovo, Dionisie Rallis. Complotiştii intră în legătură cu Mihai Viteazul, domnitorul Ţării Româneşti, care lupta împotriva turcilor. Răscoala izbucneşte în vechea capitală Târnovo, unde este proclamat drept ţar Şişman al III-lea, un pretins urmaş al lui Ivan Şişman. Răscoala este înăbuşită, mii de bulgari fug în Ţara Românească, iar conducătorii răscoalei fie fug, fie sunt ucişi de turci.

O nouă mare ridicare a bulgarilor are loc la sfârşitul secolului al XVII-lea, atunci când turcii sunt respinşi la Viena. În războiul împotriva Imperiului otoman se formează „Liga Sfântă" (Austria, Polonia, Veneţia şi Rusia), fapt care dă noi speranţe creştinilor înrobiţi. În 1686 izbucneşte cea de-a doua răscoală de la Târnovo, condusă de Rostislav Stratomirovici, care se prezintă drept urmaş al ţarului Ivan Straţimir. Răscoala cuprinde şi

regiunea Sofiei, unde Rostislav se refugiază, rănit fiind, la mănăstirea de la Rila, iar mai târziu fuge în Rusia.

În 1688 se răscoală bulgarii din regiunea Ciproveţ, care atrag de partea lor şi satele din Vidin şi Lom. Răscoala este direct legată de acţiunile austriecilor în Transilvania şi Serbia. Ea este înăbuşită de un nobil ungur, aliat al turcilor, şi mii de bulgari se refugiază în Banat şi Transilvania.[34]

În următorul an, se răscoală bulgarii din Macedonia nordică, conduşi de căpetenia haiducilor, Carpoş. Răscoala este înăbuşită în sânge de hanul tătarilor din Crimeea, Selim Ghirai, vasal sultanului, iar Carpoş este tras în ţeapă. În acelaşi timp, altă căpetenie de haiduci, Strahil, îi răscoală pe bulgarii din Pazardjic şi Niş.

În secolele XV–XVII, în teritoriile bulgare au loc şi o serie de mişcări locale, iar documentele otomane menţionează acţiuni ale unor cete de haiduci împotriva abuzurilor fiscale. Indiferent de situaţia lor lipsită de drepturi, bulgarii se menţin ca popor şi continuă să aspire la libertate politică, chiar şi în secolele când Imperiul otoman atinge apogeul expansiunii sale teritoriale şi a puterii sale militare.

Cucerirea otomană distruge principalele verigi ale culturii bulgare medievale şi o lipseşte de sprijinul puternic al statului. O serie de intelectuali, de rangul lui Grigore Ţamblac şi Constantin Kostenecki, emigrează. Lichidarea Patriarhiei

---

[34] Bulgarii din Banat sunt cea mai veche comunitate etnică bulgară de pe teritoriul României. Ea apare după emigrarea în masă la nord de Dunăre a populaţiei catolice bulgare din Ciproveţ, după înfrângerea răscoalei din 1688. Acestora li s-a adăugat, puţin mai târziu, şi „pavlikienii" — bulgari catolici din satele de pe malul Dunării, dintre Sviştov şi Nicopole. După stabilirea lor în Banat, în 1738–1741 această populaţie rămâne în graniţele Imperiului habsburgic (din 1867, Austro-Ungaria) pentru ca, după reglementarea chestiunii Banatului între Bucureşti şi Belgrad, prin Tratatul de Pace de la Versailles, să rămână în marea sa majoritate în graniţele statului român. (n. t.)

de la Târnovo îi privează pe bulgari de instanţa lor spirituală supremă (patriarh, mitropoliţi, episcopi). Ţinuturile bulgare se regăsesc în diocezele a trei biserici — Tracia şi Moesia se află în componenţa Patriarhiei de la Constantinopol, cea mai mare parte a Macedoniei este sub autoritatea spirituală a arhiepiscopiei de la Ohrida, iar Macedonia Nordică şi Kiustendilul se află pe teritoriul Patriarhiei sârbe de la Peć. Mitropoliţii şi episcopii sunt, în marea lor parte, greci, deşi nu lipsesc cazuri de înalţi prelaţi de origine bulgară. Indiferent de faptul că, în secolele XV–XVII, aceste biserici nu introduc nici un fel de discriminare naţională, absenţa unei biserici naţionale bulgare constituie o piedică în calea dezvoltării vieţii spirituale. Mai mult, atunci când, în 1767, vârfurile conducătoare greco-fanariote desfiinţează bisericile autocefale de la Ohrida şi Peć, Patriarhia începe tot mai mai insistent să lucreze în folosul „marii idei" greceşti.

Viaţa culturală nu încetează, însă îşi pierde nivelul înalt, iar funcţiile sale sunt preluate de familie, comunitatea sătească, biserica locală sau mănăstire. Procesul de islamizare este mai pronunţat în oraşe, fapt care împiedică dezvoltarea unei culturi orăşeneşti. Pomacii îşi păstrează aspectul etno–cultural bulgar, mai ales în regiunile muntoase, cu preponderenţă însă în limbă şi folclor. Ei sunt excluşi din cadrul proceselor proprii bulgarilor ortodocşi. Bulgarii care au trecut la catolicism creează un model cultural propriu care, de asemenea, îi îndepărtează de viaţa spirituală a principalei mase de bulgari.

În ciuda condiţiilor grele din ţinuturile bulgare, viaţa literară continuă şi se manifestă prin copierea unor vechi manuscrise şi prin crearea unor opere originale. Principalele centre literare rămân mănăstirile din ţară şi cele de pe Muntele Athos. La mănăstirea Rila, restaurată în 1460, lucrează marele creator bulgar Vladislav Gramaticul

(secolul al XV-lea), iar în mănăstirile din jurul Sofiei se formează o şcoală literară. Asemenea centre literare şi de cultură apar şi la Kratovo (Macedonia), Etropole, în unele mănăstiri din Tracia. Legăturile dintre ele sunt însă sporadice şi le unesc, mai degrabă, contactele cu mănăstirile de la muntele Athos, în special cu Zograf şi Hilandar. Un nou fenomen în literatura din secolele XVII–XVIII o reprezintă damaschinarele — culegere de texte cu conţinut diferit, în care apar tendinţe spre limba bulgară nouă şi care conţin mai multe motive laice. Prin cartea tipărită, care pătrunde tot mai mult în ţinuturile bulgare, în cultură apar idei noi aduse din Rusia, Europa Occidentală, din literatura grecă, sârbă şi croată.

Un rol important în cultura bulgară din secolul al XVII-lea îl ocupă autorii catolici. Printre aceştia se numără Petăr Bogdan, căruia i se datorează o descriere interesantă a Bulgariei şi prima încercare, în felul său, a unei istorii a bulgarilor. Filip Stanislavov tipăreşte prima carte în limba bulgară (1651). Interes prezintă şi opera şi activitatea multiplă a lui Petăr Parcevici. Cei trei autori menţionaţi sunt reprezentanţi ai înaltului cler catolic, care au primit o educaţie aleasă la Roma. Literatura catolică este influenţată puternic de modelele europene contemporane, dar, în acelaşi timp, conţine o puternică motivaţie patriotică.

Capitolul III

RENAŞTEREA NAŢIONALĂ BULGARĂ (SECOLUL AL XVIII-LEA – 1878)

Începutul Renaşterii naţionale bulgare este legat, în mod tradiţional, de activitatea călugărului Paisie Hilandarski şi de cartea acestuia, *Istoria slavo–bulgară*, scrisă în 1762. Procesul formării naţiunii bulgare este un fenomen îndelungat şi complex, care se desfăşoară în mai multe etape. Cea mai grea şi mai îndelungată este prima dintre acestea (începutul secolului al XVIII-lea — anii '20 ai secolului al XIX-lea). Totuşi, în această perioadă, poporul bulgar cunoaşte o evoluţie pozitivă, în care se nasc noi forţe sociale. Criza modelului statal otoman, rămânerea în urmă din punct de vedere economic faţă de statele europene duce la erodarea vizibilă a puterii militare şi politice a imperiului. Turcia otomană nu mai poate să mizeze pe noi cuceriri teritoriale, pe contribuţii militare sau pe prada de război şi este obligată să se apere. Pentru poziţiile sale europene, un pericol serios îl reprezintă Imperiul rus, în plină ascensiune. Războiul nu mai aduce, deja, venituri, forma tradiţională de proprietate asupra pământului (de tip feudal primitiv) se distruge, vechile mecanisme sociale se dezarticulează, pătrund masiv produsele şi capitalurile europene. În această nouă situaţie, populaţia creştină se descurcă mult mai bine decât musulmanii, chiar şi decât vârfurile conducătoare privilegiate otomane. Apar primii reprezentanţi ai tinerei burghezii bulgare, se creează o elită de tip nou, se produc schimbări seriose în viaţa socială. Secolul iluminismului ajunge şi în Balcani, încep să se nască ideologiile naţionale ale grecilor, sârbilor, bulgarilor.

În cazul bulgarilor, reprezentantul cel mai strălucit şi mai original este călugărul Paisie Hilandarski.

Paisie s-a născut în 1722, într-o familie de negustori înstăriţi. În 1745 devine călugăr la mănăstirea Hilandar, care în acea perioadă avea un caracter predominant bulgar. Muntele Athos, deşi cu statut de comunitate monahală „în afara lumii", nu rămâne neatins de schimbări. Bulgarul Paisie este stimulat de naţionalismul romantic al grecilor, sârbilor şi ruşilor, care căutau în trecut argumente pentru marile lor idei de statalitate. De multe ori, acest lucru are loc în dauna istoriei bulgare, prin manipulări ale faptelor şi atacuri grosolane. Într-un asemenea context, călugărul se decide să scrie o mică „istorioară" a poporului său, prin care să-i apere onoarea şi să-i întărească încrederea în viitor. Sarcina este dificilă, însă Paisie îi face faţă — el caută cu atenţie acte oficiale emise de ţari, cronici şi călătoreşte până în Austria ca să culeagă material pentru cartea sa. În 1762, istoria este terminată la mănăstirea Zograf, mănăstirea cu cel mai accentuat caracter bulgar de pe Muntele Athos. Deşi aproximativ în aceeaşi perioadă apar alte trei cărţi asemănătoare, istoria lui Paisie este superioară prin calitatea sa de mesaj politic şi cultural către bulgari.

Cartea lui Paisie este nu numai o povestire istorică despre ţari şi sfinţi, ci şi un apel emoţional către naţiunea bulgară. Călugărul aminteşte trecutul măreţ al ţaratului bulgar şi, în acelaşi timp, formulează o nouă ideologie naţională. Paisie reacţionează dur împotriva supremaţiei spirituale greceşti şi se pronunţă pentru o biserică bulgară autocefală. El îi înfierează pe acei bulgari care se ruşinează de numele lor bulgăreşti şi cedează asimilării străine, în special celei greceşti. Opera sfinţilor fraţi Chiril şi Metodiu şi bogata cultură creştină a Bulgariei medievale

sunt obiectul unei pledoarii pline de râvnă şi al propagării unor noi idei. În întregul conţinut al *Istoriei* sale răsună tăcut, însă insistent, ideea unui stat bulgar liber. Paisie este profund religios, însă în nici un caz nu este robul conservatorismului şi al unei religiozităţi formale — dimpotrivă, cartea sa este marcată de puncte de vedere democratice şi de un puternic patriotism. Ea reprezintă începutul noii literaturi bulgare şi a gândirii politice renascentiste bulgare.

Cel mai remarcabil continuator al operei lui Paisie Hilandarski este preotul Stoico Vladislavov (1739–1813), mai târziu episcop de Vraţa, sub numele de Sofronie. În biografia sa (*Viaţa şi strădania păcătosului Sofronie*), el povesteşte emoţionant existenţa sa dramatică, de la abuzurile autorităţilor turce, la cele, *kârgealiilor* şi ale înaltului cler grecesc din Bulgaria. În oraşul său natal, Kotel, el realizează una din primele copii ale *Istoriei* lui Paisie. În 1794, Sofronie devine episcop de Vraţa — una din puţinele excepţii din această perioadă, în care o înaltă funcţie clericală este acordată unui bulgar. După o serie de primejdii, în 1803, Sofronie este obligat să emigreze în Ţara Românească, unde rămâne până la sfârşitul vieţii sale. El creează o operă variată (de autor şi traduceri), care tratează probleme ale învăţământului, religiei, ştiinţei. Stabilit în Ţara Românească, episcopul Sofronie Vraceanski se transformă, în mod natural, în liderul spiritual al bulgarilor, pe care, în contextul războiului ruso–turc din 1806–1812, îi susţine în idealurile lor de viitor.

Încă în 1804, doi fruntaşi bulgari din Vraţa transmit la Sankt Petersburg mesajul episcopului Sofronie, prin care bulgarii îşi exprimă dorinţa de a se alătura Rusiei ortodoxe. Într-o „cerere" a sa, adresată mai târziu comandamentului rusesc, devin clare punctele de vedere ale episcopului — regiune autonomă bulgară la nord de Dunăre (autonomie

culturală şi administrativă) şi eliberarea teritoriilor bulgare la sud de fluviu, într-un viitor apropiat. Biserica, şcolile şi tribunalele trebuiau să fie bulgăreşti, iar în acestea să se folosească limba bulgară. Practic, suzeranitatea rusă trebuia să pregătească viitoarea statalitate bulgară. Într-o notă de autor la o traducere, Sofronie îşi expune punctul de vedere în legătură cu forma de guvernare a viitoarei Bulgarii libere — o monarhie europeană luminată. În 1812, episcopul face apel la bulgari pentru a nu servi stăpânirii turceşti şi pentru a se alătura eliberatorilor ruşi. Astfel, Sofronie şi emigraţia bulgară din Ţara Românească creează un proiect de eliberare politică şi spirituală şi indică aliatul extern cel mai de perspectivă — Rusia.

Schimbările sociale din secolul al XVIII-lea şi, în special, din prima jumătate a secolului al XIX-lea transformă educaţia şi cultura într-un adevărat cult pentru bulgari — fenomen care i-a uimit pe observatorii europeni din epocă. Lupta pentru învăţământ şi pentru recuperarea rapidă a decalajului secular, în comparaţie cu ţările înaintate, devine cel mai puternic stimul pentru prosperitatea economică şi culturală în plan personal, social şi naţional.

Până la începutul secolului al XIX-lea, în Bulgaria existau doar aşa-numitele „şcoli de chilie", care dădeau doar cunoştinţe elementare, mai mult cu un conţinut religios şi într-o formă medievală învechită. Acest tip de educaţie primitivă nu putea să-i mai satisfacă pe reprezentanţii tinerii burghezii naţionale, formate din negustori, întreprinzători etc. Depăşirea izolării seculare de lumea europeană, nevoile practice (îndeosebi în comerţ şi producţie) şi setea de cunoştinţe a bulgarilor îşi spun cuvântul. Recuperarea rămânerii în urmă începe cu aşa-numitele „şcoli bulgaro–elene", prima fiind deschisă în 1815, la Sviştov. În anii '20–'30 ai secolului al XIX-lea, locul lor este

luat, pe merit, de şcolile bulgare municipale (Ruse, Târnovo, Vidin, Plovdiv), unde se impun, în mod definitiv, normele învăţământului luminat. O importanţă decisivă pentru acest proces o are şi o carte mare pentru timpurile sale — aşa-numitul „Abecedar pescăresc" al doctorului Petăr Beron, tipărit la Braşov, în 1824. Această adevărată „biblie a învăţământului bulgăresc" oferă bulgarului însetat de cunoştinţe valorile cunoaşterii europene. Lucrarea introduce şi aşa numita „metodă reciprocă de predare" care compensează, într-o anumită măsură, lipsa unui număr suficient de învăţători. Astfel, în Bulgaria se pregăteşte primul val de învăţători şi intelectuali care urmau să pună bazele învăţământului public.

În următoarele decenii se dezvoltă aşa-numitele „şcoli reciproce", prima dintre acestea deschizându-se la Gabrovo (2 ianuarie 1835), prin donaţiile generoase ale lui Vasil Aprilov şi ale altor bulgari de vază din rândurile emigraţiei din Odessa şi Bucureşti. Exemplul de la Gabrovo este urmat de zeci de oraşe din întreaga ţară. Următorul pas îl reprezintă „şcolile de clasă" unde se oferă un învăţământ mai sistematic, care a dus la un aflux de tineri bulgari spre gimnazii, colegii şi universităţi din Rusia, Franţa, Austro-Ungaria (în special în Cehia), Anglia etc. Mulţi bulgari studiază în şcolile catolice şi protestante apărute la Istanbul după Războiul Crimeii, în câteva oraşe bulgare (Plovdiv, Ruse, Bitolia sau Salonic). Astfel, se ajunge la deschiderea unor gimnazii bulgare de elită la Bolgrad (atunci în România, apoi în Rusia, iar astăzi în Ucraina), Plovdiv şi Gabrovo, şcoala pedagogică de la Ştip (1868), cea comercială de la Sviştov (1873), cele teologice de la Liaskoveţ (lângă Târnovo) şi Samokov. În anii '70 ai secolului al XIX-lea, elita bulgară şi cercurile financiare ale emigraţiei ajung la ideea creării unei universităţi bulgare, lucru

care nu se realizează din cauza împotrivirii Înaltei Porţi şi a Patriarhiei ecumenice din capitala turcă.

Un fenomen tipic bulgăresc este „biblioteca populară" — aceasta nu este doar un club obişnuit sau o bibliotecă publică, ci un adevărat „laborator" naţional de cultură, unde se realizează sinteza noii educaţii luminate cu lupta pentru identitate naţională şi independenţă politică. Aici nu se citesc doar primele reviste şi ziare bulgăreşti, de multe ori se formează şi nucleul comitetelor revoluţionare. Un rol asemănător îl joacă şi direcţiile şcolare, primele asociaţii şcolare şi alte forme ale societăţii civile din Bulgaria, care începe să renască din robie.

Avântul naţional, care se proiectează în opera de educare şi în lupta pentru eliberare politică, are o influenţă puternică şi asupra culturii bulgare. Contactele intense cu statele europene şi cu Rusia, creşterea semnificativă a elitei naţionale duc la o mobilizare rapidă în viaţa culturală. Învăţământul laic ajută la formarea limbii bulgare moderne. Se impune limba vorbită şi nu cea clasică (slavo–bulgara). În absenţa nu numai a puterii de stat, ci chiar a unei autonomii elementare administrative şi culturale, norma lingvistică se aplică în baza situaţiei existente — în practică se impune graiul răsăritean din Bulgaria de Nord, Stara Planina şi Tracia. Depăşind celelalte ţinuturi bulgăreşti din punct de vedere economic, dezvoltarea politică şi culturală a acestor regiuni în secolul al XIX-lea determină direcţia lingvistică în limba bulgară literară. Problema lingvistică îşi găseşte reflectare în dezvoltarea literaturii pedagogice, a literaturii, a jurnalisticii. Decenii la rând, un loc de cinste în viaţa cărţii îl au manualele; alături de autori bulgari apar şi multe traduceri, în special din rusă şi franceză.

În acea epocă se naşte şi literatura bulgară modernă, care îşi începe drumul cu autori remarcabili precum Paisie Hilandarski şi Sofronie Vraceanski, a căror operă se răspândeşte în toate colţurile ţării. Semnificaţia propriei moşteniri culturale şi istorice ocupă, timp de decenii, un loc extraordinar de important în conştiinţa autorilor. Un exemplu caracteristic este culegerea „Cântece populare bulgăreşti", a fraţilor Miladinov din Struga (astăzi în R. Macedonia). Poezia face primii săi paşi în persoana lui Gr. Părlicev, K. Miladinov şi G.S. Rakovski, autorii aşa-numitei „poezii a dascălilor." Un efect deosebit asupra tinerei intelectualităţi îl au „cântecele" de autor ale lui D. Cintulov. Apare şi primul poet „adevărat", în persoana lui P.R. Slaveikov. În anii '70 se impune poetul naţional Hristo Botev şi face primii paşi un alt gigant al cuvântului bulgar — Ivan Vazov. Primele reuşite ale beletristicii sunt legate de un alt mare nume — Liuben Karavelov, iar publicistica revoluţionară atinge succesele sale de vârf prin Levski, Karavelov şi Botev, urmaţi, după eliberare, şi de Zaharii Stoianov. Dramaturgia bulgară are un rol deosebit în conştiinţa publică, fapt care depăşeşte sensul teatrului „obişnuit", mai ales prin dramele istorice ale lui Dobri Voinikov şi Vasil Drumev.

În timpul Renaşterii, un proces rapid de modernizare cunosc şi arhitectura şi arta decorativă. Urmând tradiţiile naţionale, meşterii bulgari (printre care se remarcă faimosul Colio Ficeto din Drianovo) construiesc biserici, clădiri minunate, şcoli, poduri. Printre pictorii bulgari din prima jumătate a secolului al XIX-lea se impune talentul lui Zaharie Zugravul, care a creat sute de icoane, picturi murale, portrete în ulei şi acuarele. Subiectele laice şi tendinţele europene moderne se remarcă în creaţiile lui St. Dospevski, G. Danciov şi N. Pavlovici.

Apare, treptat, o viaţă ştiinţifică şi, în 1869, la Brăila (în România — n. red.), ia fiinţă „Societatea literară bulgară", viitoarea Academie. În unele domenii, precum istoria, apar primii oameni de ştiinţă bulgari de nivel european, cum ar fi Marin Drinov. Astfel, în numai câteva decenii, în ciuda împotrivirii puterii politice şi spirituale străine, bazându-se pe propriile forţe, societatea bulgară începe să-şi formeze o elită cu care păşeşte în epoca modernă.

I. Lupta pentru o biserică autocefală

În secolele de stăpânire otomană bulgarii sunt lipsiţi nu numai de stat ci şi de o biserică proprie. Până în secolul al XIX-lea, Patriarhia de la Constantinopol şi Arhiepiscopia bulgară de la Ohrida (desfiinţată în 1767), de factură ecumenică, nu îi supuneau pe bulgari la o discriminare pe criterii naţionale şi de limbă. Predomina înaltul cler grec, însă episcopii de origine bulgară nu constituiau o raritate. Preoţii şi călugării, în majoritatea lor, sunt bulgari care slujesc în limba slavă bisericească (o variantă târzie a bulgarei vechi, formată în condiţiile din Rusia şi care a împrumutat o serie de semne lingvistice ruseşti). Caracteristicile politice ale „modernului secol al XIX-lea", în special ofensiva naţionalismului balcanic, schimbă radical situaţia. Patriarhia se transformă tot mai mult într-un apărător al marii idei greceşti, ale cărei tendinţe antibulgare devin tot mai manifeste. Pe de altă parte, ideea unei biserici bulgare autocefale este în strânsă legătură cu ideea emancipării politice, culturale şi educaţionale.

Problema renaşterii bisericii bulgare (Patriarhia ortodoxă de la Târnovo) este ridicată de Paisie Hilandarski, iar episcopul Sofronie este perceput de adepţii săi mai ales

ca un lider spiritual naţional. Prima încercare de dobândire a unui „vlădică" (episcop) propriu datează din 1824, la Vraţa, şi este legată de numele negustorului Dimitraki. Deşi fruntaşii din Vraţa sunt supuşi represiunilor, exemplul lor este urmat, în curând, de bulgarii din alte oraşe. Peste tot, solicitările întemeiate ale bulgarilor se lovesc de împotrivirea dură a Patriarhiei şi a autorităţilor otomane. Această „dublă robie" (politică şi spirituală) devine insuportabilă, iar împotrivirea Fanarului şi a Înaltei Porţi mobilizează principalele forţe ale societăţii bulgare, în numele acestei sarcini naţionale de primă importanţă.

Tendinţele reformatoare din imperiu după 1839, şi consolidarea economică şi culturală treptată a burgheziei şi a intelectualităţii bulgare dau roade. Numirea la Târnovo, cea mai mare şi prestigioasă mitropolie, a mitropolitului Panaret, needucat şi ostil bulgarilor, provoacă un val de proteste în vechea capitală. Aceasta cuprinde, în curând, 16 regiuni din nordul Bulgariei şi Tracia. Populaţia doreşte, în unanimitate, ca postul de mitropolit să fie acordat remarcabilului călugăr bulgar Neofit Bozveli, însă Patriarhia refuză această numire. Protestele continuă în anii '40 şi '50 ai secolului al XIX-lea, când se creează chiar societăţi secrete pentru alungarea clerului grec. În această luptă se alătură şi emigraţia din Odessa, Atena şi Istanbul. Drept principal centru se afirmă Istanbulul (aici trăiesc peste 30 000 de bulgari din Dobrogea, Moesia, Tracia şi Macedonia), unde, sub influenţa lui Bozveli se formează o comunitate bulgară. Neofit Bozveli şi viitorul episcop Ilarion sunt împuterniciţi să-i reprezinte pe bulgari în faţa Porţii şi a Patriarhiei. Guvernul turc eliberează aprobări pentru cărţi şi publicaţii în bulgară, precum şi pentru o reprezentanţă bulgară în faţa autorităţilor (1845). Bulgarii caută sprijinul misiunilor diplomatice străine. În

ciuda împotrivirii Patriarhiei, în 1849 este construită prima biserică bulgară din Istanbul — „Sf. Ştefan"

În polemica din jurul chestiunii bisericeşti bulgare se amestecă şi marile puteri. Deosebit de importantă este atitudinea Rusiei care, după Pacea de la Adrianopole (1829), joacă rolul de protector al creştinilor ortodocşi din Turcia otomană. Diplomaţia rusă sprijină însă, ani la rând, Patriarhia şi manifestă reţineri faţă de solicitările bulgarilor. Contactele dintre conducătorii bulgarilor şi misiunile catolice (în special cu Franţa şi cu emigranţii polonezi în Turcia), ca şi extinderea propagandei protestante în Bulgaria duc la modificări treptate în politica rusă. După Tratatul de pace de la Paris (1856), bulgarii abordează şi reformele anunţate în imperiu. În 1857, în capitala otomană se întruneşte o „adunare naţională" proprie, formată din reprezentanţi ai 20 de oraşe bulgare şi ai comunităţii din Istanbul, care înaintează Porţii cereri pentru numirea unor episcopi bulgari. Întreaga Bulgarie este cuprinsă de proteste. În timpul liturghiei ceremoniale de Paşte (3 aprilie 1860) în biserica „Sf. Ştefan" din Istanbul, episcopul Ilarion nu pronunţă numele patriarhului — majoritatea celor prezenţi salută actul ruperii relaţiilor cu Patriarhia, iar această demonstraţie strălucită intră în istorie drept „Paştele bulgar."

Ştirea acţiunii de Paşte duce la o „revoluţie paşnică" în întregul teritoriu etnic bulgar (Dobrogea, Moesia, Tracia şi Macedonia), iar episcopii greci sunt supuşi pretutindeni unui boicot şi alungaţi din eparhiile lor. Liderul recunoscut al mişcării naţionale este Ilarion Makariopolski, însă statul şi Patriarhia refuză să-i acorde un statut oficial. În acelaşi timp, grupul din jurul lui Dragan Ţankov emite un proiect de unire cu Roma şi face trimitere la exemplul lui Caloian, din îndepărtatul secol al XIII-lea. Marile puteri îşi intensifică

acţiunile şi încearcă să folosească în propriul folos împotrivirea rusească. Rusia începe să realizeze pericolul unei pierderi fatale de influenţă şi începe să lucreze în vederea unui compromis acceptabil pentru bulgari. În tabăra bulgară se formează diferite grupări, care propun propriile variante pentru rezolvarea chestiunii bisericeşti. O influenţă puternică exercită şi evenimentele legate de mişcarea revoluţionară bulgară. Astfel, la 28 februarie 1870, guvernul turc emite un firman privind crearea unui Exarhat bulgar, independent de Patriarhie. Acesta include 15 eparhii care nu cuprind însă toate teritoriile şi oraşele bulgare. Este prevăzută organizarea unui plebiscit pentru o parte din Macedonia care, în 1874, oferă rezultate categorice în favoarea Exarhatului, iar la Ohrida şi Skopje sunt numiţi episcopi bulgari. Ca prim lider spiritual este ales, în 1871, Antim I (1815–1888).

Prin crearea Exarhatului se schiţează, în linii generale, graniţele etnice ale naţiunii bulgare — Bulgaria Dunăreană (Dobrogea şi Moesia, inclusiv Niş şi ţinuturile până la Morava), Tracia şi Macedonia (inclusiv acele regiuni ale sale care astăzi se află în componenţa teritorială a Greciei)[35]. Aceasta are loc în mod democratic iar bulgarii se autodefinesc ca apartenenţă naţională prin vot şi acţiuni cetăţeneşti de masă. Înalta Poartă este obligată să renunţe la noţiunea utilizată timp de secole de „popor greco-ortodox" în cazul bulgarilor şi să-i recunoască drept o naţiune de sine stătătoare. Unitatea spirituală a bulgarilor dă naştere primei instituţii naţionale recunoscute — Exarhatul bulgar, care ridică problema statalităţii bulgare într-o perspectivă istorică nu prea îndepărtată.

[35] În eparhiile subordonate Exarhatului bulgar se află şi sârbi şi români. (n. red.)

II. Mişcarea de eliberare naţională

În secolul al XVIII-lea, când procesele modernizării economice şi sociale sunt abia la început, lupta de eliberare continuă să urmeze modelul din epoca anterioară. Speranţele de libertate sunt legate încă de Austria habsburgică şi de Imperiul rus. La apelurile lui Petru I cel Mare către creştinii din Balcani, în timpul războiului cu Turcia (1711), răspund şi mulţi bulgari. Acţiuni de participare ale bulgarilor există şi în timpul războaielor austro–turce din 1716–1718 şi 1735–1739 (la cel de-al doilea participă şi Rusia), în Bulgaria de Vest — de la Kriva Palanka şi Niş până la Vidin — izbucneşte o răscoală. În acelaşi timp, în armata rusă există o afluenţă de voluntari bulgari.

La sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, Imperiul otoman trece printr-o grea perioadă de anarhie, legată de aşa-numiţii *kârgealii.* Separatismul guvernatorilor de provincie (adevăraţi „feudali" locali) şi eroziunea din armată creează condiţii pentru tâlhării nemaiîntâlnite prin proporţii şi cruzime. Bande şi armate întregi de jefuitori ai populaţiei civile atacă satele şi oraşele, iar puterea centrală este neputincioasă. Unii dintre stăpânitorii locali (precum Osman Pazvanoglu din Vidin) duc chiar o politică externă proprie. În aceste condiţii, puterea otomană permite locuitorilor să se înarmeze, să contruiască fortificaţii etc. Deşi mai rar, bulgarii intră în aceste bande de *kârgealii.* Pentru prima dată după mai multe secole, mii de bulgari dobândesc o reală experienţă de luptă şi conştiinţa statutului de oameni liberi.

Participarea bulgară de partea rusă la războaiele ruso–turce de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea este şi mai activă. Este cazul războaielor din 1806–1812 şi 1828–1829, precum şi al

mişcărilor de eliberare din Serbia (1804) şi Grecia (1821). Apare şi prima „armată bulgară terestră" de sine stătătoare, în componenţa armatei ruse, în frunte cu un bulgar. La răscoala sârbilor participă şi mii de voluntari bulgari; la fel de important este şi aportul bulgar la lupta de eliberare naţională a grecilor. Deoarece răscoala grecilor este percepută ca o mişcare a tuturor creştinilor din Balcani, autorităţile turce recurg la un val de represiuni într-o serie de oraşe bulgăreşti.

Campania generalului Dibici în interiorul teritoriilor bulgare (1828–1829) este însoţită de agitaţii în masă ale bulgarilor. Apare proiectul creării unui principat bulgar (într-o primă fază în Dobrogea) cu un statut autonom, asemănător cu cel al nou-formatelor Serbia şi Grecia. Războiul nu aduce însă libertatea dorită. Mii de bulgari apucă pe drumul exilului în teritoriile din sudul Basarabiei. Ei se alătură comunităţii bulgare formate în timpul războaielor anterioare. Urmaşii lor (aproximativ 800 000 de persoane) trăiesc şi astăzi pe aceste teritorii şi sunt cunoscuţi sub numele de „bulgari basarabeni."

Până la Războiul Crimeii (1853–1856), deşi spontan, bulgarii continuă încercările de respingere a puterii străine. O asemenea încercare, menită să provoace o intervenţie rusă, este răscoala lui Velcio, din vechea capitală Târnovo (1835). Organizaţia construită este distrusă din cauza trădării, iar conducătorii acestui complot, în frunte cu Velcio Atanasov, sunt spânzuraţi. Între 1835–1850, teritoriile nord-vestice ale Bulgariei (o parte dintre ele se află astăzi în Serbia) sunt frământate de răscoale ţărăneşti. Solicitările acestora au un caracter social şi politic, deoarece reformele anunţate aici de guvernul turc nu cunosc nici o evoluţie. Sătenii sunt supuşi unei exploatări de tip medieval, abuzurilor şi samavolniciilor. În 1835–1836 se răscoală

regiunile Niş, Pirot, Berkoviţa şi Belogradcik, însă răscoala este înăbuşită în sânge. Represaliile turceşti sunt deosebit de crude în timpul răscoalei din 1841 în ţinuturile Nişului şi Vidinului. În 1850 răsculaţii atacă oraşele Vidin, Lom şi Belogradcik, caracterul spontan al revoltelor şi lipsa armelor provocând mari pierderi. În cele din urmă, protestele internaţionale obligă Turcia să introducă reforme agrare în aceste ţinuturi bulgăreşti. O pagină interesantă a mişcării de eliberare naţională o reprezintă încercările de trecere a unor cete înarmate din Ţara Românească în Bulgaria, stopate de autorităţile locale. Astfel, menţionăm revoltele de la Brăila (1841–1843), organizate de Vasil hagi Vălkov şi răzmeriţa gândită de tânărul Gheorghi Sava Rakovski.

Războiul Crimeii provoacă mari speranţe şi o uriaşă decepţie bulgarilor. Ei aşteaptă cu înfrigurare apariţia ruşilor la sud de Dunăre, Rakovski creează o „societate secretă" şi chiar apare cu o mică ceată în Munţii Balcani. Cercuri organizate de comercianţi şi întreprinzători bulgari din Bucureşti[36] şi Odessa strâng voluntari. Se pregătesc răscoale la Târnovo, Gabrovo şi Vidin. Toate aceste planuri eşuează din cauza evoluţiei nefavorabile a războiului pentru Rusia şi a măsurilor rapide întreprinse de puterea turcă.

Începuturile luptei organizate pentru eliberare sunt atribuite lui Gheorghi Sava Rakovski (1821–1867). Născut în oraşul Kotel, cu o educaţie solidă pentru acele timpuri, Rakovski posedă calităţi de intelectual, conducător popular, politician abil şi de adevărat ideolog naţional. El tipăreşte ziare, precum „Lebăda dunăreană", face studii

[36] De-a lungul întregii perioade moderne, capitala românească găzduieşte numeroşi revoluţionari şi militanţi pentru autodeterminarea ţinuturilor bulgăreşti, cum ar fi Gheorghi Rakovski, Hristo Botev sau Vasil Levski. (n. red.)

despre istoria şi folclorul bulgarilor, scrie poezie revoluţionară. Romantismul revoluţionar este impregnat cu o clară motivaţie politică. Având o solidă experienţă revoluţionară, Rakovski formează, în 1862, la Belgrad, „Prima legiune bulgară", alcătuită din aproape o mie de tineri bulgari. Legiunea primeşte „botezul focului" în timpul conflictului sârbo–turc declanşat imediat după crearea sa. Acest conflict este rezolvat în scurt timp, fapt care pune capăt planului lui Rakovski de a pătrunde în Bulgaria. Deşi nu se transformă într-un nucleu al unei armate de eliberare visate (se prevede ca ea să cucerească vechea capitală bulgară, Târnovo, şi să anunţe eliberarea bulgarilor), legiunea pregăteşte o serie de militanţi revoluţionari, precum Vasil Levski, Ivan Kasabov şi Ştefan Karagea. După decepţia provocată de politica egoistă sârbă şi de contacte fără rezultate cu Grecia, Rakovski se stabileşte în Bucureşti (1863). El dezvoltă „tactica cetelor", potrivit căreia cetele înarmate trebuie să se transforme într-o armată unită, în frunte cu un guvern bulgar şi un comandant suprem. În jurul lui Rakovski se formează un cerc politic şi revoluţionar, care este cel mai radical „partid" în rândul emigraţiei. Rakovski este primul dintre conducătorii bulgarilor care respinge dependenţa oarbă de Rusia şi alte forţe externe. „Patriarhul" revoluţiei naţionale nu are fericirea de a-şi duce la capăt ideile, deoarece moare de tuberculoză.

În anii '60 ai secolului al XIX-lea, în rândul emigraţiei se formează şi alte grupări politice. Tendinţa conservatoare şi prorusă este întruchipată de „Societatea de binefacere", aşa-numiţii „bătrâni", condusă de marii comercianţi Hristo şi Evloghi Gheorghiev. În 1866, „bătrânii", sub influenţa rusă, lansează ideea formării unui stat sârbo–bulgar (sud slavic). Cu toate criticile faţă de această idee, este important de subliniat faptul că „bătrânii" nu fac nici un fel de

compromis când este vorba de interesele naţionale — pentru aceştia, „Bulgaria cuprinde Bulgaria (Dunăreană), Tracia şi Macedonia" În 1869, proiectul rezolvării chestiunii bulgăreşti (de această dată pe baza dualismului cu Turcia) este prezentat, în nume propriu, la Conferinţa de Pace de la Paris. „Societatea de binefacere" („bătrânii") se află în conflict cu mediile revoluţionare („tinerii"), iar vina o poartă ambele părţi. În 1866, „tinerii" mai moderaţi formează „Comitetul central secret bulgar", condus de Ivan Kasabov. De la început, acest comitet emite ideea, influenţată de cercuri din România, a unor acţiuni comune şi a unui viitor „stat româno–bulgar", idee respinsă de Rakovski. Într-adevăr, ideea este efemeră, după care comitetul publică faimosul său „Memoriu" — sub influenţa recent formatei Austro-Ungaria, i se propune sultanului să fie proclamat şi „ţar al Bulgariei." Bulgarii trebuie să primească o autonomie lărgită, cu parlament, armată şi guvernator bulgar. Bineînţeles că acest proiect (unul asemănător este propus mai târziu şi de „bătrâni") nu stârneşte nici un ecou din partea guvernului turc, ceea ce compromite, într-o mare măsură, Comitetul central secret bulgar în rândul emigraţiei bulgare şi provoacă destrămarea organizaţiei.

În 1867, prin mijloacele financiare ale „Societăţii de binefacere", în Bulgaria pătrund cetele lui Panaiot Hitov şi Filip Totiu. Acestea nu au drept scop iniţierea unei răscoale, ci verificarea stării de spirit a populaţiei. În ciocniri armate este implicată doar ceata lui Filip Totiu, însă acestea au un efect puternic asupra bulgarilor. Apare cuvântul magic „comite" — sinonim cu „răsculat" şi „revoluţionar" — şi se rosteşte formula „Libertate sau moarte!". Este formată şi o a doua „Legiune bulgară", la Belgrad, însă, de această dată, reaua-voinţă sârbă este şi mai pronunţată.

Legiunea este destrămată, iar militanţii săi pleacă în România. Cu ajutorul unor militanţi apropiaţi de Comitetul central secret bulgar, o parte dintre legionari formează ceata lui Hagi Dimităr şi Ştefan Karagea. Trecerea acesteia în Bulgaria are un efect mult mai puternic decât a cetelor din 1867. Această mică unitate militară (127 de persoane), formată din floarea emigraţiei bulgare, este implicată în lupte grele cu numeroasele forţe otomane, pe tot parcursul traseului de la Dunăre până în Stara Planina. Câteva persoane scapă ca prin miracol, prizonierii sunt executaţi (inclusiv Ştefan Karagea, grav rănit) sau trimişi în surghiun pe viaţă. Opinia publică bulgară, în special tineretul, ridică pe piedestal această jertfă eroică şi nu întâmplător una dintre cele mai strălucite poezii ale lui Hristo Botev este dedicată lui Hagi Dimităr. În rândul militanţilor revoluţionari cu experienţă, fapta eroică a cetei are şi o altă consecinţă, mult mai importantă: pune bazele unei strategii elaborate a mişcării de eliberare.

După nefericitul an 1868, în practica şi teoria revoluţionară începe să apară o cotitură calitativă, legată de ideile şi activitatea lui Vasil Levski şi Liuben Karavelov, care atrag forţele radicale din rândul emigraţiei şi din Bulgaria.

Vasil Ivanov Kuncev (1837–1873), numit de tovarăşii săi de luptă „Diaconul" sau „Levski" şi supranumit de popor „Apostolul", s-a născut în oraşul Karlovo. Rămas orfan, Levski se călugăreşte sub numele de diaconul Ignatie. Creştin convins, însă şi un luptător remarcabil în slujba poporului său, în 1862, diaconul aruncă rasa de călugăr şi intră în Legiunea lui Rakovski. După o serie de peripeţii ajunge la Bucureşti, în 1867, şi, la recomandarea lui Rakovski, devine stegar în ceata lui Panaiot Hitov. În 1868, participă în cea de-a doua Legiune. După o grea boală,

Levski ajunge din nou la Bucureşti, unde obţine sprijinul „tinerilor" şi începe să-şi pună în practică planurile.

Reprezentările romantice despre victoria unei răscoale provocate de cete puţin numeroase sunt vii în gândirea militanţilor emigranţi. Levski, care întotdeauna rămâne legat îndeosebi de oamenii din Bulgaria, este pe deplin convins că o răscoală reuşită este posibilă numai după o îndelungată şi sistematică pregătire internă. De la sfârşitul lui 1868 şi până în anul prinderii sale, la sfârşitul lui 1872, el întreprinde „călătorii" lunare, în urma cărora în multe oraşe şi sate apar comitete revoluţionare locale. Cea mai mare concentrare a acestora este pe ambii versanţi ai Munţilor Stara Planina, însă Apostolul prevede formarea unor asemenea structuri politico–militare peste tot în Moesia, Tracia şi Macedonia.

„Sufletul noilor idei revoluţionare" este Liuben Karavelov (1834–1879), fiul unei familii înstărite din Koprivştiţa, care primeşte o bună educaţie la Moscova. Jurnalist şi scriitor, Karavelov este sub influenţa ideilor democraţilor revoluţionari ruşi şi menţine legături cu organizaţiile radicale europene. El vine oarecum „din exterior" în rândurile „tinerilor", însă într-un mod autoritar şi categoric. În 1867, Karavelov formează un „Comitet bulgar" la Belgrad şi pregăteşte cete pentru a pătrunde în Bulgaria. După peripeţii dramatice, el se stabileşte, în 1869, la Bucureşti. Cu ajutorul bulgarilor din Odessa, el începe editarea ziarului „Svoboda" (Libertatea), prima tribună puternică a aripii revoluţionare a emigraţiei. În jurul acestui ziar, se formează un cerc de militanţi care, în colaborare cu Levski, creează „Comitetul central revoluţionar bulgar" (B.R.Ţ.K.). Până în 1872, activitatea B.R.Ţ.K. este modestă şi mai mult pe baze teoretice, în timp ce Levski şi partizanii săi din Bulgaria pun bazele unei „Organizaţii revoluţionare

interne." Drept lider este fixat comitetul din Loveci, deoarece în principalele oraşe (Târnovo, Ruse, Plovdiv) există un pericol mult mai mare din partea poliţiei turceşti. Comitetul de la Loveci trebuia să fie format ca „Primul detaşament al B.R.Ţ.K." („Guvern provizoriu"), în timp ce B.R.Ţ.K. din Bucureşti este liderul emigraţiei.

În aprilie–mai 1872, la Bucureşti, este convocată Adunarea Generală a B.R.Ţ.K., care adoptă programul şi statutul organizaţiei revoluţionare. Revoluţionarii au subliniat categoric că viitorul stat va fi constituit pe calea unei lupte proprii şi au respins, în principiu, alianţa cu ceilalţi creştini din Balcani. Libertatea va fi obţinută ca rezultat al unei „revoluţii morale şi cu arme", iar Bulgaria eliberată va fi un stat cu un sistem parlamentar democratic. Potrivit convingerilor lui Levski, ea trebuie să fie „o republică curată şi sfântă", în care oamenii să aibă drepturi egale, fără deosebire de religie şi origine etnică, prin supremaţia legii. Adunarea Generală nu reuşeşte să elimine în întregime diferendele dintre militanţi, inclusiv dintre Levski şi Karavelov. Pe ansamblu, se impune strategia lui Levski, care prevede formarea a numeroase comitete, prioritatea organizaţiei interne, disciplină riguroasă în numele unei acţiuni naţionale.

Organizaţia revoluţionară bulgară suferă o lovitură extraordinar de grea încă de la începuturile existenţei sale, prin prinderea şi spânzurarea lui Levski. La 26 decembrie 1872, Apostolul este prins de poliţie lângă Loveci, judecat la Sofia şi spânzurat la 6/19 februarie 1873. Dispariţia sa se dovedeşte a fi un impas pe care ceilalţi revoluţionari nu sunt în stare să-l depăşească. Încă în timpul vieţii marelui Apostol, mulţi militanţi nu au putut să înţeleagă semnificaţia strategiei sale de eliberare. Organizaţia se manifestă confuz; apar, din nou, contradicţii şi ezitări. Însuşi

Karavelov nu se arată a fi la înălţime în acest caz, iar duşmăniile personale apărute îl obligă să se retragă din B.R.Ţ.K.. El opreşte editarea publicaţiei revoluţionare „Nezavisimost" (Independenţa) şi începe să editeze o revistă de cultură „Znanie" (Ştiinţa), în 1875. Pe rând, cei desemnaţi să ia locul lui Levski, Atanas Uzunov şi Ştefan Stambolov, nu sunt în stare să activizeze comitetele din ţară, nici să unească forţele emigraţiei din România. Primul este prins la Haskovo, iar cel de-al doilea este obligat de poliţia turcă să fugă din nou în România. În rândurile emigraţiei se impun punctele de vedere ale lui Botev.

Poetul naţional şi revoluţionarul Hristo Botev (6 ianuarie 1848–2 iunie 1876) este născut în familia unui învăţător din Kalofer. El studiază la Odessa şi un timp este învăţător într-un sat din Basarabia, locuit de bulgari. După o scurtă revenire în ţară, în 1867, el se află la Bucureşti. Lipsa mijloacelor materiale îl obligă să renunţe la continuarea studiilor. Tânărul Botev este influenţat de atmosfera de revoltă din sânul emigraţiei sărace. În 1868, este secretarul voievodului Jelio, a cărui ceată nu a putut trece în Bulgaria din cauza măsurilor luate de autorităţile române. Devine învăţător, profesând în România, la Alexandria şi Ismail, scrie poezii înflăcărate şi se apropie de revoluţionarii ruşi.

Asemenea lui Rakovski şi Karavelov, Botev editează un ziar revoluţionar, „Cuvântul emigranţilor bulgari" (1871). La Bucureşti el devine cel mai apropiat colaborator al lui Karavelov însă, din păcate, contactele sale cu Levski sunt efemere. După retragerea lui Karavelov, cu care intră într-un puternic conflict, Botev se impune drept cel mai autoritar lider al „tinerilor" şi al forţelor radicale ale emigraţiei. În 1875, el este ales drept membru al B.R.Ţ.K. şi, de fapt, devine ideologul acestuia. Ziarul lui Botev, „Zname" (Steagul), se transformă într-o tribună a revoluţiei bulgare.

Răscoala din Bosnia (vara lui 1875) motivează decizia B.R.Ţ.K. de a proclama o răscoală în Bulgaria, prin împărţirea ţării în districte revoluţionare. Militanţii din emigraţie au supraestimat posibilităţile comitetelor, iar timpul de pregătire era deosebit de insuficient. Activitatea apostolilor trimişi în ţară se loveşte de piedici serioase. Cei mai apropiaţi tovarăşi de luptă ai lui Levski nu acceptă, pe bună dreptate, graba B.R.Ţ.K. Rezistenţă opune şi diplomaţia rusă. La 16/28 septembrie 1875, o încercare mai serioasă de răscoală are loc doar la Stara Zagora, unde apostol[37] este Ştefan Stambolov. Planul eşuează, iar acelaşi lucru se întâmplă şi în alte centre, Şumen şi Ruse. Eşecul ambiţiosului plan de răscoală provoacă o explozie în rândurile emigraţiei, Botev îşi dă demisia iar B.R.Ţ.K. se desfiinţează.

III. Epopeea din Aprilie 1876

Răscoala din Aprilie este unul dintre cele mai neobişnuite evenimente din istoria multiseculară bulgară, cea mai măreaţă şi mai tragică pagină din istoria Renaşterii bulgare. Decizia unei „revoluţii disperate" este luată de „Comitetul de la Giurgiu" (decembrie 1875)[38] care îi include pe cei mai tineri şi mai radicali revoluţionari. Ţara este împărţită în patru mari districte revoluţionare: I. Târnovo, în frunte cu Ştefan Stambolov; II. Sliven, în frunte cu Ilarion Dragostinov; III. Vraţa, în frunte cu Stoian Zaimov; IV. Plovdiv, în frunte cu Panaiot Volov. Fiecare dintre cei patru conducători–apostoli are câţiva adjuncţi. Se caută cu înfrigurare şi instructori

[37] Pentru a accentua importanţa cauzei sfinte de eliberare de sub jugul otoman, conducătorii revoluţionari bulgari adoptă titlul de „apostol". (n.red.)

[38] Declanşarea acestei „revoluţii disperate" reprezintă punctul culminant al activităţii diasporei bulgare din România (n. red.)

militari. Se prevede activizarea rapidă a comiţilor, organizarea şi înarmarea populaţiei, acţiuni militare de masă în mai 1876. Data exactă trebuia stabilită mai târziu, lucru care nu s-a întâmplat.

Pregătirea decurge cu entuziasm şi succes în districtul IV, al cărui centru devine Panaghiurişte, iar cel mai energic este apostolul-adjunct Gheorghi Benkovski. Volov conştientizează calităţile lui Benkovski şi, în practică, îi lasă acestuia conducerea. În celelalte districte, pregătirea se loveşte de multe piedici, legate de lipsa armelor şi vigilenţa autorităţilor. Cele mai slabe pregătiri sunt în districtul Vraţa. Cel de-al cincilea district, proiectat, (Sofia şi o parte din Macedonia de Nortd) nu se mai formează din cauza arestării apostolului N. Slavkov, fapt care îl obligă pe Nikola Obretenov (prevăzut a fi apostolul principal al acestui district) să fugă în România. Teama de eşec şi învăţămintele trase în 1875 duc spre o nouă extremă — în afara Bulgariei nu se menţine nici un comitet sau centru „extern", care să organizeze forţele emigraţiei din România, Rusia şi Serbia. Acest fapt se reflectă asupra răscoalei în sine, inclusiv în ceea ce priveşte soarta lui Botev şi a altor cete.

La 14 aprilie 1876, Benkovski şi Volov convoacă o adunare populară în locul numit Oborişte, unde se iau decizii hotărâtoare, inclusiv cea a declanşării premature a răscoalei în cazul unui pericol de eşec. Autorităţile turce din Plovdiv şi Pazardjik primesc informaţii despre acţiunea în pregătire şi încearcă, în mod preventiv, să-i aresteze pe organizatorii acesteia. Trădarea ameninţă cu eşecul organizaţia constituită cu grijă, fapt care îi dă motiv apostolului-adjunct Todor Kableşkov să proclame, prematur, începutul răscoalei în Koprivştiţa (20 aprilie/1 mai 1876). Exemplul său este urmat în Panaghiurişte, şi în alte zeci de orăşele şi sate din cel de-al IV-lea district, iar Benkovski îşi formează legendara sa ceată. La 22 aprilie, la Panaghiurişte este proclamată

libertatea, este sfinţit steagul şi creat un „guvern provizoriu." Bulgarii îşi fortifică satele sau creează tabere întărite în munţi însă nu pot rezista în faţa unui adversar mai numeros şi mai bine înarmat. La înăbuşirea răscoalei participă nu numai trupele regulate ci şi bandele de jefuitori, aşa-numiţii *başbuzuci*. Panaghiurişte şi zeci de sate din Tracia şi din munţii Rodopi sunt înecate în sânge. Cele mai mari atrocităţi sunt săvârşite la Batak, fiind descrise în presa internaţională.

În primul district, cel de la Târnovo, răscoala nu cunoaşte o asemenea amploare din cauza măsurilor rapide luate de autorităţi, care capturează câţiva dintre apostoli şi principalii activişti locali. Se răscoală câteva sate separate, se creează câteva cete. Rezistenţa eroică a cetei conduse de preotul Hariton, încercuită de trupele turceşti la mănăstirea Drianovo, are un puternic răsunet. Sunt organizate procese juridice exemplare la Târnovo, principalii vinovaţi sunt executaţi sau trimişi în exil în provincii îndepărtate ale Imperiului otoman. În cel de al II-lea district, Sliven, acţionează ceata lui Stoil, care este distrusă de forţele guvernamentale, iar cea mai sângeroasă este lupta cu răsculaţii din satul Boiadjik, Iambol. În cel de-al III-lea district, Vraţa, măsurile preventive luate de autorităţi paralizează slabele forţe revoluţionare. Cea mai spectaculoasă prezenţă aici o reprezintă marşul eroic al cetei lui Hristo Botev, care sosise din România. Genialul poet şi revoluţionar luptă în fruntea a 200 de oameni şi îşi găseşte moartea în Munţii Stara Planina, nu departe de Vraţa, la 2 iunie 1876.

În 1876, în Bulgaria, pătrund şi alte cete, care încearcă să sprijine răscoala. Emigranţii revoluţionari care nu reuşesc să participe la Răscoala din Aprilie se îndreaptă spre Serbia şi iau parte, în mod activ, în războiul sârbo–turc, izbucnit în iunie 1876.

IV. Războiul ruso-turc de eliberare (1877-1878)

Înăbuşirea sângeroasă a Răscoalei din Aprilie pune, pentru prima dată, „chestiunea bulgară" în atenţia opiniei publice internaţionale. Un val de proteste, mitinguri, acţiuni de strângere de ajutoare pentru bulgarii în suferinţă cuprinde întreaga Europă, de la Rusia slavă până la îndepărtata Irlandă. „Grozăviile bulgare" ţin prima pagină a presei europene. Iau apărarea bulgarilor cele mai luminate minţi ale Europei de atunci — Hugo, Darwin, Mendeleev, Dostoievski, Tolstoi, Turgheniev, Garibaldi.

Marile puteri nu au cum să ignore, de această dată, cauza bulgară, neglijată timp de decenii. Conferinţa ambasadorilor, convocată la Istanbul, la sfârşitul lui 1876, găseşte o soluţie acceptabilă — teritoriile în care bulgarii reprezintă populaţia de drept şi majoritară sunt unite în două regiuni cu o largă autonomie: cea Răsăriteană, cu capitala la Târnovo şi cea Apuseană, cu centrul la Sofia. Dacă se exclude împărţirea artificială a poporului bulgar în două structuri administrative, în realitate teritoriul coincide cu cel al Exarhatului bulgar. Noul regim turc se foloseşte de contradicţiile dintre marile puteri şi respinge proiectul. Rămânea doar calea războiului, care, în acel moment, coincidea cu interesele Rusiei.

Războiul este declarat la Chişinău, la 12/24 aprilie 1877, printr-un manifest al împăratului Alexandru al II-lea. În structura armatei ruseşti intră şi „detaşamentul de voluntari bulgari", care este privit la începutul războiului cu indulgenţă şi căruia îi sunt atribuite sarcini auxiliare. Principala lovitură este concentrată la Sviştov şi, la 15/27 iunie, Dunărea este forţată prin luptă şi este asigurat capul de pod necesar pentru înaintare. Forţele ruse acţionează în trei detaşamente: cel Răsăritean, sub comanda prinţului moştenitor

Alexandru, cel Apusean (generalul Kridener) şi cel de avangardă (generalul Gurko). Detaşamentul lui Gurko, în care este inclus şi detaşamentul de voluntari bulgari, este cel mai puţin numeros (12 000 de soldaţi), însă are cele mai ambiţioase sarcini. Pe fundalul acţiunilor lente ale celorlalte detaşamente, Gurko pătrunde în profunzime în teritoriul inamic şi, la 7 iulie, eliberează Târnovo. El traversează imediat Munţii Balcani şi cucereşte fulgerător localităţile Kazanlâk, Stara şi Nova Zagora. Acest raid nu este însă întărit de comandamentul rus, iar forţele slabe ale lui Gurko nu pot rezista înaintării turceşti. În luptele grele din jurul Starei Zagora, voluntarii bulgari primesc botezul focului şi fac minuni de vitejie. În timpul retragerii, trupele ruso–bulgare trebuiau cu orice preţ să păstreze controlul asupra trecătoarei Şipka. Aici are loc, între 9/21 şi 13/25 august 1877, cea mai dramatică luptă din întregul război. O grupă de ruşi şi bulgari, rămaşi aproape fără muniţii, resping atacurile armatei de 40 000 de oameni condusă de Suleiman Paşa şi decid, în mare măsură, evoluţia întregului război. Greşelile grosolane ale comandamentului rus provoacă şi o altă mare dramă în acest război — Plevna. În timp ce ruşii se luptau lângă Nicopole, Osman Paşa a sosit, după un marş rapid, din îndepărtatul Vidin. Plevna este transformată într-o cetate de necucerit. Cele trei atacuri, iniţiate de ruşi şi aliaţii lor români, rămân fără rezultat şi mii de soldaţi îşi pierd viaţa. Abia după desemnarea experimentatului strateg Totleben[39] Plevna este blocată şi

[39] În cadrul cooperării militare din 1877 s-a stabilit ca trupele ruso–române din sectorul Plevna să fie puse sub comanda domnitorului României Carol I. În timpul campaniei din Bulgaria armata română a avut propria bază de operaţii şi comandă. După încercările eşuate de cucerire a Plevnei, comandamentul rus îl cheamă, din Rusia, pe generalul E.I. Totleben, care întocmeşte un plan de cucerire a localităţii prin instituirea unei blocade totale. (n. tr.)

cucerită (28 noiembrie 1877, pe stil nou). De acum înainte, inițiativa trece în mâinile ruşilor. Nou formatul corp apusean, în frunte cu Gurko, trece Munții Balcani, în ciuda iernii grele şi cucereşte Sofia (4 ianuarie 1878). La 16 ianuarie este cucerit Plovdivul, iar Adrianopolul cade la 26 ianuarie. În practică, trupele ruseşti amenință Istanbulul, fapt care determină guvernul otoman să ceară pace. Armistițiul este semnat la 19/31 ianuarie, iar la 19 februarie/3 martie se semnează istoricul Tratat de Pace de la San Stefano.

La război participă atât ruşi şi bulgari, cât şi reprezentanți ai altor țări şi popoare. În componența armatei ruse luptă militari din țările aflate în componența Imperiului, Polonia, Ucraina, Finlanda. Trupele române au luptat, în special, la Plevna.[40] Atunci când soarta războiului părea clară a intervenit şi Serbia, ale cărei năzuințe nu sunt însă dezinteresate — sârbii cuceresc oraşe şi teritorii bulgare (Bela Palanka, Niş, Pirot), aruncând priviri lacome spre Vidin şi Sofia.

Nu poate fi pus sub semnul întrebării rolul jucat de poporul şi armata rusă în eliberarea Bulgariei şi, în special, meritul personal al monarhului reformator Alexandru al II-lea Eliberatorul. Nimeni nu poate neglija însă spiritul de sacrificiu al poporului bulgar (inclusiv al comunităților sale din Rusia şi România) de a-şi vărsa sângele în numele unei libertăți dorite de secole. În cursul acțiunilor militare, sub o formă sau alta, a participat şi populația, care a acordat tot ajutorul posibil armatei. O analiză obiectivă a proceselor istorice arată clar că bulgarii nu sunt o

[40] Armata română a participat, cu un efectiv de peste 30 000 de soldați, în perioada iulie 1877–ianuarie 1878, la operațiunile militare desfăşurate pe teritoriul Bulgariei, contribuind în mod decisiv la înfrângerea forțelor otomane. Totuşi Războiul de Independență este cunoscut în istoriografia bulgară drept Războiul ruso–turc din 1877. (n. red.)

excepţie în comparaţie cu ceilalţi creştini din Balcani — eliberarea sârbilor şi a grecilor, deşi începută prin răscoale populare (realizate într-o un context incomparabil mai favorabil decât Răscoala din Aprilie), este în cele din urmă, un rezultat al acţiunii militare a Rusiei şi al amestecului celorlalte mari puteri care urmăreau, bineînţeles, propriile interese. Astfel, în 1877–1878, bulgarii au trecut într-o nouă epocă — epoca statului bulgar liber.

Capitolul IV

CEL DE-AL TREILEA ŢARAT BULGAR: ASCENSIUNE ŞI TRAGEDIE

Imediat după ce a obţinut libertatea dobândită greu şi cu mult sânge, poporul bulgar este pus în faţa primei provocări din noua sa istorie. Potrivit tradiţiei impuse în 1815 prin aşa-numita „constituţie europeană nescrisă", marile puteri şi-au asumat dreptul de validare sau invalidare politică al fiecărui nou stat format pe vechiul continent[41]. „Apariţia Bulgariei de la San Stefano" — un stat cu aproape 170 000 de km^2, cu un considerabil potenţial economic, demografic şi spiritual, oferă premisele pentru ca aceasta să joace un rol de sine stătător în inima Peninsulei Balcanice. Noua situaţie îi îndeamnă pe diplomaţii de la Londra, Viena şi Paris, cu sprijinul cancelarului german Bismark, să retraseze harta etnică, teritorială şi culturală a poporului bulgar, în speranţa de a limita la minimum ceea ce considerau a fi un pericol[42]. Rămas izolat şi inconsecvent în politica sa, Sankt Petersburgul sprijină ideea unui nou tratat de pace, de compromis. Documentul semnat la Berlin, la 13 iulie 1878, sfâşie Bulgaria în cinci părţi: principatul vasal Bulgaria (Moesia), regiunea autonomă Rumelia Orientală (Tracia de Nord), Macedonia şi Tracia Orientală, care rămân sub stăpânirea sultanului turc, României i se dă Dobrogea de Nord, iar Serbiei, ţinuturile bulgare înspre Morava[43].

---

[41] Vezi Sfânta Alianţă. (n. t.)

[42] „Bulgaria Mare" de la San Stefano îngloba şi teritorii cu o numeroasă populaţie sârbă, slavo–macedoneană, albaneză sau românească. (n. red.)

[43] Dintre aliaţii Rusiei, România a fost, probabil, tratată cel mai rău. În ciuda faptului că guvernul rus semnase un pact cu România, garantându-i

Indiferent de absurdul tratatului impus de marile puteri, Bulgaria revine, după cinci secole de robie, în mediul său natural, al unei civilizaţii creştine. Adânca nedreptate a dictatului de la Berlin consolidează energia naţională şi o canalizează pe drumul edificării statale şi instituţionale.

Primii paşi în formarea noii statalităţi bulgare încep cu activitatea serviciului format în timpul războiului ruso–turc, în frunte cu cneazul Vladimir Cerkaski[44] şi continuă prin activitatea Cancelariei pentru guvernarea civilă în Principatul Bulgaria, condusă de cneazul Dondukov-Korsakov. Deoarece Tratatul de la Berlin decide ca trupele şi administraţia rusă să rămână numai nouă luni pe teritoriul noului stat, Rusia accelerează procesul de formare a unui sistem administrativ al Principatului Bulgaria. Ambele servicii folosesc atât experienţa rusă în administrarea şi distribuirea instituţiilor de stat, cât şi principii caracteristice organizării structurilor administrative apusene. Rezultatul este mai mult decât impresionant. La începutul lui 1879, Principatul

integritatea teritorială, Rusia a anexat cele trei judeţe din Basarabia de sud, pe care le restituise după Războiul Crimeii. În schimbul acestora, Poarta a cedat României, la intervenţia Rusiei, Dobrogea şi Delta Dunării. Dobrogea reprezintă o zonă de contact între mai multe civilizaţii. În timpurile medievale, prin zona respectivă au trecut numeroase invazii şi s-au purtat multe războaie, fiind o poziţie strategică de prin ordin în această parte a Europei. Secolele în care Dobrogea a fost încadrată în sistemul politico-administrativ otoman au făcut ca aici să se petreacă importante schimbări etnice. Astfel, în ajunul Războiului de Independenţă, populaţia musulmană (turco–tătară) din Dobrogea era mai numeroasă decât românii şi bulgarii. (n. red.)

[44] Serviciul privind administraţia civilă a viitoarelor teritorii bulgăreşti eliberate a fost înfiinţat la 16 noiembrie 1876 pe lângă cartierul general al armatei ruse. În fruntea sa a fost numit prinţul Cerkaski, care avea experienţă în domeniul administrativ. O comisie a acestui serviciu şi-a desfăşurat activitatea în 1877, timp de mai multe luni, pe teritoriul României. Comisia, formată din ruşi şi câţiva bulgari (din Rusia), a studiat instituţiile din Bulgaria şi Turcia şi a făcut propuneri în legătură cu viitoarea organizare a Bulgariei. (n. t.)

Bulgaria avea deja un sistem de stat în domeniile împărţirii administrative, impozitelor, justiţiei, economiei naţionale, apărării şi trupelor de graniţă, poliţiei, educaţiei, poştelor şi activităţii bancare. În această perioadă de câteva luni, structurile statalo–administrative create sunt completate cu personal format, în special, din bulgari.

Discuţii aprinse a provocat şi chestiunea desemnării noii capitale a principatului. Alegerea Sofiei sau a oraşului Veliko Târnovo a constituit elementul unei strategii întregi pentru viitoarea unire a poporului bulgar din Moesia, Tracia şi Macedonia. Amplasarea la mijloc, raportat la distanţa faţă de teritoriile eliberate şi cele neeliberate, ca şi importanţa sa ca centru de comunicaţii şi transport au inclinat balanţa în favoarea Sofiei, care este aleasă drept capitală a noului stat.

Concomitent cu organizarea administrativă şi statală a Principatului Bulgariei, imediat după eliberare se formează şi cele două principale curente în societatea bulgară din acea perioadă — cel rusofil şi cel rusofob. Delimitarea este relativă, deoarece şi cei mai aprinşi rusofili nu acceptă absolutismul ca o variantă posibilă pentru Bulgaria. Linia despărţitoare o reprezintă alegerea aliatului extern al Bulgariei, care determină şi fizionomia politică şi de idei a susţinătorilor celor două atitudini faţă de Rusia. Încă din timpul Renaşterii, Bulgaria îşi exprimă clar şi categoric orientarea pro-europeană. Ea caută exemple politice şi de idei, precum şi inspiraţie în şcolile şi modelele de guvernare apusene. Proprietatea privată, spiritul întreprinzător, infrastructura modernă, regulile democratice în viaţa politică şi garantarea drepturilor şi libertăţilor fundamentale ale omului — postulate ale practicii democratice apusene din acea perioadă — sunt însuşite de societatea bulgară. Ele trasează cadrul ideologic şi filozofic al primei constituţii bulgare.

I. Constituţia

Veliko Târnovo, 10 februarie 1879. În vechea capitală bulgară se strâng 229 de reprezentanţi ai poporului din Moesia, Tracia şi Macedonia în Adunarea Constituantă, care are o singură sarcină — să formuleze şi să adopte principiile de organizare a noului stat. O parte dintre delegaţi sunt reprezentanţi ai minorităţilor turce, greceşti şi evreieşti din ţară — mărturie a toleranţei etnice a bulgarilor.

Adunarea reprezintă încă o ocazie pentru Bulgaria de a-şi exprima intransingenţa faţă de tratatul nedrept de la Berlin, impus de marile puteri. Desemnarea unor deputaţi din teritoriile rămase în afara graniţelor Principatului Bulgaria reprezintă o provocare la adresa Europei şi un semnal al deciziei sale ferme de a apăra unitatea poporului bulgar. Cu simţul răspunderii în faţa naţiunii şi a generaţiilor viitoare, deputaţii ridică, de la început, chestiunea teritoriilor bulgare rămase în afara graniţelor Principatului. În unanimitate, este elaborat un memorandum adresat marilor puteri, în care se insistă pentru acordarea posibilităţii poporului bulgar de a fi „întreg în asemenea condiţii, în care poate să trăiască în pace şi să se dezvolte fără obstacole"

Proiectul de constituţie este elaborat de creatorul sistemului judiciar din Bulgaria, juristul rus Serghei Luchianov, încă din toamna lui 1878. După ce a primit aprobarea cancelariei imperiale, cu mici modificări într-un plan mai liberal, el se întoarce în Bulgaria. Prezentat drept un cadou imperial pentru bulgari, documentul este reformulat într-un spirit conservator moderat, influenţat de dragostea de libertate a intelectualităţii bulgare, de tradiţiile din opera de educare şi culturală din timpul Renaşterii bulgare şi de modelul constituţiei belgiene.

Discuţiile pe marginea proiectului au decurs într-o atmosferă aprinsă şi exprimă punctele de vedere ale sistemului de partide format în ţară la sfârşitul anilor '70. Delegaţii se împart în două curente — conservatori şi liberali. Primii susţin teza imaturităţii politice a societăţii bulgare, care tocmai s-a eliberat de jugul otoman şi insistă pentru introducerea normelor cenzitare de venituri şi impozite, alegeri în două scrutine, parlament bicameral etc. Aceste puncte de vedere s-au lovit de rezistenţa îndârjită a liberalilor şi de argumentele acestora pentru respingerea îngrădirilor propuse.

În dezbaterile referitoare la legea fundamentală a principatului, liberalii reuşesc să convingă majoritatea deputaţilor să voteze textele constituţiei, care proclamă poporul drept suveran, iar pe principe, drept împuternicit al său, drepturi egale pentru toţi în faţa legii, drept aproape universal de vot, libertatea de gândire şi de credinţă, libertatea cuvântului şi a presei, dreptul la libera asociere şi la educaţie, inviolabilitatea persoanei şi a proprietăţii. Principala instituţie a statului devine Adunarea Naţională, care este unicameralâ şi este aleasă direct de popor, iar puterea executivă este concentrată în mâinile Consiliului de miniştri. Unitatea spirituală a naţiunii este realizată de Exarhat. Actul constituţional limitează prerogativele principelui, ale cărui dispoziţii capătă putere de lege numai după ce sunt parafate de Consiliul de miniştri şi de Adunarea Naţională.

La 16 aprilie 1879, Adunarea Constituantă adoptă Constituţia de la Târnovo, considerată una din cele mai democratice pentru timpurile sale şi care va rămâne în vigoare până la sfârşitul anului 1947. În ciuda scurtelor suspendări temporare şi a adoptării unor amendamente, ea rămâne aproape de forma sa iniţială mai mult de 60 de ani. Constituţia devine fundamentul juridic pentru dezvoltarea

Bulgariei ca un stat democratic şi de drept, pentru formarea unei societăţi civile pluraliste. În legea fundamentală există însă texte şi situaţii imprecise, care au o influenţă negativă asupra practicii politice din ţară şi creează posibilităţi de încălcare a constituţiei.

Prima Mare Adunare Naţională, convocată la numai câteva zile după adoptarea Constituţiei de la Târnovo, îl alege drept principe pe prinţul german Alexandru Battenberg. El ocupă tronul datorită unui compromis realizat între marile puteri apusene şi Rusia. Nepot al împărătesei Rusiei, principele Battenberg este descendentul aristocraţiei poloneze şi participant la războiul ruso–turc din 1877.

Constituţia legitimează cel de-al treilea stat bulgar în faţa lumii, stat care se transformă curând într-un factor politic, economic, cultural şi militar de primă importanţă în Europa de Sud-Est.

La 5 iunie 1879, principele Alexandru Battenberg desemnează primul guvern bulgar, în frunte cu conservatorul Todor Brumov. Lipsa sprijinului parlamentar a dus, la scurt timp, la înlocuirea sa cu cabinetele liberale conduse de Dragan Ţankov, respectiv Petko Karavelov. Politica acestor trei guverne va duce la consolidarea şi dezvoltarea structurii instituţionale şi a sistemului administrativ şi de drept al noului stat bulgar. Parlamentul adoptă Legea împărţirii administrative a ţării, iar administraţia locală primeşte largi atribuţiuni. Modernizarea sistemului fiscal şi îmbunătăţirea activităţii financiare stabilizează bugetul de stat. Continuă reforma agrară, începută încă din timpul Războiului ruso–turc, iar problema insuficienţei terenurilor agricole în unele regiuni ale ţării este rezolvată. Adunarea Naţională adoptă şi o lege electorală — una dintre cele mai liberale din Europa acelor vremuri — care dă drepturi largi populaţiei de sex masculin de a alege şi de a fi ales.

Sunt puse bazele serviciului diplomatic al ţării, sunt prevăzute etapele educaţiei pentru copii şi tineri, este instituit serviciul militar obligatoriu. În concordanţă cu practica europeană şi internaţională, statul începe să încurajeze producţia şi comerţul local. Este modernizată şi legislaţia existentă în unele domenii şi sunt adoptate noi acte normative: pentru funcţionarii publici, pentru asigurările de sănătate, pentru păduri.

Pornită pe drumul trasat de Constituţia de la Târnovo, tânăra şi fragila democraţie bulgară se loveşte de primele greutăţi. Apar relaţii încordate între principe şi guvern, cauzate, înainte de toate, de lipsa unei reglementări precise a relaţiilor dintre diferitele instituţii şi organe ale ţării. Acest fapt dă posibilitatea principelui, precum şi Consiliului de miniştri, să încerce să-şi lărgească prerogativele, fiecare în detrimentul celuilalt. Astfel, guvernul liberal al lui Petko Karavelov, care se bucură de majoritatea parlamentară, a reuşit să treacă prin Adunarea Naţională o decizie prin care cabinetul are „prerogative legislative." Guvernul a primit dreptul de a elabora, de a adopta şi de a pune în aplicare legi în perioada vacanţei parlamentare.

Indiferent de faptul că prerogativele votate de parlament nu au intrat în vigoare, Alexandru Battenberg foloseşte în interesul său violarea Constituţiei. Neapreciind-o încă de la început şi considerând-o „semirepublicană", principele crede că legea fundamentală care îi dă dreptul de a dizolva şi de a convoca Adunarea Naţională trebuie să fie revizuită în scopul lărgirii maximale a prerogativelor sale. Intrat în conflict deschis cu liberalii, Alexandru dizolvă parlamentul, desemnează un guvern interimar, în frunte cu generalul rus Kazimir Ernrot, şi organizează alegeri pentru convocarea Marii Adunări Naţionale. După consultarea acesteia, Constituţia de la Târnovo este suspendată de deputaţi, care votează atât în favoarea lărgirii prerogativelor principelului

pe o perioadă de şapte ani, aşa cum a cerut Alexandru, cât şi pentru formarea unor noi instituţii şi reexaminarea legii fundamentale a ţării după expirarea termenului.

„Regimul prerogativelor" durează mai mult de doi ani, perioadă în care este creat un Consiliu de Stat, drept nou organ instituţional. Practic, Alexandru Battenberg începe să conducă individual puterea executivă, deoarece nu este desemnat premierul, iar prerogativele acestuia sunt asumate de principe. Liberalii se împotrivesc aprig şi organizează o mişcare de protest în masă împotriva regimului. Drept consecinţă, principele caută sprijinul Sankt Petersburgului şi implică, în mod direct, Rusia în viaţa politică a Bulgariei. Cu sprijinul conservatorilor, este desemnat drept premier generalul rus Leonid Sobolev.

Reacţia negativă a societăţii bulgare împotriva violării Constituţiei de la Târnovo şi a amestecului brutal rus în treburile statului duce la o apropiere a poziţiilor forţelor politice. Liberalii şi conservatorii ajung la o înţelegere pentru înlăturarea generalilor ruşi de la putere. Pe de altă parte, Rusia îşi limitează sprijinul acordat principelului, motivându-şi pierderea treptată a popularităţii în Bulgaria prin personalitatea acestuia. Pentru a-şi salva autoritatea şubrezită şi a reobţine protecţia rusă, printr-un manifest din 6 septembrie 1883, principele Alexandru renunţă la prerogativele sale lărgite şi repune în vigoare Constituţia de la Târnovo. Se formează un cabinet din liberali moderaţi şi conservatori, în frunte cu Dragan Ţankov. Acesta îşi asumă obligaţia de a adopta o lege privind modificarea Constituţiei de la Târnovo, după o perioadă de trei ani. Adunarea Naţională, aleasă în timpul „regimului prerogativelor", votează în favoarea schimbării solicitate, după care conservatorii provoacă o criză guvernamentală prin retragerea miniştrilor lor din cabinet.

Privită în perspectivă, limitarea funcţiilor parlamentare şi constituţionale are serioase consecinţe asupra întregii vieţi politice din ţară. Se creează un precedent, care, în anumite forme şi condiţii, se va repeta, de câteva ori, în următoarele decenii. În plan apropiat, rezultatul crizei parlamentare îl reprezintă retragerea conservatorilor de la putere, urmată de dispariţia lor treptată de pe scena politică bulgară, şi sciziunea Partidului Liberal în câteva mici formaţiuni. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea acestea formează, în linii generale, sistemul politic al ţării.

Indiferent de aprecierile contradictorii ale guvernării lui Alexandru Battenberg, principele a făcut reale demersuri — în condiţiile politice bulgare, complicate şi necunoscute pentru el — pentru alinierea Bulgariei la standardele democratice europene contemporane. În timpul „regimului prerogativelor" este creat Ministerul Clădirilor Publice, Agriculturii şi Comerţului, care nu doar observă, ci şi stimulează dezvoltarea economiei bulgare de atunci. Conform modelului european, este introdus un sistem financiar şi fiscal, sunt formate serviciile de contabilitate şi cens.

Criza influenţează situaţia principelui bulgar în relaţiile internaţionale. Sprijinit şi încurajat iniţial de Rusia, treptat el pierde sprijinul Sankt Petersburgului şi este acuzat de lezarea autorităţii ruse în Bulgaria. Mai mult, Rusia începe să-l privească pe Alexandru drept principal obstacol în calea ambiţiilor sale imperiale, atât în privinţa Bulgariei, cât şi a întregii regiuni balcanice.

Înşelat şi înjosit de miopia diplomaţiei europene, poporul bulgar nu s-a împăcat cu Tratatul de la Berlin[45]. Pregătirea

[45] În ciuda faptului că Tratatul de Pace de la Berlin consfinţeşte refacerea statalităţii bulgare, mulţi istorici de la sud de Dunăre consideră acest acord drept „un dictat". În istoriografia bulgară şi în cercurile politice revizioniste de la Sofia persistă sindromul „Bulgariei de la San Stefano". (n. red.)

pentru respingerea clauzelor sale şi pentru unirea părţilor separate ale ţării a început imediat după congres. În Principatul Bulgaria şi în Rumelia Orientală se creează comitetele „Unitate", al căror nume mărturiseşte ferm scopul programului lor. Printii în această nouă iniţiativă sunt revoluţionarii din epoca Renaşterii şi a Răscoalei din Aprilie. Activitatea comitetelor este ajutată de guvernele bulgare, care exercită o influenţă diplomatică pe lângă guvernele europene în favoarea năzuinţelor naţionale ale poporului bulgar.

În Macedonia, rămasă prin forţa tratatului în limitele Imperiului otoman, se formează o reţea revoluţionară, la baza căreia se află comitetele „Unitate". În toamna şi iarna lui 1878–1879, în regiunile Kresna şi Razlog, izbucneşte o răscoală care eşuează. În ciuda înfrângerii, lupta armată în diferite părţi ale Macedoniei continuă până în cea de-a doua jumătate a anului 1879.

Indiferent de diferenţele ideologice şi cele din programele politice, formaţiunile politice existente se pronunţă unanim pentru unitatea patriei sfârtecate. Guvernele formate, care iau în calcul situaţia internaţională nefavorabilă pentru realizarea cu succes a unei asemenea acţiuni, preferă iniţial să-şi îndrepte eforturile spre consolidarea instituţiilor statale din Principat, care vor crea condiţii prielnice pentru unire. Cea mai de perspectivă apărea unirea cu Rumelia Orientală, de aceea eforturile sunt îndreptate în această direcţie.

Bulgarii din statul vasal nu au încetat nici o clipă să se gândească la unirea cu fraţii de dincolo de Munţii Stara Planina. În decursul anilor, întreaga viaţa politică şi publică din regiune s-a scurs sub semnul acestei mari idei. Guvernatorii generali — Aleko Paşa şi Gavril Krăstevici — sprijină şi ajută acest lucru într-un mod original. Încercările

de „debulgarizare" a ţării prin impunerea de către Comisia Europeană a trei limbi oficiale — bulgară, greacă, turcă — se soldează cu un eşec total. Supremaţia elementului etnic bulgar este confirmat într-un mod indiscutabil de primele alegeri pentru Adunarea regională. Atunci sunt aleşi 46 de bulgari dintr-un total de 56 de deputaţi în parlamentul local.

Într-o mare măsură, întregul sistem politic, administrativ şi economic al Rumeliei Orientale este asemănător cu cel al Principatului. Puterea executivă este concentrată în mâinile aşa-numitului Comitet permanent, care este împuternicit să reprezinte Adunarea Regională între sesiunile sale. Împărţirea administrativă este pe departamente şi cantoane, care corespund judeţelor şi plaselor. Partidul Popular şi cel Liberal formează sistemul politic bipartit al provinciei. În spiritul ideilor liberale apusene contemporane este elaborată şi legea fundamentală a Rumeliei Orientale — Regulamentul Organic — care nu este cu nimic mai prejos decât Constituţia de la Târnovo. Modalitatea identică de dezvoltare a Principatului şi a provinciei se datorează şi faptului că Regulamentul detaşează regiunea ca o unitate administrativă deplin separată, deşi juridic ea rămâne în cadrul Imperiului otoman.

În ciuda situaţiei internaţionale nefavorabile la mijlocul anilor '80, mişcarea unionistă se dezvoltă cu o nouă forţă. Emisari ai Rumeliei Orientale se deplasează în capitalele statelor apusene şi încearcă să câştige bunăvoinţa acestora în sprijinul unirii. Datorită poziţiei comune a Parisului, Vienei şi Londrei, anume de a nu se schimba statu-quo-ul impus, acţiunea eşuează.

Intransingenţa Europei îi determină pe adepţii unirii să se bazeze pe experienţa mişcării de emancipare de dinaintea eliberării. La Plovdiv, se formează un Comitet central secret revoluţionar bulgar (B.T.Ţ.R.K.), în frunte cu apostolul

Răscoalei din Aprilie, Zaharii Stoianov. Organizaţii asemănătoare se creează şi în Principat, iar între acestea se stabileşte o strânsă legătură şi coordonare. Comitetele „Unitate" îşi reiau, de asemenea, activitatea. B.T.Ţ.R.K. îşi propune ca ţel eliberarea Macedoniei şi Traciei prin mijloacele luptei armate şi unirea Rumeliei Orientale cu Principatul Bulgariei. Organizaţia primeşte sprijinul deplin al principelui Alexandru şi al întregii societăţi bulgare.

Curând devine clar că eliberarea Macedoniei şi Traciei, în această etapă, este imposibilă din cauza poziţiei marilor puteri şi a punctului de vedere al cabinetului bulgar de atunci. Iată de ce comitetele îşi orientează activitatea în întregime spre pregătirea unirii Rumeliei Orientale cu Principatul Bulgariei.

La începutul lui septembrie 1885, în diferite părţi ale Rumeliei Orientale izbucneşte o răscoală armată, care înlătură stăpânirea sultanului şi proclamă unirea provinciei cu Principatul. La 8 septembrie, Alexandru Battenberg emite un manifest către poporul bulgar, în care proclamă unirea, iar el devine principe al tuturor bulgarilor.

Unirea Principatului Bulgariei şi a Rumeliei Orientale înseamnă strângerea celei mai mari părţi a bulgarilor într-un stat naţional. Aceasta este cea mai importantă premisă pentru dezvoltarea ulterioară, culturală, economică şi politică, a naţiunii bulgare. Statul bulgar devine o forţă considerabilă de care încep să ţină cont toţi vecinii săi din Balcani.

Respingerea în mod deschis a deciziilor Congresului de la Berlin atinge interesele acelor popoare balcanice care fuseseră, până atunci, favorizate cu părţi din teritoriul şi populaţia Bulgariei. Deosebit de aspru a reacţionat Serbia, care a declarat război vecinei sale răsăritene, iar trupele sârbe au trecut graniţele de stat ale Bulgariei. Speranţele regelui Milan de a rupe şi mai mult din teritoriile bulgare

până la râul Iskăr eşuează. Deşi Bulgaria fusese părăsită de instructorii săi militari, generalii ruşi, soldaţii şi voluntarii bulgari au obţinut o strălucită victorie asupra trupelor regulate sârbe. Numai ultimatumul Austro-Ungariei, Germaniei şi Rusiei a făcut ca distrugerea invadatorilor să nu fie deplină.

Unirea a provocat reacţii diferite în sânul marilor puteri. În funcţie de interesele proprii, Anglia, Austro-Ungaria şi Germania au sprijinit şi au recunoscut acest act. Rusia s-a pronunţat categoric împotriva sa deoarece a fost săvârşit fără acordul ei. Principele Alexandru a devenit, din nou, ţinta atacurilor ruseşti şi, astfel, se ajunge la cererea deschisă de detronare a tânărului domnitor bulgar. Petersburgul a trimis o telegramă premierului Petko Karavelov, în care a subliniat incompatibilitatea dintre bunăvoinţa rusă faţă de Bulgaria şi rămânerea lui Battenberg în Bulgaria, ca principe.

Evenimentele se petrec cu repeziciune. La 9 august 1885, are loc o lovitură de stat, pusă la cale de un grup de ofiţeri care au rămas credincioşi Rusiei. Monarhul bulgar este nevoit să semneze un manifest prin care anunţă că abdică. Lovitura de stat este urmată de o contralovitură de stat. În fruntea acesteia se află Ştefan Stambolov care, împreună cu adepţii săi, îi redau principelului coroana. Aceasta este o reacţie întârziată, deoarece Rusia îşi exprimă din nou poziţia intransigentă. Nedorind să strice relaţiile cu Rusia din cauza lui Battenberg, marile puteri apusene sprijină tacit Sankt Petersburgul.

Fără sprijin internaţional, părăsit şi de forţele politice din ţară, la 25 august 1886, Alexandru Battenberg abdică de bună voie şi părăseşte teritoriul principatului. În Bulgaria, el lasă un consiliu de regenţă, alcătuit din trei persoane, a căror principală sarcină este pregătirea alegerilor pentru cea de-a III-a Mare Adunare Naţională.

Abdicarea nu pune capăt crizei. Ea se adânceşte şi mai mult deoarece Rusia nu numai că refuză să recunoască regenţa, parlamentul şi guvernul desemnat, ci chiar rupe relaţiile sale diplomatice cu Bulgaria timp de aproape un deceniu. Urmează răscoale armate ale ofiţerilor rusofili, care sunt înăbuşite fără milă. Încrederea şi recunoştinţa de care Rusia a beneficiat ca eliberatoare nu vor mai fi niciodată restabilite în întregime.

Singura ieşire din criză o reprezintă alegerea unui principe, în ciuda împotrivirii marilor puteri. La 25 iunie 1887, cea de-a III-a Mare Adunare Naţională îl alege drept principe pe prinţul german Ferdinand de Saxa Coburg-Gotha. Rusia nu recunoaşte această alegere, iar statele apusene nu se grăbesc să-şi manifeste deschiderea faţă de noul monarh. Totuşi, „criza bulgară" se termină în acest fel, atât pentru Bulgaria, cât şi pentru Europa.

II. Epoca lui Ştefan Stambolov

Ferdinand este un necunoscut pentru masele largi şi neinformat despre întorsăturile imprevizibile din viaţa politică bulgară. Neavând nici un fel de iluzii legate de posibilitatea, în această etapă, de a guverna, nu numai de a domni, el lasă cârma statului în mâinile omului care, de fapt, se urcă pe tron — Ştefan Stambolov.

Guvernarea noului premier coincide cu o modificare radicală în politica externă a Bulgariei. Ea este dictată de schimbarea poziţiei ruseşti în relaţia cu Bulgaria, ca şi de alţi factori importanţi. Printre aceştia se numără schimbările profunde şi calitative în sfera instituţională şi economică a ţării, cât şi dorinţa Bulgariei de dezvoltare la nivelul statelor europene contemporane.

Stabilizarea ţării, după o criză de câteva luni, şi recunoaşterea sa internaţională sunt cele două principale sarcini pe care şi le propune Ştefan Stambolov. Realizarea acestora depinde de eforturile pentru sprijinirea poziţiilor bulgare din Macedonia şi Tracia Orientală.

Primii ani de viaţă politică şi de stat după adoptarea Constituţiei de la Târnovo sunt dominaţi de contradicţiile dintre liberali şi conservatori. Poziţiile lor sunt determinate de punctele de vedere diferite în privinţa guvernării ţării, care, în cele din urmă, pun societatea bulgară în faţa alegerii modalităţilor de rezolvare a problemei importante pentru Bulgaria — modernizarea ţării.

Ştefan Stambolov nu are nici un fel de îndoieli nu numai în privinţa căilor de atingere a acestui ţel, ci şi a găsirii direcţiei în care trebuie realizată ea. Modernizarea este percepută ca europenizare, în care sunt incluse o gamă întreagă de practici politice, economice şi culturale, caracteristice pentru sistemul democratic occidental.

Mulţumită protecţiei statului, industria cunoaşte un progres considerabil. O comisie industrială specială creată de Consiliul de Miniştri cercetează cu atenţie starea, nevoile şi perspectivele industriei bulgare, după care sunt aplicate o serie de măsuri pentru dezvoltarea sa. Sunt adoptate Legea minelor şi carierelor, Legea bogăţiilor naturale (1892), începe să se lucreze la o Lege pentru sprijinirea industriei locale etc. În această perioadă se iniţiază practica alocării de împrumuturi cu sau fără o dobândă mică pentru industrie. În 1892, la Plovdiv, este organizată prima expoziţie industrială şi agrară bulgară. Toate acestea se reflectă pozitiv asupra stării economiei bulgare.

Adoptarea Legii pentru încheierea unor tratate comerciale interstatale, precum şi a unor măsuri protecţioniste a înviorat şi stimulat comerţul local. Acest fapt este ajutat şi

de acordurile semnate cu Anglia, Germania, Belgia, Elveţia, Franţa, Austro-Ungaria. Acordurile comerciale nu sunt doar un succes economic pentru Bulgaria, ci şi o importantă victorie pe plan internaţional, deoarece ele se semnează prin încălcarea dispoziţiilor Tratatului de la Berlin şi în ciuda împotrivirii Înaltei Porţi. Un nou imbold a primit şi comerţul extern al Bulgariei. Începe construirea porturilor Varna şi Burgas.

Impulsionarea producţiei bulgare este combinată cu atragerea de investiţii străine. În această perioadă sunt puse bazele politicii împrumuturilor de stat. Primele împrumuturi sunt încheiate cu bănci din Londra şi Viena, iar cu banii obţinuţi începe construirea unei infrastructuri moderne a Bulgariei, rutieră şi feroviară.

Transformarea Bulgariei într-un stat european este un proces care capătă profunzime şi amploare în timpul guvernării lui Ştefan Stambolov. Grijile guvernului nu ocolesc şi sfera învăţământului şi a culturii. Este votată Legea învăţământului superior, mulţumită căreia, la 1 octombrie 1888, îşi deschide porţile Şcoala Superioară din Sofia — viitoarea universitate. În această perioadă începe şi crearea primelor organizaţii profesionale ale artiştilor bulgari — cele ale arhitecţilor şi pictorilor. De o importanţă deosebită este Legea educaţiei naţionale, care stă la baza succeselor importante ale educaţiei bulgare, în pregătirea şi dezvoltarea intelectualităţii locale. În 1900, ea reprezintă deja 6% din populaţia activă a ţării — un indice cu serioase dimensiuni europene.

Politica externă a lui Ştefan Stambolov este dictată de interesele naţionale ale Bulgariei. În prim plan apare necesitatea apărării cu fermitate a independenţei ţării, care înseamnă apărarea Unirii şi recunoaşterea legitimităţii noului principe. Intrat într-un puternic conflict cu diplomaţia

rusă, premierul dă clar de înţeles capitalelor europene că toate acţiunile din sfera politică şi economică sunt „treburi interne" ale Bulgariei şi nu sunt subordonate intereselor lor. Izolarea pe plan extern a Bulgariei începe, treptat, să dispară. Deşi în calitate de persoană privată, principele bulgar este primit de împăratul Franz Iosif şi de regina Victoria, iar Stambolov face o vizită fără precedent la Istanbul unde este primit de sultan.

Politica lui Stambolov în privinţa problemei naţionale este una realistă. În această etapă este imposibilă unirea directă cu Macedonia şi Tracia Orientală. De aceea, statul îşi concentrează eforturile în sfera culturală şi de educaţie, în scopul menţinerii unităţii spirituale şi etnice a bulgarilor. Urmând linia abilă a loialităţii faţă de Înalta Poartă, combinată cu un spirit categoric şi intransigenţă în privinţa apărării cu fermitate a drepturilor conaţionalilor săi, Stambolov reuşeşte să obţină numirea unor mitropoliţi la Skopje, Bitolia şi Ohrida, a unor episcopi la Veles şi Nevrokop. Sunt recunoscute, oficial, şcolile bulgare şi comunităţile religioase bulgare, iar sultanul Abdul Hamid al II-lea emite trei iradele[46] prin care se garantează autonomia şcolilor bulgare.

Poziţia lui Stambolov este fermă şi în privinţa nescindării teritoriului etnic bulgar din Macedonia şi Tracia Orientală. Propunerile Greciei şi Serbiei, adresate Bulgariei, pentru formarea unei alianţe împotriva Turciei, pe baza unei împărţiri anticipate a celor două teritorii, se lovesc de refuzul de principiu al premierului bulgar.

Succesele economice şi pe planul politicii externe ale guvernului Stambolov se datorează calităţilor personale ale premierului şi modului cum a dus la bun sfârşit marile

[46] Iradea — act emis de cancelaria sultanului, având sens de Aprobare. (n. t.)

sarcini pe care Bulgaria trebuia să le rezolve. Aceasta impune folosirea unor măsuri nepopulare care, în politica internă, constau în limitarea unor principii democratice şi înăbuşirea oricărei manifestări de opoziţie. Aproape întreaga guvernare a lui Ştefan Stambolov este marcată de contradicţiile dintre acesta şi oponenţii săi, fapt care provoacă tensiuni în viaţa publică a ţării.

În asemenea condiţii, în Bulgaria creşte nemulţumirea faţă de guvernarea lui Stambolov. Principele care, în ciuda eforturilor maxime depuse de Ştefan Stambolov, nu a primit recunoaşterea oficială dorită din partea ţărilor europene, începe tot mai clar să se alăture opoziţiei, din ce în ce mai unite. Consolidarea puterii principelului impune tot mai mult necesitatea normalizării relaţiilor bulgaro–ruse, principala piedică fiind poziţia premierului.

Criza de putere devine iminentă prin noua demisie a premierului, care consideră că, şi de această dată, nu îi va fi acceptată de Ferdinand. În mod neaşteptat pentru Stambolov, la 18 mai 1894, principele îi acceptă demisia şi îl însărcinează pe Constantin Stoilov — liderul Partidului Popular — cu formarea noului guvern. Astfel, se pune punct guvernării de şapte ani a lui Ştefan Stambolov, care în vara următoare, este ucis cu brutalitate.

Punctele de vedere ale lui Ştefan Stambolov, în privinţa unei politici naţionale şi economice independente, vor găsi adepţi şi continuatori.

În planul politicii externe, guvernarea lui Constantin Stoilov este marcată de normalizarea relaţiilor bulgaro–ruse. În 1896, Ferdinand este recunoscut de Sankt Petersburg drept principe legitim. Preţul acestei recunoaşteri îl reprezintă botezarea moştenitorului tronului, Boris, în rit ortodox şi modificarea, în acest sens, a articolului 38 din constituţie. Indiferent de acest succes,

încrederea reciprocă dintre Bulgaria şi Rusia nu va mai fi aceeaşi ca în primii ani de după eliberare.

Politica economică a guvernului lui Constantin Stoilov continuă linia de încurajare a industriei locale, a investiţiilor, a comerţului şi a agriculturii. Continuitatea pe linia guvernării anterioare dă un nou avânt dezvoltării stabile şi moderne a economiei naţionale. Politica de stimulare capătă expresie prin adoptarea Legii privind încurajarea industriei locale, prin acordurile comerciale semnate cu Germania, Anglia, Rusia, Austro-Ungaria şi Franţa. Politica de protecţionism devine o practică obişnuită, care duce la consolidarea poziţiilor producătorilor locali.

Politica în privinţa problemei naţionale urmează, de asemenea, linia tactică a lui Stambolov. De la sultan sunt obţinute numirile a trei noi mitropoliţi bulgari la Bitolia, Debăr şi Strumiţa, dublate de deschiderea unor reprezentanţe economice la Skopje, Bitolia şi Salonic. Guvernul s-a pronunţat ferm în favoarea principiului adoptat, cel al integrităţii Macedoniei, în timpul reizbucnirii Crizei Orientale şi a războiului greco–turc, care a urmat. Dorinţele manifestate de Grecia şi Serbia pentru împărţirea Macedoniei în schimbul promisiunilor pentru acţiuni comune împotriva Înaltei Porţi se lovesc de refuzul categoric al Sofiei.

Politica internă a guvernului este îndreptată spre restabilirea normelor democratice în viaţa publică, limitate în timpul guvernării lui Ştefan Stambolov. Este votată o amnistiere a deţinuţilor politici, partidele politice îşi normalizează activitatea, este înlăturată cenzura presei, a cuvântului, adunărilor şi asocierilor. Datorită acestui fapt, la sfârşitul secolului al XIX-lea, se formează, în linii generale, structura politică a vieţii publice din Bulgaria. Marii comercianţi, industriaşi şi bancheri sunt coloana vertebrală a

Partidului Popular, în frunte cu Constantin Stoilov, un politician de tip european. Partidul Liberal se scindează în trei formaţiuni, între care nu există mari diferenţe de principii. Elementele de legătură dintre Partidul Popular Liberal, în frunte cu Dimităr Grekov, Partidul Liberal, condus de Vasil Radoslavov şi Partidul Tânăr Liberal, cu Dimităr Toncev lider, sunt suspiciunea faţă de intenţiile Rusiei în privinţa Bulgariei şi atitudinea pozitivă faţă de o guvernare cu „mână forte" Centrul politic este ocupat de Partidul Democratic, al cărui conducător, Petko Karavelov, este adeptul unei politici moderate. Elita gravitează în jurul Partidului Radical Democrat, al lui Naicio Ţankov, iar rusofilii extremişti formează Partidul Liberal Progresist. Ideologii şi liderii săi, Dragan Ţankov şi Stoian Danev, mizează în totalitate pe Rusia şi pe ţarul rus. În 1899, se formează Uniunea Populară Agrariană Bulgară, ca reprezentant al intereselor ţărănimii bulgare. Acest pestriţ spectru politic este completat şi de Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Bulgaria care, în 1903, se scindează în socialiştii „largi" şi cei „strâmţi." [47]

Diversitatea formaţiunilor politice subliniază cadrul unei societăţi pluraliste dezvoltate — expresie a consolidării principiilor şi obiceiurilor democratice în Bulgaria. Pe de altă parte, existenţa atât de multor partide duce la stânjenirea vieţii politice, la dese rocade la vârfurile puterii. Într-o perioadă cu puţin mai mare de un deceniu — între 1899 şi 1911 — s-au schimbat 12 cabinete, conduse de nouă premieri. Puterea executivă începe să fie exercitată de partide şi coaliţii de partide cu cele mai diverse ideologii

[47] Asemenea altor mişcări socialiste din Europa începutului de secol XX, Partidul Muncitoresc Social–Democrat din Bulgaria se scindează din cauza celor două mari curente existente: cel dogmatic („strâmt") şi cel liberal („larg"). (n. t.)

şi programe, care, câteodată, se şi bat cap în cap, fapt ce influenţează stabilitatea guvernelor.

Secolul al XX-lea începe cu o criză agrară, care cuprinde întreaga lume. Ea se reflectă asupra stabilităţii financiare a Bulgariei şi afectează cel mai greu agricultura. În unele sate izbucnesc răzmeriţe care sunt înăbuşite prin folosirea forţei armate. Pentru prima dată în noua istorie a ţării, un guvern foloseşte armata bulgară ca mijloc de rezolvare a unor chestiuni interne.

Guvernarea democraţilor şi liberal-progresiştilor din 1901–1903 se caracterizează prin eforturile de căutare a unei ieşiri din criză şi de calmare a tensiunilor sociale din ţară. În această perioadă se definitivează structura sistemului educaţional bulgar.

Al doilea regim de tip Stambolov are, succesiv, patru premieri, care se află în fruntea puterii executive din mai 1903 până în ianuarie 1908. Această perioadă coincide cu un considerabil avânt economic al Bulgariei, care cuprinde sferele producţiei industriale, comerţul, agricultura, educaţia, transportul şi construcţiile. Capitalul investit în industrie creşte de aproape opt ori, se dezvoltă profilul întreprinderilor în industria de prelucrare, se lărgeşte şi se îmbunătăţeşte infrastructura din ţară. Se formează o reţea de camere comerciale şi industriale şi de alte structuri economice. Activitatea legislativă a Adunării Naţionale în sfera economică este diversificată şi efectivă. În conformitate cu modelul european, este introdus sistemul impozitelor indirecte, este adoptată Legea pentru exploatarea terenurilor comunale, începe să se aplice monopolul de stat asupra mărfurilor de import. Politica de protecţionism a guvernelor îi favorizează pe agricultori, se semnează noi acorduri comerciale cu o serie de state europene. Acest

fapt duce la pătrunderea mărfurilor bulgare pe piaţa europeană şi la mărirea balanţei comerţului exterior.

În acest timp, Bulgaria se transformă într-un stat cu o structură administrativă modernă. Sunt reformate poliţia, justiţia, administraţia locală. Legile pentru păstrarea sănătăţii publice şi pentru protecţia muncii femeilor şi copiilor aşază Bulgaria în rândul ţărilor cu asigurare socială şi de sănătate dezvoltată.

Formarea forţelor armate pe criterii moderne reprezintă o preocupare permanentă a tuturor guvernelor de după eliberare. A doua guvernare de tip Stambolov nu se îndepărtează de la punctul de vedere că rezolvarea sarcinilor naţionale este de neconceput fără o armată bine înarmată şi instruită. Cheltuielile financiare pentru modernizarea acesteia reprezintă aproape o treime din bugetul de stat din această perioadă. Cei mai talentaţi şi mai de perspectivă ofiţeri bulgari sunt trimişi la studii în şcolile şi academiile militare din Rusia, Germania, Franţa, Italia. Armata bulgară devine o serioasă forţă militară, de care trebuie să ţină cont toţi vecinii săi.

La sfârşitul primului deceniu al secolului al XX-lea, Bulgaria este o ţară cu o economie şi un sistem democratic destul de bine dezvoltate. În evoluţia sa istorică de la eliberare, ea face paşi decisivi pentru intrarea în familia statelor europene libere şi independente. Principala piedică în realizarea cu succes a acestor eforturi este statutul său de vasal al Imperiului otoman. Ideea proclamării independenţei Bulgariei este prezentă în societate imediat după Unirea din 1885. De câteva ori, politicienii bulgari au făcut încercări de a pune această problemă dureroasă în atenţia şefilor de stat europeni, fără succes însă.

Momentul politic favorabil apare în toamna lui 1908, după succesul revoluţiei „Junilor turci" din Imperiul

otoman. Premierul Alexandăr Malinov şi politicienii bulgari au apreciat foarte corect modificările survenite în situaţia internaţională şi oportunităţile oferite Bulgariei. La 22 septembrie 1908, în vechea capitală, Veliko Târnovo, Bulgaria este proclamată drept stat independent, iar Ferdinand drept „ţar" al tuturor bulgarilor[48]. După câteva luni de negocieri dramatice, Înalta Poartă recunoaşte independenţa Bulgariei. Prin note diplomatice adresate Ministerului bulgar de Externe, una după alta, marile puteri acceptă actul săvârşit. Bulgaria devine un stat suveran, iar bulgarii sunt puşi în faţa ultimei şi celei mai mari provocări — realizarea unităţii naţionale.

III. Extaz şi tristeţe

În 30 de ani de exprimare liberă din punct de vedere politic, economic şi cultural, Bulgaria a obţinut o serie de succese remarcabile. Evoluţia normală a naţiunii şi statului este puternic stânjenită de hotărârea Congresului de la Berlin, care rupe în mai multe părţi etnosul şi teritoriul bulgar. De la eliberare încolo, unirea acestora într-un singur întreg devine motorul politicii externe bulgare. În programele tuturor forţelor politice, indiferent dacă sunt la putere sau în opoziţie, problema naţională ocupă un loc central.

Evoluţia istorică specifică a Bulgariei, precum şi schimbările survenite în relaţiile internaţionale au concentrat, treptat, problema naţională numai asupra bulgarilor din Macedonia. Caracterul bulgar al regiunii este confirmat de studii istorice şi demografice, care determină că etnosul bulgar reprezintă 62% din populaţia Macedoniei. În

[48] În realitate lui Ferdinand i s-a recunoscut doar titlul de rege şi nu cel dorit de „ţar" (împărat). (n. red.)

Tracia Orientală, bulgarii reprezintă 42% din populaţie. Cercetători şi observatori europeni imparţiali au confirmat aceste constatări.

Activitatea guvernelor bulgare în domeniul activităţii educaţionale şi religioase a întâlnit înţelegerea deplină şi ajutorul Exarhatului din Macedonia şi Tracia Orientală, singura instituţie recunoscută legitim a bulgarilor aflaţi în graniţele imperiului. Condus de exarhul Iosif I, Exarhatul duce o luptă aprinsă, timp de decenii, cu Înalta Poartă şi cu Patriarhia greacă şi apără cu fermitate drepturile bulgarilor rămaşi, politic şi cultural, prin voinţa marilor puteri sub stăpânire străină.

Lupta îndelungată pentru un învăţământ şi o biserică bulgară dă rezultate pozitive. Până la sfârşitul secolului al XIX-lea se dezvoltă puternic instituţiile exarhice, sunt desemnaţi şapte mitropoliţi în ţinuturile bulgare din graniţele Imperiului otoman. În lupta împotriva propagandei greceşti şi sârbeşti, deschiderea de şcoli bulgare are o importanţă hotărâtoare pentru păstrarea caracterului spiritual şi cultural al Macedoniei şi Traciei Orientale. La începutul secolului al XX-lea, şcolile bulgare din Macedonia şi Tracia Orientală ating cifra impresionantă de 942. În acestea învăţau mai mult de 30 000 de şcolari, educaţi de aproape 1500 de învăţători.

Paralel cu dezvoltarea activităţii şcolare şi bisericeşti bulgare se prefigurează ideea că doar împletirea acesteia cu lupta armată poate da sorţi de izbândă ideii de unitate. Pe tradiţia luptei de eliberare naţională de dinainte de 1877, în octombrie 1893 se formează, la Salonic, Comitetul revoluţionar bulgar din Macedonia şi Tracia Orientală, în frunte cu dr. Hristo Tatarcev. După câţiva ani, comitetul adoptă un nou nume, cu care va rămâne în istorie — Organizaţia revoluţionară internă din Macedonia şi Tracia

Orientală (V.M.O.R.O.). Deoarece se temea de împotrivirea marilor puteri şi a Turciei, V.M.O.R.O. sprijină ideea autonomiei Macedoniei şi Traciei Orientale, ca o etapă a viitoarei uniri cu Bulgaria. Este constituită o reţea largă de comitete săteşti, orăşeneşti şi regionale, sunt organizate cete înarmate şi o poliţie locală, se creează o poliţie secretă şi propriile tribunale. Începe acţiunea de pregătire a viitoarei revoluţii de eliberare.

Activiştii V.M.O.R.O. înţeleg foarte clar că fără sprijinul statului bulgar este imposibilă atingerea scopurilor propuse. Comitetele „Unitate" şi numeroasele organizaţii macedonene, formează, după căderea guvernului lui Stambolov, în 1895, la Sofia, Comitetul Suprem Macedonean (V.M.K.), având drept conducător pe Traiko Kitancev. Între V.M.O.R.O. şi V.M.K. există legături şi o coordonare a activităţii, însă şi diferende asupra unor probleme de ordin tactic sau practic. Un rezultat al pripelii de care a dat dovadă V.M.K. îl reprezintă organizarea şi desfăşurarea răscoalei de la Gorna Djumaia, în toamna lui 1902. Nu se ţine cont de situaţia internaţională nefavorabilă şi de lipsa pregătirii populaţiei pentru acţiuni armate decisive. Răscoala este înăbuşită şi mii de refugiaţi îşi caută salvarea şi adăpost în Bulgaria.

Situaţia din Macedonia devine tot mai tulbure şi violentă în urma ciocnirilor dintre cetele V.M.O.R.O. şi trupele turceşti. În acest context, Sankt Petersburgul şi Viena propun un proiect de reforme pentru poliţie şi jandarmerie. Acestea sunt însă măsuri paliative, care nu pot duce la o îmbunătăţire radicală a vieţii populaţiei.

Escaladarea situaţiei influenţează starea de spirit a conducerii V.M.O.R.O. La începutul lui 1903, congresul organizaţiei hotărăşte declanşarea unei răscoale generale, programată în vara aceluiaşi an. În rândul conducătorilor

V.M.O.R.O. nu există consens în această chestiune. După câteva luni dramatice, folosite pentru pregătire, la 2 august (ziua Sf. Ilie) 1903 izbucneşte răscoala, care cuprinde regiunea revoluţionară Bitolia. La început, răscoala are succes, sunt eliberate aproape toate regiunile muntoase din regiunile Bitolia, Ohrida, Kicevo. Oraşul Kruşova este cucerit de răsculaţi, care instaurează o conducere revoluţionară provizorie.

La 19 august — ziua Schimbării la faţă — este declanşată răscoala şi în Tracia Orientală. Multe sate din regiunea munţilor Strandja şi două mici orăşele de pe malul Mării Negre sunt eliberate de sub tutela garnizoanelor turceşti. La 14 septembrie — ziua Sf. Cruci — răscoala izbucneşte şi în comitatul revoluţionar Seres.

Situaţia internaţională este extrem de nefavorabilă pentru acţiuni revoluţionare. Marile puteri se pronunţă pentru păstrarea integrităţii Imperiului otoman. Austro-Ungaria şi Rusia previn Bulgaria să nu se amestece în acest conflict. Pusă într-o asemenea situaţie, Bulgaria nu poate acorda ajutor militar direct, nici sprijin diplomatic pentru răsculaţi. Pe de altă parte, Turcia dispune de o considerabilă putere militară şi economică, care decide soarta luptei. Ciocnirile dintre răsculaţi şi trupele regulate turceşti continuă timp de aproape trei luni. În cele din urmă, răscoala este înăbuşită cu cruzime. Sunt ucise mai mult de 4 600 de persoane, sunt distruse peste 200 de sate bulgare. Mai mult de 30 000 de refugiaţi îşi caută salvare şi adăpost în Bulgaria.

Cu trecerea anilor, pentru Sofia devine tot mai clar că nu este posibilă rezolvarea problemei naţionale pe calea răscoalei armate sau prin tratative diplomatice. În Tracia Orientală şi, în special, în Macedonia trupele turceşti poartă un război de distrugere a mişcării de eliberare naţională. Este vizibil pericolul „debulgarizării" ambelor

regiuni. Încercările de reformare a Imperiului otoman, în 1903, eşuează.

Bulgaria începe să privească războiul cu Turcia drept singura modalitate posibilă pentru desăvârşirea unităţii naţionale. Alianţa dintre statele balcanice, îndreptată împotriva Imperiului otoman, garantează un final pozitiv pentru viitoarea acţiune militară. Iată de ce eforturile guvernului bulgar se concentrează asupra formării unei coaliţii în care să intre Serbia şi Grecia. Constituirea unei alianţe balcanice este sprijinită de marile puteri, iar fiecare dintre acestea are propria motivaţie.

În prima jumătate a anului 1912, Alianţa Balcanică este deja o realitate. În negocierile cu Serbia şi Grecia, guvernul bulgar renunţă la principiile aplicate mulţi ani, anume cele legate de neîmpărţirea Macedoniei. Tratatele încheiate cu aceste două state sunt urmate de o înţelegere verbală cu Muntenegru. Armatei bulgare îi revine principala greutate a războiului, aceea de a se lupta în direcţia principalei ofensive — spre capitala Istanbul. În ciuda unei realităţi evidente, principalele sale forţe militare sunt îndreptate spre teatrul operativ din Tracia, în timp ce trei pătrimi din bulgarii aflaţi sub stăpânire otomană locuiesc în Macedonia.

Până în ultimul moment, aliaţii tind să evite războiul şi insistă în faţa Înaltei Porţi să pună în practică reformele prevăzute încă prin Tratatul de la Berlin. Drept răspuns, Istanbulul decide ruperea relaţiilor diplomatice cu Sofia, Atena şi Belgradul. La 5 octombrie 1912, războiul izbuneşte.

În câteva luni, armata bulgară dă o serioasă lovitură militară armatei turceşti. Fortăreţele Lozengrad şi Adrianopol, considerate inexpugnabile, cad în mâinile soldaţilor bulgari. Aliaţii obţin, de asemenea, mari succese în Macedonia, Epir şi Tesalia. Pusă în faţa unei înfrângeri totale, Turcia cere

pace, care este semnată, la 17 mai 1913, la Londra. Istanbulul acordă popoarelor balcanice teritoriile de la vest de linia Midia–Enos şi insulele din Marea Egee. Tratatul de pace nu ţine cont de achiziţiile teritoriale obţinute în timpul operaţiunilor militare. La două zile după semnarea sa, Grecia şi Serbia încheie o alianţă îndreptată împotriva Bulgariei. România şi Muntenegru, fiecare cu pretenţii faţă de teritorii bulgăreşti, au aderat la noua coaliţie[49].

Abia se termină un război şi izbucneşte altul — de data aceasta între aliaţii de până mai ieri. La 16 iunie 1913 încep acţiunile militare ale armatei bulgare împotriva poziţiilor sârbe şi greceşti de pe valea râului Vardar şi din oraşul Salonic. În ţară se instaurează o criză politică: guvernul lui Stoian Danev este înlocuit de cel condus de dr. Vasil Radoslavov. Ciocnirile au un succes schimbător pentru ambele părţi, până în momentul în care armata bulgară întreprinde o nouă ofensivă victorioasă. Armata greacă este pusă în faţa unei înfrângeri militare şi de aceea regele Constantin începe să ceară pace. Neaşteptat, se amestecă armata română, care pătrunde pe teritoriul bulgar.[50] Neîmpiedicată, aceasta ajunge până aproape

[49] România s-a pronunţat pentru păstrarea statu-quo-ului în Balcani, ca singură garanţie de menţinere a rolului său predominant în regiune. Guvernul român a solicitat o compensaţie teritorială în dauna Bulgariei, care devenea extrem de puternică din punct de vedere militar. Ambiţiile Bulgariei în Macedonia şi îmbunătăţirea relaţiilor cu Rusia constituiau o permanentă sursă de nelinişte la Bucureşti. Carol I nu dorea consolidarea influenţei ruseşti în Balcani şi o Românie prinsă între state slave. Bucureştiul dorea păstrarea echilibrului balcanic şi solicita securizarea frontierei sale sudice. România a participat la al doilea război balcanic şi dintr-un alt motiv important, respectiv problema românismului balcanic, în primul rând, prezenţa numeroşilor români din Macedonia. (n. t.)

[50] Intrarea României în acest conflict nu este atât de surprinzătoare pe cât afirmă autorul. La începutul lui 1913 au avut loc mai multe negocieri

de capitala regatului, Sofia. Lovitura pe la spate obligă guvernul bulgar să încheie un armistiţiu, urmat de tratative de pace la Bucureşti.

Încercarea de unire naţională se termină fără succes pentru Bulgaria. Tratatul de Pace de la Bucureşti acordă Serbiei, Turciei, Greciei şi României teritorii sfinte pentru bulgari. Dobrogea de Sud este dată vecinei de la Nord, Salonicul şi Seres — Greciei, Macedonia (cu excepţia regiunii Munţilor Pirin) trece în mîinile aliaţilor; fără a declara război, Turcia trece linia Midia–Enos şi cucereşte, din nou, teritorii bulgăreşti[51]. Poporul bulgar suferă prima catastrofă naţională din noua sa istorie.

În ciuda faptului că a pierdut războiul, Bulgaria rămâne o forţă militară şi economică de primă importanţă în Balcani. Poziţia geostrategică a ţării a transformat-o într-un factor important în cadrul conflictului care se contura între marile puteri. Statele din cadrul Antantei şi al Puterilor Centrale au început să exercite presiuni asupra Bulgariei pentru a o atrage fiecare de partea sa. Guvernul dr. Vasil

---

între Bucureşti şi Sofia pentru rectificarea, pe calea tratativelor, a graniţei terestre comune. Prin prevederile protocolului de la Petersburg, semnat la 26 aprilie/9 mai 1913, România şi Bulgária au convenit o rectificare teritorială prin care Silistra urma să intre în graniţele regatului român. Punerea în aplicare a acestui protocol a fost stopată de declanşarea celui de-al doilea război balcanic. Bucureştiul a avertizat Sofia că va acţiona cum crede de cuvinţă în cazul în care consideră că interesele sale sunt periclitate prin declanşarea unui nou conflict balcanic. În urma războiului, România şi-a sporit prestigiul datorită posturii de garant al echilibrului de putere din Balcani. (n. red.)

[51] Conform unei situaţii statistice din anul 1912, Dobrogea de Sud (Cadrilaterul) avea o populaţie de 282 778 persoane, dintre care 136 224 de turco-tătari, 121 925 de bulgari, 6662 de români, peste 11 000 de ţigani şi 7000 alte naţionalităţi. (n. t.).

Radoslavov nu s-a grăbit cu alegerea viitorului aliat şi a declarat neutralitatea după ce, la 15 iulie 1914, a început Primul Război Mondial. Politica externă bulgară ia în calcul interesul manifestat de cele două părţi şi pune, ca o condiţie prealabilă, satisfacerea solicitărilor legate de unitatea teritoriului şi a etnosului bulgar. Rezolvarea problemei naţionale bulgare devine direct dependentă de finalul războiului mondial şi de voinţa viitorilor învingători.

Victoriile Germaniei şi Austro-Ungariei în faza de început a războiului înclină balanţa în favoarea Puterilor Centrale. La acest fapt contribuie şi promisiunile ferme privind achiziţii teritoriale la sfârşitul războiului — obţinerea zonei disputate şi a celor nedisputate din Macedonia, ţinuturile bulgare până la Morava şi regiunea Timocului, Dobrogea de Sud. Prin tratatul de alianţă semnat la 24 august 1915 cu Germania, Bulgaria intră în război.

Angajarea politică şi militară alături de Puterile Centrale are consecinţe fatale pentru ţară. Bulgaria este de aceeaşi parte cu Austro-Ungaria şi Imperiul otoman, care au ieşit deja de pe scena politică iar destrămarea lor definitivă este doar o chestiune de timp. Deşi stabilă economic, Germania nu are resursele necesare pentru purtarea unui război îndelungat. Bulgaria este din nou în conflict cu vecinii săi sârbi, greci şi români. Ei nu au nici un fel de intenţii de a se despărţi de achiziţiile teritoriale obţinute pe seama poporului bulgar. În afară de acest lucru, coaliţia dintre Bulgaria, Turcia şi Puterile Centrale se împotriveşte, practic, întregii lumi. Antanta dispune de resurse diferite ca forţă şi posibilităţi — puterea financiară a Franţei, rezervele umane nesfârşite ale Rusiei, uriaşa flotă a Marii Britanii coloniale, care se împletesc cu potenţialul economic colosal al Statelor Unite.

După primele succese ale trupelor bulgare împotriva armatelor României, Greciei şi Serbiei, acţiunile militare iau

forma unui război de poziţii. Deoarece nu este pregătită pentru un război îndelungat, ţara este cuprinsă de o grea criză, care are consecinţe asupra capacităţii de luptă a armatei bulgare. În aceste condiţii, politicienii din Sofia încep să caute o ieşire din situaţia creată şi să scoată Bulgaria din acest conflict. Liderul Partidului Democratic, Alexandăr Malinov — partizan al alianţei cu Antanta — formează un nou guvern. Măsurile sunt însă foarte târzii. Situaţia devine de nestăpânit atunci când, la 15 septembrie 1918, forţele Antantei străpung linii defensive bulgare la Dobro Pole. Soldaţii diviziilor a III-a Balcanică şi a II-a Tracică părăsesc frontul şi se îndreaptă spre Sofia, pentru a se răzbuna pe guvernanţii vinovaţi de dezastru. Soldaţii răsculaţi sunt înfrânţi, însă prin aceasta se pune capăt unităţii de aproape 40 de ani dintre armată, popor şi administraţia de stat din Bulgaria. Unitatea aceasta, îndreptată spre rezolvarea problemei naţionale, rămâne de domeniul istoriei. După mai bine de 30 de ani de domnie, Ferdinand abdică în favoarea primului său fiu, Boris al III-lea.

La Conferinţa de Pace de la Paris, din noiembrie 1919, învingătorii impun învinşilor un tratat asupra căruia nu au nici dreptul de a obiecta. Serbia obţine noi teritorii bulgăreşti, Greciei îi este dată Tracia Apuseană, care lipseşte Bulgaria de ieşire la Marea Egee iar ţării îi sunt impuse insuportabile reparaţii de război, în timp ce armata bulgară este practic lichidată prin transformarea sa într-una de voluntari.

Bulgaria suferă cea de-a doua sa catastrofă naţională. Din nou eforturile pentru unitatea poporului şi a patriei sfârtecate nu sunt încununate de succes. Vinovate de acest lucru sunt partidele politice istorice, care îşi pierd din autoritate. În societatea bulgară destrămată îşi fac apariţia programe politice şi ideologii radicale. Ele încep să influenţeze puternic direcţiile de dezvoltare a ţării.

IV. Ani frământaţi

Primul Război Mondial se termină tragic nu numai pentru Bulgaria. Se prăbuşesc imperiile Romanovilor, Habsburgilor şi Hohenzollernilor. Nemulţumirea faţă de pacea nedreaptă şi criza economică provoacă o degradare a democraţiei şi liberalismului, care, la rândul său, alimentează devierile radicale de stânga şi de dreapta. Rusia, Germania şi Ungaria trec prin revoluţii şi contrarevoluţii sângeroase. În 1917, bolşevicii cuceresc puterea la Sankt Petersburg şi încep marele experiment al „dictaturii proletariatului" În Italia, fasciştii lui Mussolini pun bazele constituirii unui „stat corporatist". La München, naţional-socialismul şi Hitler fac primii paşi. Puternicile zguduituri sociale, politice şi economice se reflectă şi asupra Bulgariei.

Eşecul idealurilor naţionale provoacă ieşirea de pe scena politică a partidelor liberale. Mesajul social din programele Uniunii Populare Agrariene Bulgare (B.Z.N.S.) şi Partidului Comunist, precum şi faptul că aceste formaţiuni politice nu au nimic comun cu catastrofele militare fac ca ele să câştige tot mai mulţi adepţi în sânul societăţii bulgare. În condiţiile ruinării şi sărăcirii ţărănimii, care reprezintă aproape 80% din populaţia ţării, au loc alegeri pentru Adunarea Naţională. La data de 21 mai 1920, unul din liderii B.Z.N.S., Alexandăr Stamboliiski, devine prim-ministru al Bulgariei.

Guvernarea agrariană durează trei ani şi are loc sub semnul „teoriei de clasă" — o filozofie formulată de cei mai reprezentativi lideri ai uniunii în decursul multor ani. Nucleul acesteia îl reprezintă agricultorul, ca principală unitate economică a societăţii şi statului, precum şi ca motor al progresului social. Întreaga activitate legislativă a guvernului este îndreptată spre reformarea ţării şi a economiei în

conformitate cu programul B.Z.N.S. şi al punctelor sale de vedere asupra dezvoltării sociale. Este introdus impozitul proporţional pe venit, este creat un Consorţiu al comerţului cu produse cerealiere, este aplicată o reformă agrară, sunt adoptate legi pentru educaţia naţională.

Într-o mare măsură, politica acestui cabinet agrarian are consecinţe nefavorabile, atât asupra economiei naţionale, cât şi asupra guvernării B.Z.N.S. Reforma agrară prevede împroprietărirea a 80 000 de agricultori, însă, în practică, numai 18 000 de ţărani primesc pământ pentru a-l lucra. Noul sistem de impozitare dă o lovitură puternică burgheziei orăşeneşti mari şi mijlocii. Este limitată iniţiativa privată atât în domeniul comerţului extern cu cereale cât şi în privinţa proprietăţii pământului măsură care este în dauna unei economii normale de piaţă. Caracter contradictoriu au şi iniţiativele legislative din domeniul educaţiei şi culturii. Se aduce atingere şi dreptului sfânt al inviolabilităţii proprietăţii. Statul îşi asumă dreptul de expropiere a proprietăţii imobiliare din oraşe, atingându-se astfel interesele marelui capital din ţară.

Politica externă a lui Alexandăr Stamboliiski este orientată spre menţinerea de bune relaţii cu Anglia, SUA, Franţa şi Italia. Scopul este acela de a se câştiga bunăvoinţa acestora pentru menţinerea independenţei naţionale a Bulgariei, vulnerabilă după sfârşitul Primului Război Mondial. Normalizarea relaţiilor cu vecinii Bulgariei reprezintă o altă mare provocare. Un succes indiscutabil este eliberarea soldaţilor bulgari căzuţi în prizonierat în Iugoslavia. O idee originală a guvernului este crearea unor trupe de muncă. Prin această modalitate este găsită o variantă de evitare a clauzelor militare ale Tratatului de la Neuilly, care limitează menţinerea unei armate regulate în Bulgaria.

Eforturile guvernului de a menţine ieşirea la Marea Egee sunt sortite eşecului. Tracia Apuseană este acordată, definitiv, Greciei şi astfel se pune capăt speranţelor realizării problemei naţionale bulgare.

Politica guvernului agrarian provoacă tensiuni în relaţiile sociale din ţară. Provocarea unui antagonism artificial între agricultori şi proletariatul industrial, intelectuali, funcţionărime şi industriaşi pune faţă în faţă diferitele părţi ale societăţii bulgare. Nemulţumirea împotriva B.Z.N.S. cuprinde întreg spectrul politic — de la partidele democratice tradiţionale şi instituţia monarhică, până la Partidul Comunist. Schimbarea direcţiei pentru rezolvarea problemei naţionale, prin căutarea unei alianţe în persoana „duşmanului de moarte", Iugoslavia, şi ignorarea problemei macedonene îl plasează pe Stamboliiski în tabără opusă a revoluţionarilor din V.M.O.R.O.

Nemulţumirea faţă de metodele de guvernare ale B.Z.N.S. cuprinde şi mediile ofiţerilor, care s-au unit în cadrul Alianţei Militare, formată în 1919. Guvernării agrariene şi impunerii „dictaturii ţărăneşti" în Bulgaria i se opune concepţia unei puternice puteri de stat, care doreşte să i se garanteze relaţii sociale stabile. Aceleaşi puncte de vedere împărtăşeşte şi nou formata Înţelegere Populară, un partid politic care reuneşte intelectuali, foşti militari, personalităţi publice. La 9 iunie 1923, Alianţa Militară organizează o lovitură de stat în care participă şi cete ale V.M.O.R.O. Guvernul lui Stamboliiski este înlăturat iar premierul, ucis. Este format un cabinet din reprezentanţi ai Înţelegerii Populare, în frunte cu profesorul Alexandăr Ţankov. Principala sarcină a noii puteri este normalizarea vieţii politice şi economice din ţară. Largul sprijin social este o garanţie a realizării acestei sarcini. În acest scop se formează Înţelegerea Democratică, formaţiune în care se

contopesc unele din vechile partide tradiţionale, Înţelegerea Populară şi Alianţa Militară. În afara sa rămân partidele liberale, care preferă să-şi păstreze independenţa.

Noua coaliţie preia guvernarea ţării într-un moment în care adepţii B.Z.N.S. fac o încercare de a apăra guvernul înlăturat. Lupta armată a ţăranilor în unele regiuni din Plevna, Şumen şi Târnovo este repede înăbuşită de trupele regulate. La această situaţie contribuie şi Partidul Comunist, care îşi anunţă neutralitatea deplină faţă de aceste evenimente.

Curând după lovitura de stat, comuniştii renunţă la politica de pasivitate. Ei îşi însuşesc ideile bolşevice ale cuceririi puterii politice prin luptă armată şi instaurarea „dictaturii proletariatului." La dispoziţia Moscovei şi a Internaţionalei Comuniste, liderii partidului, Gheorghi Dimitrov şi Vasil Kolarov, încep organizarea unei răscoale armate împotriva noii puteri. Ea izbucneşte în prima jumătate a lunii septembrie 1923 şi, treptat, cuprinde părţi din regiunile Stara Zagora, Nova Zagora şi Cirpan. Cele mai înverşunate ciocniri se desfăşoară în Bulgaria de nord-vest unde oraşele Ferdinand, Lom, Biala Slatina şi Oreahovo sunt cucerite de comunişti şi aliaţii lor — agrarienii de stânga din B.Z.N.S. În cele din urmă, răscoala este înăbuşită cu preţul multor vieţi.

Schimbarea forţată de putere, de la 9 iunie 1923, şi răscoala care a urmat la scurt timp îşi lasă amprentă asupra întregii vieţi sociale din Bulgaria. Este încălcat sistemul parlamentar şi democratic din ţară, format şi dezvoltat în decursul anilor. Este accelerat ritmul de dezvoltare al agriculturii şi industriei, iar Bulgaria depăşeşte, în această privinţă, unele state vecine. Stabilitatea internă este însoţită de metode care au o influenţă puternică asupra dezvoltării Bulgariei ca stat democratic. În deplină

contradicţie cu spiritul Constituţiei de la Târnovo, în 1924, este adoptată o lege privind protecţia statului, care rămâne în vigoare până la 9 septembrie 1944. Ea reprezintă începutul unei legislaţii represive în viaţa publică, deoarece limitează libertăţile civice, din considerente politice.

Primul căzut sub incidenţa acestei legi este Partidul Comunist, care este scos în afara legii. Mai târziu, sunt desfiinţate şi toate formaţiunile sale sindicale şi politice legale. Răspunsul îl reprezintă pregătirea unei noi răscoale armate şi atentatul de la biserica „Sf. Duminică" din Sofia, în urma căruia îşi pierd viaţa mai mult de 160 de persoane. Guvernul reacţionează prin arestarea a aproape 13 000 de comunişti, agrarieni de stânga şi apolitici, dintre care mulţi sunt executaţi fără a fi judecaţi.

Al doilea cabinet al partidului Înţelegerea Democratică (1926–1931), condus de Andrei Liapcev şi cele două guverne ale Blocului Popular (1931–1934), în frunte cu Alexandăr Malinov şi Nikola Muşanov, aduc o relativă linişte în ţară. Este adoptată o amnistiere a deţinuţilor politici, iar activitatea legislativă energică revigorează şi mai mult economia. Revizuirea pe cale paşnică a Tratatului de la Neuilly reprezintă nucleul politicii externe bulgare din această perioadă. Diplomaţia bulgară caută motivaţie pentru acest lucru prin principiile înscrise în documentele Societăţii Naţiunilor. Trăgând învăţăminte din cele două catastrofe naţionale, politicienii bulgari şi-au apărat cu fermitate principiul de neaderare la alianţele politico–militare. Normalizarea vieţii publice îşi găseşte expresie şi în activizarea partidelor liberale, în organizarea unor formaţiuni legale — politice şi sindicale — ale Partidului Comunist. Uniunea Agrariană se destramă în mai multe organizaţii şi fiecare dintre acestea intră în confruntarea politică pentru obţinerea puterii.

Criza economică mondială de la sfârşitul anilor '20 lasă urme adânci în viaţa economică şi politică din Bulgaria. Depresiunea economică polarizează, o dată în plus, societatea bulgară. Ca o contrapondere la Partidul Comunist, se manifestă Mişcarea Social-Populară, de extremă dreapta, a profesorului Alexandăr Ţankov, şi cercul politic „Zveno" (Veriga). În programele lor îşi găsesc loc unele idei ale fascismului italian şi nazismului german.

Fără serioase rădăcini sociale şi fără influenţă, adepţii schimbărilor radicale şi-au orientat activitatea spre impunerea unei guvernări autoritare. Începutul este dat de lovitura de stat de la 19 mai 1934, realizată de Alianţa Militară şi „Zveno". Guvernul, în frunte cu Kimon Gheorghiev, instituie un sistem politic şi economic asemănător celor totalitare din Italia şi Rusia sovietică. Lipsa unor condiţii economice şi sociale necesare nu au permis ideologiilor totalitare împrumutate să se transforme în politică de stat. În mediile guvernanţilor îşi găsesc drum, tot mai mult, idei republicane, care intră în conflict cu instituţia monarhică.

Teama de a-şi pierde coroana intensifică activitatea politică a lui Boris al III-lea. Căpătând o experienţă considerabilă ca monarh şi dorind să guverneze, nu numai să domnească, el reuşeşte să-i îndepărteze pe militari de la putere, după un an şi jumătate. Regele începe să desemneze guverne şi să instaureze un regim personal în ţară. Puterea autoritară militară evoluează, transformându-se într-o formă de monarhie autoritară.

Noul premier desemnat, Gheorghi Kioseivanov, guvernează Bulgaria până la începutul lui 1940. Indiferent de schimbarea cabinetelor, actele guvernelor anterioare — suspendarea Constituţiei, dizolvarea Adunării Naţionale, interzicerea activităţii partidelor politice, care mai sunt

reprezentate doar de liderii lor şi de cei mai cunoscuţi membri, lichidarea activităţii sindicale independente, care au dus la distrugerea regimului parlamentar–constituţional din ţară — nu au fost abrogate. În aceşti ani, Bulgaria desfăşoară o politică externă de apropiere de Iugoslavia şi de neaderare în relaţiile cu marile puteri şi cu grupările militare. Foarte atente sunt relaţiile cu Germania, care începe clar să dea semne că se pregăteşte de un nou război. Cu Al Treilea Reich, Bulgaria începe să întreţină intense relaţii economice. Exportul de materii prime pentru marea piaţă germană are un efect pozitiv asupra situaţiei economice a industriei şi agriculturii bulgare. Prin aceasta, Bulgaria cade în sfera de interese a Berlinului.

V. Decizii cruciale

În ajunul şi în perioada de început a celui de Al Doilea Război Mondial, Bulgaria este pusă în faţa unei alegeri hotărâtoare. De stabilirea partenerului strategic al ţării depinde surmontarea consecinţelor celor două catastrofe naţionale, precum şi viitorul ţării. În practică, alegerea este determinată, din start, de atitudinea marilor state faţă de sistemul de tratate de la Versailles. Fără a avea relaţii militare cu Germania, Bulgaria se orientează spre această ţară. Politica faţă de Germania se bazează pe interesul comun al revizuirii statu-quo-ului impus şi pe modificarea graniţelor în favoarea celor două ţări dezavantajate în 1919. Cu ajutorul celui de Al Treilea Reich, guvernul obţine un mare succes diplomatic. După discuţii îndelungate, Bulgaria reuşeşte să recapete Dobrogea de Sud — un teritoriu pur bulgăresc, care a fost dat României prin

prevederile Tratatului de la Bucureşti şi ale celui de la Neuilly.

La începutul războiului, Sofia şi-a declarat deplina neangajare faţă de grupările aflate în conflict. Noul cabinet bulgar, condus de profesorul universitar Bogdan Filov, precum şi regele Boris sunt supuşi presiunilor venite dinspre Berlin şi Moscova. Acestea cresc considerabil în toamna lui 1940, după victoria Germaniei pe frontul apusean. Bulgaria îşi apără diplomatic, însă ferm, politica de neangajare faţă de blocurile aflate în război.

Situaţia se schimbă radical în primăvara anului următor. Speranţa fragilă a păstrării unei „neutralităţi cu simpatie" faţă de Germania dispare atunci când Balcanii devin teatru de operaţiuni militare asupra Bulgariei planează pericolul ocupaţiei naziste. Germanofil convins, primul ministru Filov semnează, la 1 martie 1941, protocolul de aderare a ţării la axa Roma – Berlin – Tokyo. În aceeaşi zi, trupele celui de Al Treilea Reich trec Dunărea, înspre Grecia. Conform celor semnate, armata bulgară nu participă la acţiunile militare din Balcani. Abia după ce Grecia şi Iugoslavia au dispărut de pe harta politică a Europei, în teritoriile ţinuturilor vestice bulgare, ale Macedoniei din regiunea Vardar şi ţărmul Mării Egee se instituie un regim de administraţie bulgară. Boris al III-lea este proclamat „ţar unificator", iar trupele bulgare sunt întâmpinate ca nişte eliberatori de către populaţia recunoscătoare.

Bulgaria este un aliat neangajat din punct de vedere militar al Pactului Tripartit, însă realităţile războiului şi relaţiile dintre marile puteri implicate dictează evenimentele din ţară. Ele vor stabili viitoarea sa soartă istorică. Atacul Germaniei asupra Uniunii Sovietice, în vara lui 1941, activează Partidul Comunist Bulgar, care începe lupta armată împotriva puterii de stat. Intrarea Americii de

partea coaliţiei antihitleriste îndeamnă Berlinul să ceară Bulgariei, pe un ton vehement, să-şi asume mai activ angajamentele de aliat. La 12 decembrie 1941, Sofia cedează în faţa ultimatumului german şi declară un război „simbolic" SUA şi Marii Britanii.

Politica guvernului, care este influenţată de o serie de factori şi situaţii obiective şi subiective, pune la încercare suveranitatea de stat a Bulgariei, care depinde de rezultatul final al conflictului dintre Pactul Tripartit şi coaliţia antihitleristă. Ca şi în timpul Primului Război Mondial, Bulgaria se trezeşte, din nou, pusă în faţa unei coaliţii mondiale. De data aceasta, în cadrul coaliţiei convieţuiesc democraţiile de frunte şi Rusia stalinistă, fapt care nu schimbă voinţa lor comună şi scopul de a lupta până la înfrângerea totală a Germaniei, Italiei şi Japoniei. Bulgaria este singurul aliat al celui de Al Treilea Reich care nu rupe relaţiile diplomatice cu URSS şi nu trimite trupe pe frontul de răsărit. Indiferent de acest lucru, Bulgaria este tratată ca o ţară beligerantă, fapt care va avea profunde consecinţe pentru viitorul său.

Viaţa socială din Bulgaria, în această perioadă, este marcată de un eveniment care nu are analog în anii celui de Al Doilea Război Mondial. În planurile pentru supremaţia mondială şi ale unui „Reich de o mie de ani", Hitler insistă pentru „rezolvarea definitivă a problemei evreieşti în Europa." Milioane de evrei îşi găsesc moartea în lagărele de concentrare răspândite în întreaga Europă. Supus la presiuni din partea Berlinului, Adunarea Naţională bulgară adoptă o Lege privind protecţia naţiunii, care, într-o mare măsură, copiază legislaţia nazistă antievreiască. Potrivit acestui act normativ, evreii din Bulgaria sunt supuşi unor constrângeri administrative, judiciare, financiare, de învăţământ şi de proprietate.

Pentru cel de Al Treilea Reich, această atitudine este insuficientă şi insistă pentru deportarea a 20 000 de evrei din Macedonia din regiunea Vardarului şi din ţinuturile de lângă Marea Egee, care nu sunt recunoscuţi drept supuşi bulgari. Deşi aflate sub control administrativ bulgar, ambele regiuni sunt, de fapt, ocupate de trupele germane. Acest fapt determină soarta a 11 363 de persoane, care sunt trimise în lagărele morţii.

Întregul popor bulgar se ridică în apărarea evreilor din ţinuturile regatului, atunci când sunt dezvăluite planurile Berlinului de distrugere a acestora. Reprezentanţi ai tuturor partidelor politice din ţară, Biserica bulgară, deputaţi, se împotrivesc acestor intenţii monstruoase. În această luptă, un rol important îl are şi regele Boris. Prin puterea poziţiei centrale pe care o ocupă în regimul monarhiei autoritare, cuvântul regelui are o importanţă deosebită. Rezultatul constă în salvarea a aproape 50 000 de evrei bulgari, dintre care mulţi se vor stabili, după război, în Israel.

În anii 1941–1944, situaţia internă din ţară este instabilă. Lupta armată a Partidului Comunist împotriva guvernului se înteţeşte, în special după lupta de la Stalingrad, când devine evident că Germania va pierde războiul. Este adoptată tactica formării unei coaliţii largi, care să cuprindă toate forţele politice de opoziţie. Se constituie Frontul Patriotic, în care intră B.Z.N.S. „Pladne", „Zveno" şi social-democraţii de stânga. În programul Frontului Patriotic, sunt formulate solicitări democratice generale. Ele sunt legate, în special, de ieşirea Bulgariei din Pactul Tripartit şi de aderare la coaliţia antihitleristă. În afara Frontului Patriotic rămân toate partidele democratice care nu acceptă formele înarmate de luptă şi caută soluţii de rezolvare a crizei printr-o activitate politică legală.

Moartea regelui Boris, la 28 august 1943, accentuează criza politică din ţară. Este ales un consiliu de regenţă, care nu poate rezista presiunii evenimentelor. Ciocnirile dintre detaşamentele comuniste şi trupele guvernamentale devin tot mai numeroase. Bulgaria cade în vârtejul unui înverşunat război civil.

Succesele Armatei Roşii şi ale aliaţilor pe frontul de vest, în vara lui 1944, pun Bulgaria în faţa necesităţii de regândire a politicii sale, de până atunci, de colaborare cu Germania. La Istanbul şi Cairo, reprezentanţi ai forţelor politice de orientare pro-occidentală fac o încercare nereuşită de semnare a unei păci cu Anglia şi SUA. Eşuează şi eforturile noului cabinet, condus de Ivan Bagrianov, de liniştire a situaţiei din ţară. Ideea unei împăcări naţionale şi a unei păci civile este blamată. În iulie şi august, războiul civil intră în faza sa cea mai crudă, timp în care cad nenumărate jertfe de ambele părţi.

La 2 septembrie 1944 are loc o ultimă încercare de evitare a unei noi catastrofe naţionale pentru Bulgaria. Este format un guvern al opoziţiei legale, în frunte cu Konstantin Muraviev. În cele şapte zile ale guvernării sale, noua putere îşi concentrează eforturile asupra scoaterii ţării din starea de război cu SUA şi Anglia şi restabilirii principiilor democratice în ţară. Potrivit unui program elaborat anterior, este decisă revenirea la sistemul pluripartit şi libera manifestare a partidelor politice, amnistierea deţinuţilor politici, desfiinţarea structurilor militare de luptă împotriva rezistenţei partizanilor, dizolvarea organizaţiilor fasciste, anularea Legii privind protecţia naţiunii.

La 6 septembrie, Sofia rupe relaţiile diplomatice cu cel de Al Treilea Reich şi trece la dezarmarea trupelor germane aflate în ţară. Aceasta este o manevră târzie, deoarece, în ziua anterioară, Uniunea Sovietică declarase

război Bulgariei. Cauzele acestui act sunt pur politice şi nu militare. Armatei bulgare i se ordonă să nu se împotrivească trupelor sovietice, care intră în ţară. Atunci când primele unităţi ale Armatei Roşii trec Dunărea şi pătrund pe teritoriul bulgăresc, comuniştii şi aliaţii lor din Frontul Patriotic preiau puterea. La 9 septembrie este anunţat noul guvern, în frunte cu Kimon Gheorghiev — un participant activ la loviturile de stat din 1923 şi 1934.

Capitolul V

COMUNISMUL LA PUTERE: ILUZII ŞI EXPERIMENTE

I. Democraţie sau dictatură

9 septembrie[52] este rezultatul unor factori de politică externă, care determină soarta şi viitorul ţării. Bulgaria cade sub influenţa Uniunii Sovietice. Rezultat al împărţirii sferelor de influenţă din Europa postbelică, convenită între Londra şi Moscova, încă în decursul evenimentelor militare, noua situaţie este definitiv pecetluită prin întâlnirea dintre Stalin şi Churchill, din octombrie 1944. În următoarele decenii, evoluţia Bulgariei va decurge în cadrul evenimentelor şi proceselor politice impuse din afară, la baza cărora se află principiul respectării sferelor de influenţă.

De la mijlocul anilor '40 şi până la sfârşitul anilor '80, întreaga viaţă socială, economică, publică şi culturală din Bulgaria se dezvoltă în condiţiile sistemului comunist totalitar. Formarea şi dezvoltarea sa trece prin două etape, a căror graniţă relativă este 1948. Spre deosebire de Rusia bolşevică, în primii ani după 9 septembrie, în Bulgaria au loc încercări de motivare teoretică şi constituire practică a aşa-numitei „democraţii populare", la baza căreia se află un sistem pluripartit formal, limitat la cadrul Frontului Patriotic. Această formă originală de dictatură a proletariatului

[52] 9 septembrie 1944 reprezintă o dată de referinţă în istoria bulgară. Preluarea puterii de către Frontul Patriotic, la 9 septembrie 1944, declanşează instaurarea regimului comunist în Bulgaria. Până în 1990, 9 septembrie a fost ziua naţională a Bulgariei comuniste. (n. red.)

constituie principala diferenţă faţă de instituirea regimului comunist în Uniunea Sovietică.

Venită în numele democraţiei, schimbarea politică de la 9 septembrie este primită cu anumite aşteptări. Acestea sunt legate de ieşirea cu demnitate a Bulgariei din război, de restabilirea în totalitate a practicilor parlamentare şi constituţionale, de reluarea activităţii partidelor politice şi de intrarea în normalitate a societăţii civile.

În contradicţie cu propriul program, guvernul Frontului Patriotic limitează libertăţile publice şi politice din Bulgaria. Este interzisă orice fel de activitate politică în afara cadrului coaliţiei, al cărui guvern concentrează în propriile mâini puterea legislativă. Schimbarea vechilor funcţionari cu unii noi, care sunt aleşi pe criterii exclusiv politice, indică direcţia viitoarelor transformări din stat.

La 9 septembrie 1944, Bulgaria se găseşte într-o dificilă situaţie pe plan internaţional. Ea participă la faza finală a războiului împotriva Germaniei şi dă mai mult de 38 000 de jertfe, însă acest fapt nu modifică atitudinea statelor din coaliţia antihitleristă, care continuă să o trateze ca un satelit al celui de Al Treilea Reich şi ca o ţară învinsă. Nerezolvată rămâne şi problema ridicării stării de război împotriva SUA şi a Marii Britanii.

Slabele poziţii pe plan internaţional fac ca armistiţiul cu forţele aliate, semnat în octombrie 1944, la Moscova, să nu fie avantajos pentru Bulgaria. Acesta violează suveranitatea de stat a ţării, deoarece viaţa socială, politică, economică şi culturală, precum şi toate instituţiile şi organizaţiile de stat trec sub controlul reprezentanţilor SUA, Marii Britanii şi ai Uniunii Sovietice, în cadrul Comisiei Aliate de Control. Comisia se stabileşte în Sofia şi acţionează până la semnarea Tratatului de Pace de la Paris, în februarie 1947. Comisia este condusă de generalul rus

Biriuzov şi Moscova are, astfel, încă o posibilitate considerabilă de influenţă în Bulgaria.

În deplină contradicţie cu situaţia obiectivă şi dezvoltarea vieţii publice, politice şi culturale din ţară până la 9 septembrie, armistiţiul prevede distrugerea fascismului şi a ideologiei autoritare. În acest fel, arestările, răfuielile şi nu puţinele cazuri de omoruri săvârşite imediat după schimbarea politică primesc o inedită confirmare internaţională. Consecinţe deosebit de grele are decizia constituirii, în noiembrie 1944, a Tribunalului Poporului pentru „judecarea vinovaţilor atragerii Bulgariei în războiul mondial împotriva popoarelor aliate şi pentru fărădelegile legate de aceasta." Înfiinţarea tribunalului este prevăzută între clauzele armistiţiului, precum şi în înţelegerile dintre aliaţi pentru judecarea criminalilor de război din Germania nazistă. Este adevărat că unele persoane vinovate de crimă sunt condamnate, însă responsabilitatea juridică a faptelor este atribuită aproape tuturor politicienilor bulgari, inclusiv celor din cabinetul lui Konstantin Muraviev.

Cu orientarea Bulgariei în etapa finală a războiului împotriva Germaniei sunt de acord toate partidele din cadrul Frontului Patriotic. Sistemul politic în care evoluează ţara devine problema centrală care determină comportamentul public al fiecărui partid din cadrul coaliţiei. Aceasta suferă o complicată evoluţie ideologică şi politică. Aripile de stânga din cadrul partidelor agrarienilor şi social-democraţilor se adaptează la conjunctura existentă şi rămân în Frontul Patriotic. După ce resping categoric dorinţa de hegemonie a comuniştilor şi formarea unei societăţi pe principiile marxism-leninismului, B.Z.N.S.– condus de Nikola Petkov şi Partidul Social-Democrat Bulgar (unit) se transformă în partide independente care, împreună cu Partidul Democratic, refăcut,

formează opoziţia din ţară. Sistemul politic al Frontului Patriotic se transformă într-unul pluripartit.

În următorii doi ani, viaţa politică din ţară evoluează sub semnul unor ciocniri acerbe între Partidul Comunist şi forţele de opoziţie. În absenţa climatului politic de liberă manifestare, opoziţia boicotează alegerile pentru Adunarea Naţională, la care participă numai Partidul Comunist şi sateliţii săi din cadrul Frontului Patriotic. Parlamentul ales adoptă legi care consolidează poziţiile noii puteri şi limitează libera iniţiativă din economie.

De la începutul lui 1946, începe ofensiva împotriva opoziţiei politice din Bulgaria. Legea pentru apărarea puterii populare, adoptată cu un an mai devreme, este completată cu noi texte care înlesnesc şi mai mult lupta juridică cu adversarii Frontului Patriotic. Discreditarea publică a liderilor opoziţiei — Nikola Petkov, G.M. Dimitrov, Krăstio Pastuhov şi Kosta Lulcev — este simultană cu interzicerea organelor de presă ale partidelor acestora. Sub loviturile legislaţiei represive cad politicieni de seamă, scriitori, jurnalişti, unii dintre aceştia plătind cu viaţa pentru ideile şi principiile lor politice.

Instituirea sistemului politic de tip marxist-leninist, în Bulgaria, impune schimbarea formei de guvernare a statului. În condiţiile unei puternice campanii împotriva monarhiei, la 8 septembrie 1946, se desfăşoară un referendum în care cea mai mare parte a alegătorilor se pronunţă în favoarea republicii. Indiferent de discuţiile privind participarea opoziţiei şi votul său în favoarea republicii, rămân semne de întrebare legate de rezultatele referendumului.

Alegerile pentru Marea Adunare Naţională reprezintă ultima dispută politică dintre Partidul Comunist şi partidele de opoziţie, care câştigă 99 de locuri în parlament, faţă de cele 366 de mandate obţinute de Frontul Patriotic. Se

formează un guvern, avându-l ca premier pe Gheorghi Dimitrov, şi, în noul cabinet, comuniştii ocupă jumătate din portofoliile ministeriale. Distribuţia forţelor politice în Adunarea Naţională constituie premisa pentru adoptarea, în decembrie 1947, a noii constituţii bulgare, care legalizează monopolul statului în toate sferele vieţii. Este menţinută şi posibilitatea conservării proprietăţii private, care este însă puternic limitată de proprietatea colectivă asupra mijloacelor de producţie. Constituţia respinge principiul separării puterilor, însă păstrează unele principii de bază, fundamentale pentru sistemul politic democratic.

Semnarea Tratatului de Pace cu ţările din coaliţia antihitleristă, la Paris, la 10 februarie 1947, reglementează, într-o mare măsură, statutul internaţional al ţării. Senatul american ratifică tratatul şi Marea Britanie recunoaşte guvernul Frontului Patriotic, situaţie după care distrugerea opoziţiei devine o chestiune de timp. O serie de procese politice marchează sfârşitul sistemului pluripartit din Bulgaria de după 9 septembrie 1944. Nikola Petkov — liderul incontestabil al opoziţiei democratice — este executat, iar mulţi lideri de partid şi membri ai partidelor de opoziţie sunt condamnaţi la ani grei de închisoare. Alţii preferă exilul.

După ce acceptă principiile programului Partidului Comunist, formaţiunile politice din Frontul Patriotic îşi încetează existenţa sau fuzionează în cadrul partidului comuniştilor. Singurul care rămâne în spaţiul public este B.Z.N.S., care, de asemenea, adoptă programul comunist şi se transformă într-un executant al ideilor comuniştilor în privinţa agriculturii bulgare. Frontul Patriotic se transformă într-o organizaţie politică şi socială de masă, condusă de Partidul Comunist, care aplică deciziile sale în sânul celor mai largi pături ale societăţii.

Tratatul de Pace de la Paris pune capăt unităţii dintre statele învingătoare în cel de Al Doilea Război Mondial. Discursul lui Churchill de la Fulton, doctrina Truman şi planul Marshall marchează nu doar începutul Războiului Rece, ci şi separarea definitivă a lumii în două tabere potrivnice. Aceste evenimente, alături de presiunea crescândă a Moscovei, accelerează impunerea modelului stalinist al socialismului în ţările din Europa de Răsărit.

Distrugerea opoziţiei democratice din Bulgaria este împletită cu ofensiva împotriva iniţiativei private în economie. Monopolurile de stat, confiscarea marii proprietăţi orăşeneşti, adoptarea unor planuri economice de stat, naţionalizarea întreprinderilor şi a băncilor, colectivizarea pământurilor în cadrul unor cooperative agricole de muncă (T.K.Z.S.) limitează, iar în unele cazuri şi lichidează, ramuri întregi ale economiei de piaţă din Bulgaria.

Instaurarea socialismului este principala sarcină a celui de-al V-lea Congres al Partidului Comunist, din decembrie 1948. Planul cincinal adoptat este mecanismul prin care se realizează o industrializare şi colectivizare rapidă, iar Bulgaria se transformă dintr-o ţară agricolă într-una industrială. Prin deciziile sale, forul superior de partid subordonează întreaga viaţă spirituală a naţiunii principiilor ideologice ale marxism-leninismului.

După Congres, începe industrializarea forţată. Apar noi ramuri ale industriei grele şi uşoare, care se dezvoltă şi în următoarele decenii. Construcţia de maşini, producţia chimică, minieră, energetică, industria de prelucrare a metalelor, cea electronică, de încălţăminte şi textilă evoluează într-un ritm considerabil. La începutul anilor '50, producţia industrială generală a crescut de 2,5 ori în comparaţie cu 1939. În aceeaşi perioadă, producţia agricolă rămâne, totuşi, în urma indicatorilor din perioada

interbelică, datorită slabelor posibilităţi tehnologice şi de materii prime ale ţării. În aceşti primi ani ai transformării economice, se cerea ajutor de la Moscova, fapt care duce treptat la o dependenţă totală a economiei naţionale de cea a Uniunii Sovietice. Industrializarea aduce şi schimbări profunde în structura societăţii şi dezvoltă procesul de migraţie de la sat la oraş.

După semnarea Tratatului de prietenie, colaborare şi ajutor reciproc cu Uniunea Sovietică, în 1948, precum şi a tratatelor bilaterale cu celelalte state comuniste din Europa, la sfârşitul anilor '40 şi începutul anilor '50, Bulgaria devine o parte componentă a „lagărului socialist." Formarea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (C.A.E.R.) şi a Tratatului de la Varşovia leagă aceste ţări din punct de vedere politic, economic şi militar.

După moartea lui Gheorghi Dimitrov şi a lui Vasil Kolarov, Välko Cervenkov devine, în 1950, premier şi conducător al Partidului Comunist. Stalinist convins, care a trăit mulţi ani în Uniunea Sovietică, Cervenkov supune Bulgaria unei depline sovietizări. Dispoziţiile bolşevice ale „ascuţirii luptei de clasă în trecerea spre socialism" se transferă şi în Bulgaria. Mai mult de 2000 dintre reprezentanţii vechii opoziţii politice sunt închişi în lagăre de reeducare şi muncă. După loviturile împotriva Bisericii Ortodoxe Bulgare şi după exilarea liderului său spiritual, Exarhul Ştefan, sunt distruse Biserica catolică şi cea protestantă.

Sovietizarea atinge şi administraţia de stat şi structurile de partid. Vechile cadre încep să fie schimbate cu unele noi, din nomenclatură, care au primit o educaţie exclusiv în şcoli şi universităţi din Uniunea Sovietică. Potrivit modelului stalinist, schimbarea este însoţită de o epurare în cadrul partidului. Aproape 400 de înalţi funcţionari ai Partidului Comunist sunt arestaţi şi condamnaţi. Pedeapsa cu

moartea o primeşte, oficial, doar unul dintre liderii partidului, Traicio Kostov, dar alţii mor în timpul anchetei.

Un loc important în politica economică a guvernului lui Vălko Cervenkov îl ocupă cooperativizarea în masă a agricultorilor individuali. Însoţită de forme de violenţă împotriva celor care nu doresc să intre de bunăvoie în T.K.Z.S., campania de cooperativizare provoacă mişcări şi revolte în rândul ţăranilor din unele regiuni ale ţării. Împotriva acestor producători sunt exercitate presiuni economice, prin mărirea volumului de livrări obligatorii de cereale către stat şi prin micşorarea preţurilor de achiziţie a produselor agricole.

Într-o manieră sovietică, încep să fie prezentate rezultatele planurilor cincinale, a căror îndeplinire este anunţată cu un an mai devreme. Volumul producţiei industriale se măreşte de două ori în raport cu 1948 şi sunt puse bazele unor noi producţii, care au lipsit până atunci. Luând în calcul posibilităţile ţării, guvernul micşorează ritmul industrializării pe seama dezvoltării industriei uşoare, a comerţului şi a turismului.

Moartea lui Stalin, la 5 martie 1953, şi destalinizarea, adoptată de Moscova, impun corecţii şi în politica Partidului Comunist Bulgar. Începe un proces care este prezentat de comunişti ca o înlăturare a aşa-numitului „cult al personalităţii" şi de restabilire a „conducerii colective" a societăţii, statului şi partidului. Sunt întreprinşi paşi reali pentru îmbunătăţirea situaţiei sociale a muncitorilor şi a funcţionarilor şi, la sfârşitul lui 1958, salariile acestora sunt majorate cu aproximativ 75%. Este anunţată o amnistiere a deţinuţilor politici, sunt stopate mutările forţate din oraşe, se ia decizia ca, de la 1 ianuarie 1954, să fie închise lagărele de reeducare şi de muncă forţată.

Aplicarea noii orientări nu poate continua multă vreme cu vechea conducere de partid. Deciziile Congresului al XX-lea al P.C.U.S. (Partidul Comunist din Uniunea Sovietică) sunt un stimulent pentru o asemenea schimbare, de care se foloseşte primul secretar al Partidului Comunist Bulgar, Todor Jivkov. Cu sprijinul Moscovei, la plenara din aprilie 1956, el reuşeşte să-l îndepărteze pe Välko Cervenkov din postul de prim-ministru. În fruntea guvernului este numit Anton Iugov.

II. Socialismul lui Jivkov

Eforturile lui Jivkov de a-şi impune propria putere în cadrul partidului şi statului au durat câţiva ani, iar el a reuşit să o exercite până în noiembrie 1989, atunci când s-au prăbuşit regimurile comuniste din Europa. În aceşti 33 de ani, sistemul totalitar a dobândit o formă complexă. Jivkov a introdus noi elemente în conducerea de partid şi de stat, care marchează viaţa socială, culturală şi economică din Bulgaria. Transformările din cadrul regimului urmează, înainte de toate, schimbarea liniei politice a P.C.U.S. şi modificările survenite pe scena internaţională. Ele sunt rezultatul punctelor de vedere personale şi ale consideraţiilor lui Jivkov.

Plenara din aprilie trezeşte speranţe de liberalizare a regimului comunist. Fără a recurge la forme extreme, specifice anilor de guvernare ai lui Välko Cervenkov, puterea înăbuşă orice încercare de critică, dar sancţiunile sunt numai de ordin administrativ şi organizatoric. În a doua jumătate a lui 1956, tulburările din Polonia şi revoluţia anticomunistă din Ungaria au înrăutăţit situaţia socială din Bulgaria. Pentru a demonstra că deţine controlul asupra

situaţiei, Ministerul de Interne îi trimite, din nou, pe toţi adversarii politici din fostele partide de opoziţie în lagărele de reeducare şi muncă forţată, care sunt redeschise. După consolidarea puterii lui Todor Jivkov, se închid, treptat, toate lagărele din ţară, iar în 1964 deţinuţii politici sunt amnistiaţi.

Până la începutul lui 1962, există o conducere colectivă a P.C.B. Ea se datorează neutralizării reciproce a grupurilor şi fracţiunilor adversare din cadrul Biroului Politic şi al Comitetului Central. Noua etapă de destalinizare, declanşată la începutul anilor '60 în Uniunea Sovietică, este o ocazie potrivită pentru Todor Jivkov de a se debarasa definitiv de cei mai mari adversari ai săi — Vălko Cervenkov şi Anton Iugov. După ce devine şi premier, în noiembrie 1962, Jivkov concentrează în mâinile sale întreaga putere din cadrul P.C.B. şi de stat.

O trăsătură caracteristică a guvernării sale o reprezintă reacţia abilă la modificările survenite pe plan internaţional. Primul val de înlăturare a stalinismului îşi găseşte expresia în diminuarea controlului de partid asupra artei şi culturii, măsură prin care Jivkov tinde să cucerească elita bulgară. De la mijlocul anilor '60, cultura bulgară începe să iasă din cadrele dogmatice ale esteticii marxist-leniniste şi să-şi recapete, treptat, caracterul său naţional.

În domeniul agriculturii, politica este îndreptată spre colectivizarea pământului. La sfârşitul anilor 50, agricultorul privat este eliminat definitiv ca forţă economică în ţară. Această realitate este însoţită de rezolvarea unor probleme sociale ale cooperatorilor. Este înfiinţat un Fond Central de Pensii pentru aceştia, iar salariul lor zilnic creşte mai repede decât cel al muncitorilor din industrie. Prin mărirea preţurilor la livrarea de cereale şi a preţurilor de achiziţie pentru libera vânzare este stimulată producţia celor mai

importante produse agricole. Deplina cooperativizare a agriculturii devine un bun prilej ca cel de-al VII-lea Congres al P.C.B., din 1958, să declare Bulgaria drept o ţară care trăieşte în condiţiile socialismului.

Împreună cu colectivizarea, are loc, în paralel, şi un proces de reforme în agricultură. Începutul este fixat imediat după congres, când toate cele 3.457 de cooperative agricole se comasează în mai mult de 900 de unităţi economice. Rezultatele aşteptate pentru triplarea volumului de marfă al producţiei nu sunt atinse, iar în domeniul creşterii animalelor şi al producţiei de tutun sunt chiar înregistrate pierderi considerabile.

Politica din domeniul industriei suferă, de asemenea, o schimbare bruscă, în comparaţie cu anii din perioada lui Vălko Cervenkov. Fără a fi oprite investiţiile pentru dezvoltarea industriei uşoare, sunt mărite considerabil investiţiile de capital pentru industria de maşini grele, metalurgică, chimică, de producere a energiei electrice. De la mijlocul anilor '60 începe să se experimenteze o reformă în economie, care se bazează pe unele principii ale economiei libere de piaţă. La sfârşitul deceniului, reforma este părăsită, deoarece evenimentele din Cehoslovacia, din 1968, dau naştere la temeri că ideile de descentralizare a deciziilor de guvernare pot provoca mişcări anticomuniste şi în Bulgaria.

Industrializarea accelerată a ţării şi construirea a numeroase obiective absoarbe o mare parte din foştii agricultori privaţi. În ciuda faptului că nu au calificarea necesară, ei se transformă în proletariat industrial şi migrează, în masă, spre oraşe. Crearea a 400 000 de noi locuri de muncă lichidează şomajul ascuns, care există în primii 15–20 de ani de după 9 septembrie.

Deciziile celui de-al XX-lea Congres al P.C.U.S., în privinţa raporturilor dintre statele cu sisteme politice şi

economice diferite, au un efect pozitiv asupra politicii externe a Bulgariei. Deşi este puternic dependentă de Uniunea Sovietică în cadrul blocului comunist, dispoziţiile de partid activizează relaţiile ţării cu statele din Europa Occidentală. Slăbirea tensiunii internaţionale stimulează relaţiile economice ale Bulgariei cu Republica Federală a Germaniei. La sfârşitul anilor '50, aceasta se transformă într-un important partener comercial, care asigură mai mult de 8% din importul bulgar. Contactele cu RFG cunosc o dezvoltare care duce la stabilirea relaţiilor diplomatice între cele două ţări, în 1973. Politica anti-NATO a lui de Gaulle reprezintă un fond prielnic pentru realizarea vizitei lui Todor Jivkov în Franţa, în 1966. După vizita sa fără precedent la papa Paul al VI-lea, la mijlocul anilor '70, se restabileşte activitatea Bisericii catolice în Bulgaria.

Politica balcanică a Bulgariei cunoaşte o dezvoltare, în special după îndepărtarea lui Hruşciov de la putere, în 1964, şi în condiţiile lipsei de interes din partea Moscovei faţă de această regiune. În situaţia statu-quo-ului european şi mondial, este de neconceput orice fel de pretenţii teritoriale, de aceea iniţiativele individuale ale diplomaţiei bulgare sunt îndreptate spre îmbunătăţirea relaţiilor cu ţările vecine. Acordul semnat cu Grecia a reglementat unele chestiuni controversate, iar cel semnat cu Turcia a rezolvat problema stabilirii definitive a peste de 50 000 de etnici turci din Bulgaria în ţara vecină. În ciuda relaţiilor dificile ale lui Ceauşescu cu Moscova, colaborarea dintre Bulgaria şi România se dezvoltă cu succes, chiar dacă realizarea unor importante proiecte economice comune a fost mereu amânată. Datorită temei delicate a Macedoniei, cel mai dificil este dialogul cu Iugoslavia. Rămasă multă vreme tabu, de la mijlocul anilor '60, chestiunea macedoneană este ridicată din nou de Bulgaria, iar

polemica despre adevărul istoric se mută în paginile unor reviste ştiinţifice de specialitate[53].

La începutul anilor '70 survin schimbări calitative în viaţa politică şi în economie, legate de noi experimente sociale în Bulgaria. În 1971, la cel de-al IX-lea Congres al P.C.B., se trasează sarcina formării „unei societăţi socialiste dezvoltate", ca un pas spre scopul final — construirea comunismului în ţară. Ideea este reglementată în textul noii Constituţii, adoptată în acelaşi an. Principala trăsătură distinctivă a noii Constituţii este ideologizarea totală a vieţii sociale, economice şi spirituale, precum şi garantarea monopolului Partidului Comunist în cadrul acesteia. Creşterea şi educarea tinerei generaţii în spiritul comunismului devine o normă obligatorie. O schimbare vizibilă suferă şi organizarea statală a ţării. Ca organ suprem al puterii este creat Consiliul de Stat, care îndeplineşte funcţii executive şi legislative. Todor Jivkov devine şef al statului şi îşi consolidează şi mai mult poziţiile, iar Stanko Todorov este numit premier.

Dezvoltarea economică a Bulgariei în aceşti ani atinge noi performanţe. Sunt aplicate noi principii pentru conducerea economiei, la baza cărora se află intensificarea producţiei şi folosirea realizărilor din procesul tehnico–ştiinţific. Un efect pozitiv îl are specializarea crescândă a producţiei industriale, impusă de C.A.E.R. Bulgaria dezvoltă o politică economică externă mai independentă, care îi permite să stabilească relaţii economice permanente cu ţări din blocul capitalist. O importanţă deosebită în cadrul

[53] Deşi slavii din Macedonia vorbesc un idiom mai apropiat de limba bulgară decât de cea sârbă, există deosebiri faţă de amândouă, constând în forme gramaticale împrumutate şi în prezenţa unor cuvinte albaneze, greceşti şi turceşti. Acest idiom a fost numit de panslaviştii ruşi şi autonomiştii bulgari „macedonean", din considerente politice. (n. t.)

contractelor de zece ani, încheiate pentru colaborare economică cu firme şi state occidentale, au cele cu RFG şi cu concerne cum ar fi Volvo sau Shell. Bulgaria capătă de la acestea experienţa tehnologică necesară pentru ridicarea cu succes a productivităţii muncii. În aceşti ani creşte nivelul de trai al naţiunii, bazat pe obţinerea de credite considerabile de la bănci apusene. La sfârşitul deceniului, datoriile faţă de aceste bănci ajunseseră la 3,7 miliarde de dolari şi înghiţeau 38% din veniturile statului în valută forte. Pericolul care plana asupra economiei bulgare este temporar înlăturat prin deschiderea unor noi pieţe în ţările scandinave, America de Nord şi Japonia. Drept rezultat, exporturile pentru ţările nesocialiste creşte cu mai mult de 75%, iar în 1982 datoria în valută este micşorată la jumătate.

Creşterea temporară a nivelului de trai nu poate ascunde înrăutăţirea crescândă a stării economiei bulgare. Este constituit un sistem de reforme menit să ajute adaptarea la schimbările survenite în cadrul economiei mondiale. Scopul „Noului mecanism economic" adoptat este ridicarea nivelului productivităţii şi a calităţii mărfurilor, pentru a putea fi competitive pe piaţa internaţională, fapt care ar fi dus la depăşirea deficitului comercial şi a datoriilor faţă de băncile creditoare. Cu toate acestea, creşterea realizată a venitului naţional, la producţia industrială şi agricolă, ca şi în privinţa veniturilor reale ale populaţiei sunt cu mult sub cele planificate.

Tendinţele negative din cadrul economiei bulgare se înteţesc, în special, de la mijlocul anilor '80 şi coincid cu schimbările profunde de pe scena internaţională. Întregul sistem comunist mondial începe să treacă prin greutăţi provocate de incapacitatea de a-şi rezolva problemele economice. Acestea se transformă în probleme politice şi

sociale, care se concretizează în apariţia unor grupări şi mişcări dizidente. Înfiinţarea „Asociaţiei independente pentru drepturile omului în Bulgaria", a Asociaţiei „Ekoglasnost", a organizaţiei sindicale independente „Podkrepa" pune bazele formării treptate a conştiinţei civice în ţară.

Un eşec uriaş suferă politica lui Jivkov faţă de etnicii turci. Este adoptat un plan pentru bulgarizarea numelor acestora, care provoacă nemulţumiri în rândul musulmanilor şi duce la izolarea ţării pe plan internaţional. Acţiunile conducerii P.C.B sunt aspru criticate de comunitatea democrată internaţională şi nu se bucură de sprijinul Moscovei. Lipsa unei soluţii pentru ieşirea din această situaţie determină adâncirea crizei, în vara lui 1989, când aproape 350 000 de etnici turci îşi părăsesc locurile natale, pentru a emigra în Turcia.

Criza economică şi tensiunile etnice au întensificat nemulţumirea faţă de regimul Jivkov, nu doar în cadrul societăţii, ci şi al conducerii Partidului Comunist. La 10 noiembrie 1989, el este nevoit să-şi prezinte demisia din funcţia de secretar general al P.C.B.

III. Cultură cu dimensiuni europene

După eliberare, în 1878, literatura şi arta se dezvoltă dinamic şi ies, treptat, din cadrul tradiţiilor renascentiste. Se creează valori care sunt clasice pentru cultura naţională bulgară. Până la sfârşitul secolului este vizibilă prezenţa unor artişti ai cuvântului, în frunte cu Ivan Vazov. Interesul său faţă de trecutul poporului bulgar este împărtăşit în romane, poeme, povestiri şi de autori precum Zaharii Stoianov şi Petko Slaveikov. În producţiile literare un loc deosebit ocupă şi lupta de eliberare naţională şi

începutul noii statalităţi bulgare. Cu vremea, patosul lasă loc realismului critic, născut din decepţiile unei realităţi sociale într-o lume care începe să se confrunte cu greutăţile liberei dezvoltări.

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, îşi fac drum noi idei, care înnoiesc cultura bulgară. În jurul revistei „Gândirea" se formează un cerc de tovarăşi de idei, care aduce pe teren bulgar căutările estetice europene. Pencio Slaveikov, Peio Iavorov, Aleko Konstantinov, Elin Pelin sunt doar o parte dintr-un grup de creatori care îşi lasă amprenta asupra chipului literaturii bulgare. În acea perioadă, simbolismul european îşi croieşte cu forţă drum în poezie, unde Peio Iavorov, Chiril Hristov, Teodor Traianov sau Dimcio Debelianov îl îmbogăţesc cu creaţii naţionale.

Războaiele din 1912–1913 şi 1914–1918, precum şi războiul civil din 1923–1925 sunt realităţi reflectate cu sensibilitate artistică de scriitorii bulgari. Simbolismului îi va lua locul un nou realism, care se dezvoltă în două curente. Din creaţia reprezentanţilor unuia dintre acestea răzbat mesaje umaniste, cel mai clar exprimate în lirica aşa-numiţilor „poeţi septembrişti" — Asen Raztvetnikov şi Nikola Furnagiev, Atanas Dalcev şi Elisaveta Bagriana. Hristo Smirnenski şi Gheo Milev întruchipează cel de-al doilea curent, în care angajamentul social şi revoluţionar este dominanta tematicii poetice.

Proza anilor interbelici combină tragismul generaţiei care poartă povara catastrofelor naţionale şi tema importanţei individului şi a sorţii sale. Gheorghi Raicev, Konstantin Konstantinov, Anghel Karaliicev, Svetoslav Minkov etc. exprimă cele mai novatoare tendinţe artistice ale anilor '30. În a doua jumătate a acestui deceniu se naşte şi poezia lui Nikola Vapţarov.

Considerabilă este influenţa şcolilor artistice europene asupra artei plastice bulgare, în care reflectarea vieţii comunităţii reprezintă genul principal în primul deceniu de după eliberare. Ivan Mărkvicika, Iaroslav Veşin, Anton Mitov sunt cei mai importanţi reprezentanţi din domeniul picturii realiste. Ca o influenţă directă a artei occidentale, până la sfârşitul secolului se dezvoltă sculptura. Aici experienţa străină este deosebit de importantă deoarece lipseşte o tradiţie naţională în acest domeniu.

În primele două decenii ale secolului al XX-lea, în artele plastice încep să pătrundă, în special, absolvenţi ai şcolii de stat pentru pictură. Împreună cu aceştia creează şi artişti cu studii academice la Paris, München şi Torino. Ţeno Todorov, Elisaveta Konsulova-Vazova, Alexandăr Bojinov, Nikola Marinov, Nikola Tanev, Elena Karamihailova, Boris Gheorghiev şi Alexandăr Mutafov sunt creatori care ridică la un nivel superior tradiţia portretistică bulgară sau pun bazele genului peisajistic. Andrei Nikolov şi Chiril Şivarov asimilează tradiţiile clasice europene în domeniul sculpturii şi le aplică, pe scară largă, în opera lor.

Evenimentele dramatice din timpul războaielor pentru unitatea naţională se reflectă în căutările artistice ale pictorilor. Fără a întoarce spatele picturii portretistice şi peisagiste, tematica istorică, în special bătăliile, din aceşti ani învolburaţi este prezentă în opera lui Iaroslav Veşin şi Boris Denev.

Anii '20 şi '30 reprezintă perioada de maturitate a unuia dintre cei mai mari pictori bulgari — Vladimir Dimitrov, zis „Maestrul." El reuşeşte să combine organic tradiţiile naţionale seculare cu tehnicile artistice ale picturii postimpresioniste occidentale. Ţanko Lavrenov, Zlatio Boiagiev şi Dencio Uzunov sunt alte nume mari care au lăsat urme adânci în pictura bulgară.

9 septembrie aduce schimbări profunde în caracterul culturii şi al direcţiilor sale de dezvoltare, deoarece Partidul Comunist priveşte sfera spirituală ca un mijloc de propagandă a programului şi ideologiei sale. Dacă în primii ani de după 9 septembrie 1944 literatura şi arta tind să exprime patosul iluziilor noii vieţi, după impunerea modelului sovietic al socialismului în Bulgaria, manifestările artistice cad în limitele înguste ale esteticii marxist-leniniste, impusă pe cale administrativă. Limitele realismului socialist fac din opera unor talentaţi scriitori, poeţi şi pictori clişee de propagandă. Cultura este folosită de putere pentru interpretarea „artistică" a experimentelor din toate domeniile sociale şi îşi pierde calitatea de act cultural.

De la mijlocul anilor '60, literatura şi arta încep să-şi recapete trăsăturile naţionale. O explicaţie o reprezintă tactica lui Jivkov de atragere a intelectualităţii de partea sa, scopul fiind acela de a fi evitate încercările de trezire a unor sentimente anticomuniste în societate. A doua cauză o constituie eşecul P.C.B. de a comasa, într-un tot, activitatea ideologică şi creaţia culturală. Prin folosirea puterii de stat, comuniştii determină funcţiile, sarcinile şi direcţiile de dezvoltare ale instituţiilor şi organizaţiilor culturale, însă nu pot schimba natura fenomenelor culturale. În ultimele decenii, creaţiile pictorilor Stoian Venev, Ilia Petrov, Alexandăr Poplilov, Gheorghi Pavlov, Naiden Petkov, Svetlin Rusev, a scriitorilor şi poeţilor Iordan Radicikov, Valeri Petrov, Ştefan Ghecev, Ivailo Petrov, Nikolai Haitov, Damian Damianov şi ale altora au reaşezat Bulgaria în rândul ţărilor cu o contribuţie considerabilă la cultura europeană.

Capitolul VI

BULGARIA POSTCOMUNISTĂ

În cei 12 ani scurşi de la înlăturarea regimului totalitar de tip comunist, Bulgaria a cunoscut o tumultuoasă efervescenţă politică. În doar zece ani, Bulgaria a devenit din cel mai supus aliat al Moscovei un pion al diplomaţiei americane în Balcani, iar independenţa afişată cu ostentaţie de Sofia a „inflamat", la un moment dat, relaţiile diplomatice cu Federaţia Rusă. Evoluţia politică a avut un curs sinuos, iar societatea bulgară s-a aflat chiar în pragul declanşării unui război civil care a fost evitat, în ultimul moment, într-o clipă de luciditate a clasei politice de la Sofia.

Declanşarea, după 1987, de către Mihail Gorbaciov, a unui proces complex de restructurare a regimului comunist din URSS şi, automat, a celor din statele blocului socialist din Europa Centrală şi de Răsărit, a marcat începutul unor transformări radicale în interiorul societăţilor din acest spaţiu. În Bulgaria, suflul nou al politicii Kremlinului a făcut posibilă articularea unei mişcări disidente, destul de firave totuşi, care milita pentru necesitatea aplicării unor reforme în sânul societăţii şi în interiorul structurilor de putere. Moscova i-a sprijinit pe acei reformatori din cadrul Partidului Comunist Bulgar, care au decis că este nevoie de o schimbare şi că Todor Jivkov — care se afla în fruntea partidului de 35 de ani — trebuia să renunţe la prerogativele sale. Este adevărat, organizatorii loviturii de palat din 10 noiembrie 1989 nu şi-au închipuit că înlăturarea lui Jivkov va însemna sfârşitul regimului comunist din Bulgaria. Ei au fost surprinşi de rapiditatea cu care s-au

derulat evenimentele, iar acest merit revine forţelor de opoziţie, care au ştiut să-şi coaguleze eforturile.

Iniţial, noul lider comunist bulgar, Petăr Mladenov, s-a orientat imediat spre o politică de „restructurare" de tip gorbaciovist, deci fără repunerea în discuţie a socialismului. În primele declaraţii ale lui Mladenov, nu se vorbea nicăieri despre renunţarea la rolul conducător al P.C.B., nici despre schimbarea formelor de proprietate sau a sistemului, în întregime. Comuniştii au fost obligaţi, la presiunea străzii, să-şi reformuleze poziţiile, iar acest merit revine fragilei societăţi civile bulgare, pe care o mână de intelectuali a încercat, în câteva luni, să o trezească din amorţire, prin diferite forme de acţiune. Câteva sute de mii de oameni au ieşit în stradă la sfârşitul lui 1989, stimulaţi de apariţia a numeroase formaţiuni politice de opoziţie, pentru a cere alegeri libere. Partidul Comunist Bulgar va ceda la presiunile societăţii civile şi va renunţa la rolul său conducător. Comuniştii se pronunţă pentru introducerea unui sistem pluripartit, pentru o economie de piaţă şi pentru un dialog imediat cu opoziţia. La sfârşitul lui ianuarie 1990, un congres extraordinar al P.C.B. decide rebotezarea acestui partid, care devine Socialist, precum şi separarea funcţiilor de stat şi de partid, care se împart între principalii actori ai loviturii de palat prin care Jivkov a fost înlăturat. Petăr Mladenov preia prerogativele de şef al statului, iar Andrei Lukanov devine premier.

În ianuarie şi februarie au fost organizate dezbateri (aşa-zisa masă rotundă) între reprezentanţii Partidului Socialist Bulgar (P.S.B.) şi opoziţie. Ca rezultat al acestor negocieri, P.S.B. şi grupările de opoziţie au semnat declaraţii comune privind tranziţia la un regim democratic, precum şi natura şi viitorul acestui sistem. Aceste dezbateri au dus la semnarea, în martie, a unei înţelegeri privind

proiectul de lege asupra schimbărilor din constituţie, sistemul electoral şi partidele politice.

Practic, timp de două luni, în Bulgaria au existat două structuri paralele — Adunarea Naţională şi această „masă rotundă" — care au funcţionat precum două vase comunicante: deciziile luate în timpul dezbaterilor din cadrul „mesei rotunde" căpătau putere de lege prin votul Adunării Naţionale.

Cel mai semnificativ eveniment din Bulgaria, în prima jumătate a lui 1990, au fost alegerile din iunie pentru Adunarea Constituantă, în timpul cărora polarizarea electoratului a devenit evidentă. Comuniştii au făcut tot ce le statea în putinţă pentru a-şi îmbunătăţi imaginea şi a convinge populaţia ca au rupt-o definitiv cu trecutul totalitar. Opoziţia s-a raliat în jurul Uniunii Forţelor Democrate (U.F.D.), o organizaţie–cadru constituită din mişcări şi asociaţii fidele pluralismului şi democraţiei. Datorită lipsei timpului necesar formării unor structuri regionale puternice, conducerea acestei coaliţii a fost nevoită, fără succes, să apeleze la imitarea unor modele străine. Campania electorală concentrată asupra terorii trecutului s-a dovedit a fi inacceptabilă pentru mulţi bulgari.

Alegerile parlamentare din iunie 1990 au fost câştigate de Partidul Socialist, care obţine 52,7% din voturi, faţă de cele doar 36,2% ale opoziţiei. Victoria stângii s-a înregistrat mai ales în zonele rurale, în timp ce opoziţia a câştigat în marile oraşe, inclusiv Sofia. Primele alegeri libere şi democratice nu au dus la calmarea situaţiei în Bulgaria, deoarece nu s-au obţinut acele rezultate dorite de simpatizanţii U.F.D. şi de o parte a populaţiei. Respingerea rezultatelor acestui scrutin, recunoscute de observatorii internaţionali, are drept consecinţe apariţia unor noi surse de tensiuni sociale. Studenţii declanşează greva generală şi

ocupă, iniţial, clădirea Universităţii din Sofia. Gestul lor este urmat de colegii lor din ţară şi de simpatizanţii U.F.D. care organizează acţiuni de protest în mai multe oraşe. Sindromul Piaţa Universităţii din România apare şi în Bulgaria, în iulie 1990, sub forma „unui oraş al adevărului", construit din corturi, amplasate în jurul Preşedinţiei şi al altor clădiri administrative. Ulterior, în noaptea de 26 august, este incendiat, în condiţii încă neelucidate, sediul Partidului Socialist din centrul Sofiei.

Pe acest fond al nemulţumirilor sociale, în viaţa politică din Bulgaria apare un semn de intrare în normalitate. Preşedintele Petăr Mladenov este obligat să-şi prezinte demisia în urma difuzării unei casete filmate în timpul unor demonstraţii din decembrie 1989, în care cerea intervenţia tancurilor pentru calmarea situaţiei. După lungi negocieri în Marea Adunare Naţională (Constituantă), noul preşedinte al ţării este desemnat în persoana liderului opoziţiei, Jeliu Jelev. Acesta îşi respectă angajamentele luate şi îl propune în funcţia de vicepreşedinte al Bulgariei pe candidatul P.S.B. Jelev a devenit primul şef de stat necomunist al Bulgariei, după abdicarea regelui Simeon al II-lea în 1946, iar alegerea sa a fost interpretată ca o modalitate de calmare a tensiunilor sociale.

Alegerea noului preşedinte al ţării nu a fost în măsură să domolească patima politică a populaţiei, bulgarii fiind cunoscuţi prin înverşunarea cu care se avântă pe scena politică, trăsătură ce explică, poate, lungul şir de asasinate care marchează istoria modernă şi contemporană a acestei ţări. Mişcările de stradă au continuat pe fondul unei puternice crize economice şi al incapacităţii guvernului socialist de a guverna. A doua jumătate a anului 1990 este marcată de mitinguri, de acţiuni sindicale de protest, de greve

ale studenţilor, de dispariţia produselor de primă necesitate din magazine şi de o primă liberalizare a preţurilor.

Instabilitatea politică este, de asemenea, vizibilă. Două guverne socialiste, ambele conduse de premierul Andrei Lukanov, au avut o scurtă existenţă. La sfârşitul lunii decembrie este format primul guvern de coaliţie de după înlăturarea lui Jivkov, în frunte cu independentul Dimităr Popov. În componenţa cabinetului au intrat reprezentanţi ai P.S.B., U.F.D., Uniunii Populare Agrariene, precum şi câţiva independenţi. Ministerele cheie au fost împărţite între socialişti şi Uniunea Forţelor Democrate. Prin formarea primului guvern de coaliţie de la începutul perioadei de tranziţie, distribuirea celor trei principale funcţii în stat capătă o nouă formulă: preşedinte (U.F.D.) — premier (independent) — preşedintele Parlamentului (P.S.B.). Noul cabinet a moştenit o situaţie economică dezastruoasă, cu lipsuri fără precedent şi un declin rapid al producţiei industriale. Mandatul său era, de asemenea, limitat de rapiditatea cu care se votau articolele noii legi fundamentale a ţării, care urma să reglementeze noile raporturi dintre stat şi cetăţean într-o societate democratică.

Discuţiile iscate în parlament în jurul redactării noii Constituţii au declanşat un scandal politic de proporţii, care a dus la declanşarea unei greve parlamentare şi la scindarea Uniunii Forţelor Democrate. Fenomenul de scindare a U.F.D., în vara lui 1991, se produce pe fondul unor speculaţii conform cărora exista un plan secret de infiltrare a opoziţiei cu agenţi comunişti, care aveau drept ţintă provocarea unor tulburări în rândul acesteia. Aceste frământări interne au avut drept efect principal scăderea încrederii electoratului în timp ce, în plan secundar, au reuşit să cureţe şi să consolideze rândurile U.F.D. Deşi slăbită de aceste lupte interne, U.F.D. reuşeşte să câştige,

la un scor strâns, alegerile parlamentare din octombrie 1991, scrutin ce a schimbat harta politică a Bulgariei postcomuniste. Victoria la limită a opoziţiei în alegerile parlamentare şi locale din octombrie 1991 reprezintă un punct de răscruce în istoria contemporană a Bulgariei. Foştii comunişti nu numai că pierd majoritatea absolută pe care au avut-o în Marea Adunare Naţională, dar sunt nevoiţi să se împace cu rolul de principală forţă de opoziţie.

Deoarece U.F.D. dispunea de numai 110 locuri, din cele 240 ale noului parlament, s-a impus găsirea unei forme de colaborare cu reprezentanţii partidului minorităţii turce — Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi (M.D.L.). Noul guvern condus de preşedintele U.F.D., Filip Dimitrov, s-a bucurat, iniţial, de sprijinul tacit al M.D.L., partid care a evitat să participe la guvernare. Guvernul şi grupul parlamentar al U.F.D. au încercat să transpună imediat în practică programul electoral, mai exact acea parte referitoare la decomunizarea structurilor de stat. Au fost operate schimbări de personal în principalele instituţii ale statului, precum Ministerul de Interne şi cel de Externe. De asemenea, au fost adoptate o serie de legi prin care foştilor nomenclaturişti li se interziceau, pe o anumită perioadă, anumite drepturi civile.

Victoria U.F.D. în alegerile generale din toamna lui 1991 a fost urmată, la doar trei luni, şi de reuşita în primele alegeri prezidenţiale desfăşurate într-un cadru legislativ nou, a unui regim parlamentar funcţional. Reprezentantul U.F.D., Jeliu Jelev, a reuşit să câştige, la balotaj, scrutinul prezidenţial şi să devină primul preşedinte ales din istoria ţării.

O dată încheiat ciclul alegerilor, guvernul avea cale liberă pentru a pune în practică programul de reforme anunţat. Premierul Filip Dimitrov ştia că soarta cabinetului său depindea de reuşita sau de eşecul politicii economice.

Noii guvernanţi nu dispuneau de date economice suficiente care să le dea o imagine clară a economiei Bulgariei şi, în cadrul U.F.D., nu exista o poziţie comună în privinţa chestiunilor economice. Grupul parlamentar al U.F.D. era constituit din numeroase grupuri şi grupări de diferite culori politice, care blocau sau se împotriveau realizării unor iniţiative legislative. Tranziţia spre economia de piaţă a avut ca efect scăderea nivelului de trai, situaţie care s-a dovedit a fi catastrofală pentru o ţară săracă precum Bulgaria. Politicienii bulgari se găseau într-o mare dilemă. Pe de o parte, Fondul Monetar Internaţional insista pentru accelerarea privatizării, care putea face Bulgaria mult mai atractivă pentru creditorii străini, în timp ce, pe de altă parte, aplicarea unui program de reforme le crea guvernanţilor mari neplăceri. Aproape de la început, guvernul s-a aflat sub ameninţarea grevelor, manifestanţii considerând că unii miniştri sunt principalii vinovaţi de scăderea economică şi, implicit, de cea a nivelului de trai al populaţiei. În Bulgaria, primii paşi ai reformei au fost aspru criticaţi. Comunismul a provocat un adevărat haos în minţile oamenilor şi în sistemul economic. Privatizarea marilor unităţi industriale nu a putut fi realizată, iar reforma agrară din primăvara lui 1992 nu dădea roade, în acest an înregistrându-se o serioasă scădere a producţiei economice.

Aceste nemulţumiri au dus, în cele din urmă, la pierderea sprijinului parlamentar şi la o ruptură definitivă între preşedintele Jelev şi guvern. Într-o conferinţă de presă, susţinută la sfârşitul lunii august 1992, la reşedinţa sa de lângă Sofia, Jelev a acuzat guvernul că a declarat război confederaţiilor sindicale, mass-mediei, opoziţiei din afara parlamentului şi că este pe cale să declanşeze un război între instituţiile statului. Acuzaţiile preşedintelui Jelev au dus la accentuarea vizibilă a stării de tensiune din parlament, în

special între premierul Filip Dimitrov şi liderul M.D.L., Ahmed Dogan. Guvernul bulgar nu a reuşit să supravieţuiască unui vot de neîncredere solicitat parlamentului. Jocul de culise al preşedintelui Jelev, al lui Ahmed Dogan, al foştilor comunişti şi al oamenilor acestora infiltraţi în U.F.D. a răsturnat calculele premierului. La 28 octombrie 1992, 120 de deputaţi au votat împotriva guvernului, care a primit numai 111 voturi „pentru". Astfel a fost înlăturat primul guvern anticomunist de după 1989, act care a marcat începutul unor negocieri şi târguieli între diferitele grupări parlamentare pentru desemnarea noului cabinet.

Pentru formarea unui nou guvern cu majoritate parlamentară, a fost nevoie de două luni de negocieri. În cele din urmă, la 30 decembrie este desemnat un cabinet condus de independentul Liuben Berov, fost consilier al preşedintelui Jelev. Guvernul Berov a fost format cu sprijinul M.D.L., P.S.B. şi al unui grup de deputaţi U.F.D. Frământările din sânul partidelor din coaliţia de guvernare au pecetluit, încă de la început, soarta guvernului Berov. Premierul şi-a petrecut o mare parte din mandatul său prin spitale, unde şi-a tratat diferite afecţiuni cardiace. În timpul guvernării sale, crima organizată a cuprins aproape toate sferele societăţii bulgare. Atunci când Berov a fost nevoit, în septembrie 1994, să înainteze demisia cabinetului său, situaţia în care se găsea ţara se înrăutăţise vizibil în comparaţie cu sfârşitul lui 1992. Negocierile iniţiate de preşedintele Jelev pentru formarea unui nou cabinet au eşuat. Nu mai exista posibilitatea formării unei coaliţii de guvernământ în acea formulă a parlamentului şi, de aceea, liderii partidelor parlamentare au considerat că este binevenită organizarea unor alegeri anticipate.

Alegerile parlamentare din decembrie 1994 au fost câştigate de socialişti, care au obţinut, după redistribuirea

voturilor, un neaşteptat 51% din fotoliile noului parlament. Cabinetul condus de tânărul premier Jan Videnov s-a bucurat, timp de câteva luni, de înţelegerea electoratului şi a comunităţii internaţionale. Curând, a devenit însă clar că Videnov, în ciuda vârstei sale, era adeptul unei politici conservatoare, punând mai presus de orice idealurile Partidului Socialist. Videnov a evitat să adopte măsuri nepopulare şi să aplice o politică coerentă de reforme în economie, de teamă să nu piardă sprijinul populaţiei. În curând, a fost evident că guvernul socialist nu are o strategie clară de reformare a societăţii bulgare. Pretinsa politică de reforme promovată de cabinetul Videnov i-a nemulţumit pe investitorii străini şi a obligat marile instituţii financiare internaţionale să manifeste mult mai multă circumspecţie în contactele cu Sofia. Videnov a devenit din ce în ce mai izolat, iar în ultimele luni ale guvernării sale nici nu a mai ieşit din ţară. Marii creditori internaţionali au refuzat să mai finanţeze cabinetul de la Sofia, care a fost, astfel, lipsit de lichidităţile indispensabile supravieţuirii unei economii în agonie. Inflaţia a crescut galopant, iar nivelul de trai al populaţiei a scăzut simţitor. Pierderea suportului electoral a devenit vizibilă în timpul alegerilor prezidenţiale, din noiembrie 1996, câştigate de candidatul U.F.D., Petăr Stoianov.

Instabilitatea economică duce, inevitabil, la instabilitate politică. Înrăutăţirea nivelului de trai şi lipsa oricărei perspective i-au scos pe bulgari în stradă. Pâinea a dispărut de pe piaţă, iar pensionarii erau nevoiţi să se plimbe cu tramvaiul pentru a nu îngheţa de frig în apartamente. Videnov a demisionat, în decembrie 1996, însă aproape toţi miniştrii săi urmau să-şi păstreze portofoliile în viitorul cabinet socialist. Ideea unui nou guvern socialist i-a nemulţumit profund pe bulgari, care au declanşat o serie de acţiuni de protest împotriva politicii guvernanţilor.

U.F.D., care a trecut printr-un proces complex de restructurare în perioada în care s-a aflat în opoziţie, a ştiut să canalizeze nemulţumirile populaţiei. Timp de o lună, zilnic, sute de mii de oameni au ieşit în stradă pentru a cere alegeri anticipate. În întreaga Bulgarie s-au desfăşurat acţiuni de protest asemănătoare celor din Iugoslavia îndreptate împotriva regimului Miloşevici. Întreaga ţară a fost paralizată de mitinguri şi acţiuni de nesupunere civică a populaţiei. Situaţia s-a agravat. În noaptea de 10/11 ianuarie 1997 au loc ciocniri între forţele de ordine şi demonstranţii care au pătruns în sediul parlamentului. La 4 februarie, situaţia din întreaga ţară scăpase complet de sub control. Drumurile din ţară erau blocate, în Sofia erau amplasate baricade în intersecţii şi aproape toată populaţia se afla pe stradă. Liderii politici bulgari au decis atunci, într-un moment de luciditate, să cedeze la presiunea străzii, ca singură soluţie de dezamorsare a situaţiei. Meritul revine noului preşedinte al ţării, Petăr Stoianov şi candidatului socialist însărcinat cu formarea noului guvern, Nikolai Dobrev. Acesta a preferat să renunţe la mandat, în ciuda opoziţiei şefilor săi de partid. Liderii partidelor parlamentare, convocaţi de preşedintele Stoianov, au decis organizarea de alegeri anticipate şi formarea unui cabinet interimar. Primarul Sofiei, Ştefan Sofianski, a fost însărcinat cu formarea unui guvern care să organizeze alegerile parlamentare şi, mai ales, să întreprindă primele măsuri de restabilire a situaţiei. În mai puţin de o lună, moneda naţională, leva, s-a devalorizat fără precedent, dolarul sărind de la 500 la 3000 de leva. Salariul mediu ajunsese la mai puţin de 10 dolari pe lună. Sofianski s-a achitat, fără cusur, de aceste obligaţii şi a beneficiat şi de sprijinul financiar necondiţionat al

Occidentului. Sofianski a fost primul premier interimar care a încheiat un acord stand-by cu FMI.

Alegerile din aprilie 1997 nu au adus nici un fel de surprize. Coaliţia formată de U.F.D. cu alte două mici partide a obţinut o majoritate liniştitoare, de 60% din voturi, în timp ce socialiştii au înregistrat cea mai grea înfrângere de după 1989. Noii guvernanţi au trebuit să aplice un program de reforme sub atenta supraveghere a FMI, care a instituit în Bulgaria un Consiliu monetar. Acesta este un organism financiar care substituie, în bună măsură, prerogativele Băncii Naţionale şi care nu mai dă posibilitate guvernanţilor de a emite masă monetară suplimentară pe piaţă, fără acoperire.

Noul premier, Ivan Kostov, liderul U.F.D., a preferat să guverneze cu o mână forte, chiar dacă această manieră de guvernare a fost criticată de opoziţie. Kostov a controlat atent atât activitatea majorităţii parlamentare, cât şi situaţia din interiorul propriului partid, pentru a evita apariţia unor surprize neplăcute.

Majoritatea bulgarilor au realizat că nu există nici o alternativă mai „blândă" la „radicalismul" cuprins în programul Uniunii Forţelor Democrate. Experimentele încercate de premierii Liuben Berov şi Jan Videnov nu au dus la nimic concret. Pentru a conştientiza acest adevăr, bulgarii au plătit un preţ ridicat — patru ani pierduţi, întârziere care s-a dovedit a fi fatală pentru bunul mers al tranziţiei din Bulgaria. De aceea, guvernul U.F.D. s-a bucurat de sprijinul necondiţionat al populaţiei şi al marilor finanţatori internaţionali. Kostov s-a dovedit receptiv la solicitările Occidentului şi a ştiut să folosească majoritatea parlamentară pentru a declanşa un amplu proces de armonizare a legislaţiei interne cu cea europeană. Pe durata mandatului său, Kostov a reorientat politica externă a ţării,

Bulgaria devenind un instrument al politicii americane în Balcani şi un candidat care a făcut paşi semnificativi în cursa de aderare în structurile europene. Guvernul de la Sofia a ştiut să joace corect cartea Kosovo, în ciuda opoziţiei interne faţă de sprijinul necondiţionat acordat operaţiunii militare a NATO în Iugoslavia.

Inevitabil, în guvernarea fără probleme majore a cabinetului Kostov au apărut şi semne de blazare şi de autosuficienţă. Corupţia generalizată în rândul administraţiei publice şi implicarea unor miniştri în unele acorduri dubioase de privatizare a unor obiective industriale importante au provocat nemulţumirea populaţiei şi a investitorilor străini. Guvernanţii au fost sancţionaţi la alegerile locale din toamna lui 1999, când U.F.D. a pierdut alegerile în unele mari oraşe care, în mod tradiţional, se aflau sub controlul său. Eşecul în alegerile locale şi invitaţia adresată Bulgariei de a începe negocierile de aderare la Uniunea Europeană i-au oferit lui Kostov prilejul efectuării unei remanieri de substanţă a cabinetului său. La sfârşitul lunii decembrie 1999, zece miniştri importanţi din guvern au fost nevoiţi să renunţe la portofolii.

Până la începutul lui 2001, scena politică din Bulgaria părea cuprinsă de o aparentă apatie. Cu o opoziţie incapabilă să-şi revină după pierderea puterii în 1997, guvernanţii bulgari păreau siguri într-o victorie electorală, este drept, la limită. Cabinetul Ivan Kostov este singurul Guvern bulgar de după 1989 care şi-a dus la bun sfârşit mandatul de patru ani. Ivan Kostov este considerat cel mai bun premier din Bulgaria, după căderea regimului comunist, însă a devenit extrem de nepopular prin modalitatea sa autoritară de a guverna. Coaliţia de guvernământ, Forţele Democrate Unite, constituită în jurul Uniunii Forţelor Democrate, a obţinut rezultate remarcabile pe durata mandatului său —

stabilitate economică, reorientarea politicii externe a Bulgariei şi accentuarea procesului de integrare în structurile europene şi NATO, precum şi ridicarea, de la 10 aprilie 2001, a obligativităţii vizelor pentru cetăţenii bulgari care circulă în ţările Uniunii Europene — însă au transformat corupţia într-un stil de viaţă. Este binecunoscută aroganţa unor lideri ai F.D.U., care se lăudau cu ceasuri în valoare de 40 000 de DM, în timp ce un milion de bulgari trăiau cu pensii lunare de 50 de mărci germane. Bulgarii au fost dispuşi la sacrificii de dragul reformei, însă au observat bogaţia opulentă a guvernanţilor şi a celor din anturajul lor. Guvernanţii şi prietenii lor au administrat, în ultimii patru ani, Bulgaria ca pe o moşie proprie şi au acumulat averi fabuloase, într-un termen foarte scurt.

Calculele guvernanţilor au fost date peste cap de apariţia pe scena politică a fostului rege Simeon al II-lea. Deşi a părut o decizie surprinzătoare, intrarea lui Simeon în viaţa politică este rezultatul unui plan minuţios şi îndelung elaborat. În ciuda aparenţelor şi a faptului că a locuit, până de curând, la Madrid, Simeon este un foarte bun cunoscător al realităţilor din Bulgaria. Alungat din ţară, în 1946, de comunişti, la vârsta de doar 9 ani, Simeon a revenit, pentru prima dată, în locurile natale abia după 50 de ani. După venirea la putere, în 1997, a Forţelor Democrate Unite, Simeon a revenit, regulat, în Bulgaria şi a străbătut ţara în lung şi în lat. Normalizarea relaţiilor dintre autorităţile de la Sofia şi fostul monarh a făcut posibilă retrocedarea fostelor proprietăţi ale Casei Regale, confiscate de regimul comunist. Mai mult, unul din fiii lui Simeon a devenit consilier pe probleme economice al preşedintelui Petăr Stoianov, iar noii guvernanţi de la Sofia s-au consultat, nu de puţine ori, cu fostul monarh. Ideea intrării lui Simeon pe scena politică bulgară a apărut, pentru

prima dată, în primăvara lui 2000, în cadrul unor discuţii cu autorităţile de la Sofia. Iniţial s-a dorit implicarea fostului rege în viaţa politică din Bulgaria cu scopul de a fi transformat într-un partener comod de coaliţie pentru foştii guvernanţi, aflaţi într-o evidentă scădere de popularitate. Fostul premier Ivan Kostov a încercat să-l folosească pe Simeon şi ca o armă în conflictul său mascat cu preşedintele Stoianov. Nu întîmplător, în presă au apărut speculaţii legate de posibilitatea ca fostul rege să candideze pentru alegerile prezidenţiale din toamna lui 2001, precum şi rezultatele unor sondaje de opinie care şi-au propus să testeze reacţia electoratului în cazul implicării lui Simeon în viaţa politică din Bulgaria.

După ce Curtea Constituţională s-a pronunţat în defavoarea unei eventuale candidaturi a lui Simeon de Saxa Coburg-Gotha pentru funcţia de preşedinte al Bulgariei, suspansul a mai continuat cîteva luni, pînă la la 8 aprilie 2001, când fostul rege a anunţat constituirea „Mişcării Naţionale Simeon al II-lea", care şi-a fixat ca obiective lupta împotriva corupţiei şi îmbunătăţirea nivelului de trai în ţară. Mesajul transmis de Simeon a avut un caracter social şi a insistat asupra sărăciei în care trăieşte majoritatea populaţiei din Bulgaria şi asupra lipsei de perspectivă pentru cei tineri. Simeon al II-lea a anunţat că are un pachet de măsuri economice care, dacă va fi aplicat, va îmbunătăţi vizibil nivelul de trai al bulgarilor, într-un interval de 800 de zile.

Fostul rege s-a pronunţat pentru o schimbare a sistemului politic din Bulgaria, care a fost dominat în ultimii ani de socialişti şi Uniunea Forţelor Democrate, şi a mizat pe o mişcare naţională alcătuită din personalităţi publice, bulgari care au reuşit să aibă cariere impresionante peste hotare, şi politicieni cu experienţă. Tribunalul din Sofia a

refuzat să înregistreze această mişcare, însă Simeon al II-lea a anunţat, ulterior, că va participa la alegerile legislative pe listele a două partide mici. Noua coaliţie, numită tot „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea", are în componenţă două formaţiuni necunoscute şi a fost înregistrată de Comisia Electorală abia în ceasul al doisprezecelea. Peripeţiile legate de participarea fostului rege în campania electorală nu au făcut decât să-i sporească popularitatea lui Simeon. Majoritatea bulgarilor a considerat că guvernanţii de la Sofia au încercat să pună tot felul de piedici juridice pentru a-l obliga pe fostul monarh să nu se implice în campania electorală. Astfel, în doar două săptămâni, „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea" a devansat în opţiunile electoratului principalele două formaţiuni politice din ţară, Partidul Socialist şi Uniunea Forţelor Democrate.

Fostul rege a evitat, pe durata campaniei electorale, să ofere mai multe amănunte despre programul său electoral, precum şi despre intenţiile sale după ce va ajunge la guvernare. Simeon a evitat şi să apară în cadrul unei confruntări electorale televizate. „Aveţi încredere în mine", declara fostul monarh de fiecare dată când era rugat să ofere mai multe amănunte. El a câştigat încrederea nehotărâţilor şi a reuşit să „fure" atât din electoratul socialiştilor, cât şi din cel guvernanţilor. Simeon a fost perceput ca un Mesia, învăluit în mister, ca o persoană erudită, cu un vocabular şi o limbă bulgară de secol XIX, din perioada Renaşterii naţionale bulgare.

Succesul „Mişcării Naţionale Simeon al II-lea" era explicabil pe fondul nemulţumirii sociale. Guvernanţii de la Sofia au decis să mizeze pe o campanie negativă şi l-au atacat dur pe fostul rege, acuzându-l de aventurism şi de lipsa unui program coerent. În această campanie negativă au fost incluse şi unele persoane şi publicaţii din Occident,

care au susţinut că venirea la putere a lui Simeon ameninţă procesul de integrare a Bulgariei în structurile europene. S-a încercat, de asemenea, să se obţină dividende politice şi de pe urma caracterului cosmopolit al celor din anturajul fostului monarh. Printre parlamentarii „Mişcării Naţionale Simeon al II-lea" se găsesc tineri economişti care, în ultimii ani, au lucrat în străinătate, actori, ziarişti, fotomodele şi persoane care sunt acuzate că au legături cu structurile mafiote din Bulgaria. Listele electorale ale acestei coaliţii au suferit modificări până în ultimul moment.

În ciuda acestor aparente inconveniente, „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea" (M.N.S. II) a câştigat, detaşat, alegerile parlamentare desfăşurate la 17 iunie 2001. Potrivit datelor oficiale, coaliţia fostului monarh bulgar a obţinut 42,74% din totalul voturilor exprimate, urmată, la mare distanţă, de Forţele Democrate Unite (18,18%), „Coaliţia pentru Bulgaria", constituită în jurul Partidului Socialist, 17,15% şi Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi, a etnicilor turci, cu 7,45% din numărul total al voturilor. Prin redistribuirea voturilor obţinute de formaţiunile care nu au reuşit să intre în noul Parlament, „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea" a obţinut 120 de mandate, cu unul mai puţin pentru a obţine majoritatea absolută.

Bulgaria nu mai este aceeaşi, declara fostul rege bulgar Simeon al II-lea, imediat după ce coaliţia sa a câştigat, la scor, alegerile parlamentare din Bulgaria. Victoria electorală a lui Simeon este un eveniment unic în Europa. El este primul monarh din Europa de Est care revine victorios pe scena politică a ţării, de unde a fost alungat când era copil. După numai două luni de la intrarea sa în viaţa politică, Simeon a reuşit să obţină aproape jumătate din

voturile exprimate şi să distrugă sistemul bipartit care a guvernat Bulgaria după căderea regimului comunist.

Suspansul legat de intrarea lui Simeon al II-lea pe scena politică bulgară a fost urmat de cel apărut în privinţa intenţiilor fostului monarh. În prima sa conferinţă de presă susţinută după câştigarea alegerilor, Simeon de Saxa Coburg-Gotha a anunţat că doreşte ca noul cabinet să fie unul de coaliţie şi să includă „toate forţele parlamentare care împărtăşesc ideile M.N.S. II" — o creştere economică trainică, aderarea Bulgariei în structurile NATO şi UE, lupta împotriva corupţiei, o responsabilitate ministerială sporită şi o legislaţie stabilă, care să ţină cont de standardele europene. Simeon a avut convorbiri cu liderii celorlalte trei formaţiuni parlamentare pentru formarea unei largi coaliţii de guvernare. Necunoscuta acestor negocieri a reprezentat-o eventuala rămânere la guvernare a Forţelor Democrate Unite. Înfrângerea severă pe care F.D.U. a suferit-o în alegerile parlamentare şi scorul foarte bun obţinut de „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea" a lipsit de sens scenariile anterioare, care indicau o coaliţie între aceste două formaţiuni politice. Rezultatul slab obţinut la 17 iunie a dus, aşa cum era de anticipat, la ascuţirea conflictelor de interese din cadrul F.D.U. Cele două curente, cel dur, din jurul liderului Ivan Kostov, şi cel moderat, pragmatic, al cărui exponent este primarul Sofiei, Ştefan Sofianski, pun la grea încercare existenţa acestei coaliţii a forţelor democratice. Kostov a demisionat, la câteva zile după pierderea alegerilor, din fruntea principalului partid guvernamental, Uniunea Forţelor Democratice şi din aceea de lider al F.D.U. Eşecul tratativelor cu U.F.D. a dus la scoaterea din cărţi a candidaturii lui Sofianski şi l-a determinat pe Simeon să accepte formarea noului Guvern.

Componenţa cabinetului Simeon de Saxa Coburg-Gotha a surprins pe toată lumea, jumătate dintre noii miniştri fiind nişte necunoscuţi. Alegerea noului premier a schimbat modelul de carieră politică din Bulgaria. Înainte de apariţia fostului rege, pentru a deveni ministru era de dorit ca opinia publică să te cunoască. Acum, pentru a deveni ministru este de dorit ca opinia publică să nu te cunoască, susţinea un cunoscut politolog bulgar. Deşi, formal, din punct de vedere politic, cabinetul Saxa Coburg este unul de coaliţie, format din „Mişcarea Naţională Simeon al II-lea" şi Mişcarea pentru Drepturi şi Libertăţi, în realitate acesta este constituit dintr-un prim-ministru şi 16 experţi. Ministerul de Interne şi cel al Apărării au fost încredinţate unor jurişti (la fel ca şi conducerea Adunării Naţionale). Ministrul de Externe a devenit preşedintele Clubului Atlantic, o importantă organizaţie non-guvernamentală din Bulgaria. Ministerul Transporturilor şi Comunicaţiilor este condus de un reprezentant al unei mari firme de telecomunicaţii. Ministerul Muncii şi Politicii Sociale are în frunte pe liderul uneia dintre organizaţiile patronatului din Bulgaria. Vicepremier este preşedintele Asociaţiei Naţionale a Primăriilor din Bulgaria, iar ministru al Administraţiei de stat este fostul preşedinte al aceleiaşi organizaţii (ambii miniştri sunt membri ai Partidului Socialist). În total, în structura noului Guvern au intrat patru primari. Reprezentanţii cercurilor financiare din City (cartierul economic din Londra n. red.) deţin portofoliile economice în cabinetul Saxa Coburg.

Astfel se face că, în realitate, guvernul este constituit nu pe criterii politice, ci pe principiul corporatist. În structura sa au intrat reprezentanţi ai unor grupuri de presiune, care reflectă interese corporatiste şi nu politice. Mai mult, miniştrii au fost invitaţi în calitate personală, nu în aceea

de membri ai unor formaţiuni politice. Aceştia sunt experţi în domeniul lor, cei mai mulţi au o minimă experienţă administrativă, nu au apartenenţă politică şi pot fi schimbaţi cu alţi experţi, fără a produce tensiuni în cadrul coaliţiei. Pe de altă parte, includerea unor reprezentanţi a trei din cele patru formaţiuni parlamentare subliniază caracterul naţional al Guvernului care, combinat cu calităţile de experţi ale miniştrilor, impune ideea unei guvernări a elitelor, ca o antiteză la guvernarea partidelor. Prin alegerea miniştrilor săi, Simeon a arătat că nu are intenţia de a concentra întreaga putere în propriile mâini, aşa cum a făcut predecesorul său, Ivan Kostov. El preferă să traseze responsabilităţi şi sarcini şi să controleze rezultatul final al activităţii ministeriale.

„Această alegere reprezintă un moment de cotitură în viaţa mea şi voi face tot posibilul pentru ca ea să reprezinte acelaşi lucru pentru ţară şi pentru fiecare bulgar. Astăzi ne este dată o adevărată şansă de a introduce Bulgaria în secolul XXI şi de a ocupa locul care ni se cuvine într-o Europă unită. Este sensul vieţii mele şi cauza pentru care am acceptat această responsabilitate grea însă plină de speranţe", declara noul premier bulgar în ziua investiturii sale. Simeon de Saxa Coburg-Gotha a sintetizat astfel scopul guvernării sale şi a motivat decizia de a deveni şeful Executivului de la Sofia.

Modelul politic care a funcţionat în Bulgaria după 1989 a fost schimbat în mod radical de venirea la putere a fostului monarh. În locul rotaţiei politice a puterii, dintre „roşii" (socialişti) şi „albaştri" (Uniunea Forţelor Democrate), se impune teza guvernării elitelor. În locul democraţiei parlamentare clasice, s-a instaurat modelul reprezentării şi guvernării corporatiste, deocamdată doar la cel mai înalt nivel. Au dispărut reprezentanţii tradiţionali de stânga/dreapta,

care au fost înlocuiţi de personalităţi şi de cei aleşi în calitatea de experţi. Experimentul Simeon este analizat cu mare curiozitate, atât de cercurile politice din Europa, cât şi de cele financiare. Timpul va dovedi dacă „experimentul regal" din Bulgaria va reuşi.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

Andreev, I., *Bălgarskite hanove i ţare VII – XIV vek*, Sofia, 1986.

Anghelov, D., *Istorija na srednovekovnata bălgarska dărjava i pravo*, Sofia, 1992.

Baeva, I., Kalinova Ev., *Bălgarskite prehodi. 1944–1999*, Sofia, 2000.

Battenberg Al., *Dnevnik*, Sofia, 1991.

Bojilov, Iv., Ghiuzelev V., *Istorija na srednovekovna Bălgarija. VII–XIV vek*, Sofia, 1999.

Ciachir, N., *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789–1923)*, Bucureşti, 1987.

Dimitrov, P., *Boris III ţar na Bălgarija*, Sofia, 1990.

Feffer, J., *Shock waves. Eastern Europe after the revolutions*, Boston, 1992.

Foll, Al., *Slovo i dela v drevna Trakija*, Sofia, 1993.

Ghencev, N., *Bălgarsko văzrajdane*, Sofia, 1988.

Gheorghieva, Tz., Ghencev, N., *Istorija na Bălgarija. XV–XIX vek.*, Sofia, 1999.

Gheşov, Iv. Ev., *Balkanski săiuz. Spomeni i dokumenti*, Sofia, 1992.

Iorga, N., *Istoria statelor balcanice în epoca modernă*, Bucureşti, 1924.

Jelavich, Ch. şi B., *Afirmarea statelor naţionale balcanice. 1804–1920* , Cluj-Napoca, 1999.

Jelev, J., *V goliamata politika*, Sofia, 1998.

Lory, B., *L'Europe balkanique de 1945 à nos jours*, Paris, 1996.

Konigslow von J., *Ferdinand Bălgarski*, Sofia, 1998.

Markov, Gh., *Bălgarija i Balkanskija săiuz sreştu Osmanskata Imperija. 1912–1913*, Sofia, 1989.
Matanov H., Mihneva R., *Ot Galipolli do Lepanto. Balkanite, Evropa i osmanskoto naşestvie. 1354–1571*, Sofia, 1988.
Moser Ch., *Theory and history of the bulgarian transition* , Sofia, 1994
Radev S., *Stroiteli na săvremenna Bălgarija*, Sofia, 1990.
Rezachievici C., *Istoria popoarelor vecine şi neamul românesc în Evul Mediu*, Bucureşti, 1998.
Rotschild J., *Întoarcerea la diversitate. Istoria politică a Europei Centrale şi de Est după Al Doilea Razboi Mondial*, Bucureşti, 1997.
Siupiur E., *Relaţii literare româno–bulgare în perioada 1878–1918* , Bucureşti, 1980.
Statelova E., Grănciarov St., *Istorija na Bălgarija. 1879 - 1944*, Sofia, 1999.
Stratelova E., Popov R., Tankova V., *Istorija na bălgarskata diplomaţia . 1879 – 1913*, Sofia, 1994.
Taceva M., *Istorija na bălgarskite zemi v drevnosta*, Sofia, 1987.
Tănase St., *Miracolul revoluţiei. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, Bucureşti, 1999.
Tăpkova Zaimona V., *Naşestvija i etniceski promeni na Balkanite prez VI–VIII vek,* Sofia, 1966.
Velichi C., *Renaşterea bulgară*, Bucureşti, 1980.
Zbuchea Gh., *România şi războaiele balcanice. 1912–1913. Pagini de Istorie Sud-Est Europeană* Bucureşti, 1999.
*** *Istoria na Bălgarija ot drevnosta do naşi dni*, Sofia, 1998.
*** *Răscoala şi statul Asăneştilor*, Bucureşti, 1989.
*** *Relaţii româno–bulgare de-a lungul secolelor (sec. XII–XIX)*, vol. I–II, Bucureşti, 1971/1984.

CUPRINS

Prefaţă 5

Capitolul I
ANTICHITATE ŞI EV MEDIU 9
I. – Strămoşii 9
II. – Formarea Bulgariei dunărene 19
III. – Creştinarea bulgarilor 27
IV. – „Secolul de aur" al lui Simeon cel Mare . . 35
V. – Samuil şi „epopeea bulgară" (971–1018) 40
VI. – Bulgaria sub stăpânire bizantină (1018–1186) 42
VII. – Eliberarea şi consolidarea ţaratului bulgar (1186–1207) 45
VIII. – Bulgaria în secolele XIII—XIV 52
IX. – Bulgaria şi cucerirea otomană 62
X. – Bulgaria, bulgarii şi lumea medievală 65

Capitolul II
STĂPÂNIREA OTOMANĂ
ÎN TERITORIILE BULGĂREŞTI
(SECOLELE XV–XVII) 71

Capitolul III
RENAŞTEREA NAŢIONALĂ BULGARĂ
(SECOLUL AL XVIII-LEA–1878) 78
I. – Lupta pentru o biserică autocefală 85
II. – Mişcarea de eliberare naţională 89

III. – Epopeea din Aprilie 1876 98
IV. – Războiul ruso—turc de eliberare 101

Capitolul IV
CEL DE-AL TREILEA ŢARAT BULGAR:
ASCENSIUNE ŞI TRAGEDIE. 105
I. – Constituţia 108
II. – Epoca lui Ştefan Stambolov 118
III. – Extaz şi tristeţe. 127
IV. – Ani frământaţi 136
V. – Decizii cruciale. 142

Capitolul V
COMUNISMUL LA PUTERE:
ILUZII ŞI EXPERIMENTE 148
I. – Democraţie sau dictatură. 148
II. – Socialismul lui Jivkov 156
III. – Cultură cu dimensiuni europene 162

Capitolul VI
BULGARIA POSTCOMUNISTĂ 166

Bibliografie selectivă 186

Lucrarea de faţă, o sinteză monografică a evoluţiei istorice a lumii bulgare, reuneşte eforturile a trei cercetători, din Bulgaria şi România, dispuşi să expună opinii proprii despre problemele controversate în istoriografiile nord şi sud dunărene: etnogenezele, soarta seculară a ţinuturilor dobrogene, originea Asăneştilor sau românismul balcanic.

Un demers spre înţelegerea unui alt mod de a gândi şi de a scrie istoria, apariţia acestei lucrări vă oferă ocazia unei lecturi interesante, şocante pe alocuri. Perfect articulată tendinţelor actuale ale istoriografiei, „Istoria Bulgariei" se doreşte o frescă a ultimelor două milenii de istorie balcanică, privite dintr-o perspectivă puţin cunoscută cititorilor români.

Colecţie coordonată de ***ŞERBAN PAPACOSTEA,***
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA PARISULUI*
  de Yvan Combeau
- *ISTORIA PERESTROIKĂI*
  de Pascal Lorot
- *ISTORIA ASIEI*
  de Vasile Cristian

ISBN: 973-653-233-X